

جغرافیای ایران

بسم الله الرحمن الرحیم

جغرافیای ایران

کلیهٔ رشته‌ها (نظری ــ فنی و حرفه‌ای ــ کاردانش)

پایهٔ دهم

دورهٔ دوم متوسطه

۱۳۹۶

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

نام کتاب: جغرافیای ایران ـ پایهٔ دهم دورهٔ دوم متوسطه ـ ۱۱۰۲۱۸

پدیدآورنده: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف: دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف: دلارام احمدی، سید عباس احمدی، ناهید فلاحیان، شادی کاریان، روح‌انگیز محوی، نازیا ملک‌محمودی، منصور ملک عباسی (اعضای شورای برنامه‌ریزی)

مریم نادری، مهدی چوبینه، سیاوش شایان، محسن یوسفی (اعضای شورای برنامه‌ریزی و گروه تألیف)ـ نازیا ملک‌محمودی (سرگروه تألیف)ـ محمد دانشگر (ویراستار)

مدیریت آماده‌سازی هنری: اداره کلّ نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی

شناسه افزوده آماده‌سازی: لیدا نیک‌روش (مدیر امور فنی و چاپ) ـ مجید ذاکری یونسی (مدیر هنری) ـ محمدعباسی(نگاشتارگر [طراح گرافیک]، طراح جلد و صفحه‌آرا) ـ رعنا فرج‌زاده دروئی، فاطمه گیتی جبین، فاطمه باقری‌مهر، فاطمه رئیسیان فیروزآباد، راحله زادفتح‌اله (امور آماده‌سازی)

نشانی سازمان: تهران: خیابان ایرانشهر شمالی ـ ساختمان شمارهٔ ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)
تلفن: ۹ـ۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار: ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹
وبگاه: www.chap. sch.ir و www.irtextbook.ir

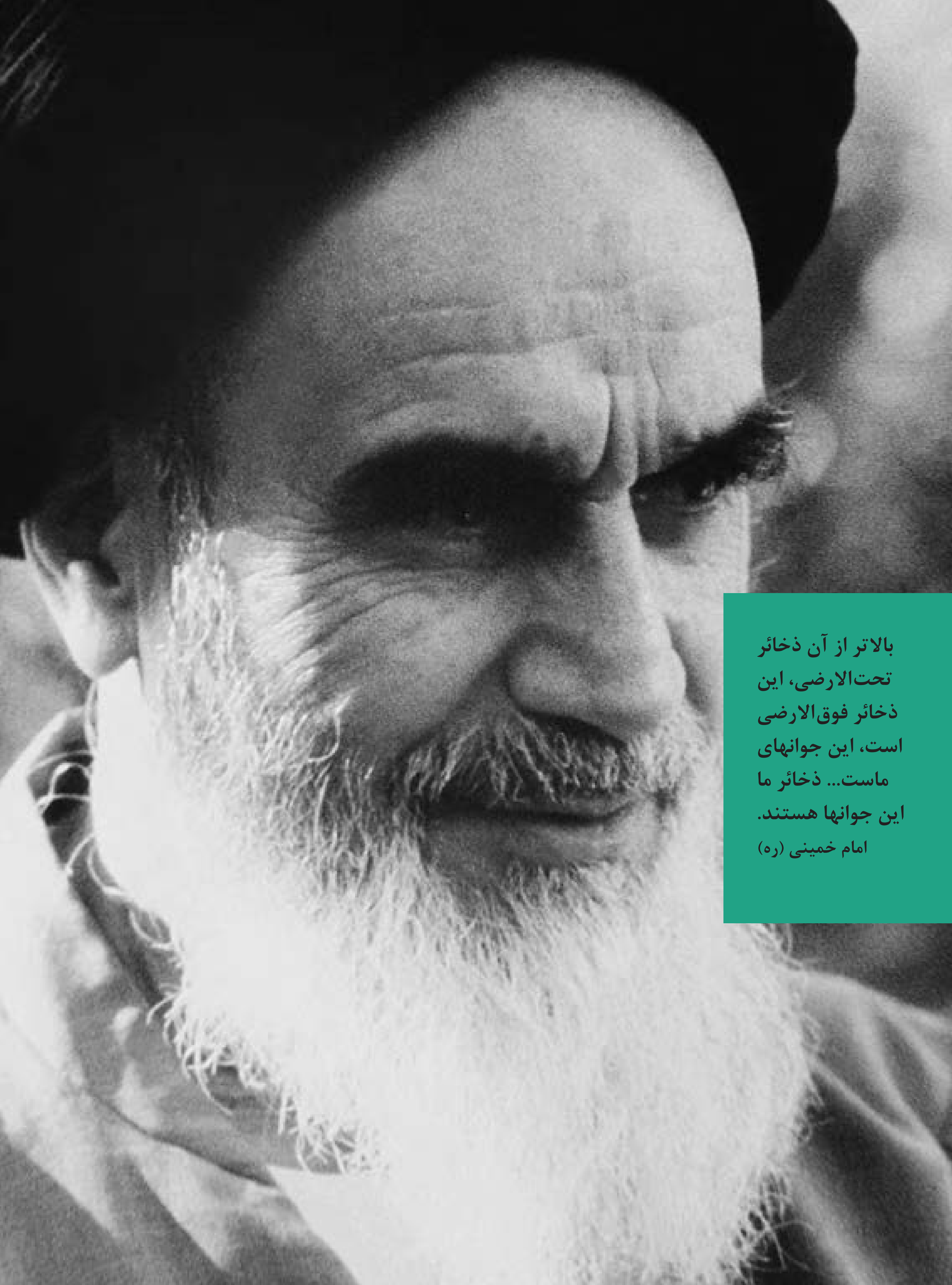
ناشر: شرکت چاپ ونشر کتاب‌های درسی ایران تهران: کیلومتر ۱۷ جادهٔ مخصوص کرج ـ خیابان ۶۱ (داروپخش) تلفن: ۵ـ۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار: ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی: ۱۳۹ـ۳۷۵۱۵

چاپخانه: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»

سال انتشار و نوبت چاپ: چاپ دوم ۱۳۹۶

شابک ۳ـ ۲۷۴۴ـ۰۵ـ۹۶۴ـ۹۷۸
ISBN: 978-964-05-2744-3

تصویرسازی و رسامی نقشه‌ها توسط سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح انجام گرفته است.

بالاتر از آن ذخائر
تحت‌الارضی، این
ذخائر فوق‌الارضی
است، این جوانهای
ماست... ذخائر ما
این جوانها هستند.
امام خمینی (ره)

فهرست

سخنی با دبیران گرامی

جغرافیا علمی است که برای بررسی ویژگی‌های مکان‌ها، پراکندگی پدیده‌ها و روابط متقابل بین انسان و محیط اهمیت خاصی قائل است.

امروزه آموزش جغرافیا در جهان به عنوان یک موضوع اصلی و محوری در برنامه‌ریزی‌های تحصیلی مدارس در دوره‌های مختلف گنجانده شده و به عنوان وسیله‌ای برای ترویج آموزش‌های فردی، محیطی و بین‌المللی مورد تأکید قرار گرفته است.

درس جغرافیای ایران با توجه به قرارگیری در حوزهٔ تربیت و یادگیری علوم انسانی و مطالعات اجتماعی تأکید بر کنش‌ها و تعاملات انسانی و توانایی برقراری رابطهٔ مثبت و سازنده با خلق و خلقت حول محور ارتباط با خالق تعریف شده است. همچنین در بیان کارکرد و ضرورت حوزهٔ مذکور تصریح شده که درک سنت‌های الهی، مطالعهٔ محیط طبیعی و انسانی و تقویت روحیهٔ همدلی، نوع‌دوستی و احترام نسبت به دیگران بسترهای لازم را برای نیل به زندگی توحیدی و تحقق عدالت و پیشرفت فراهم می‌آورد.

از این رو هدف از تألیف این کتاب تربیت افرادی مسئول و توانمند و آگاه و پایبند به اخلاق دینی و علاقه‌مند به شناخت ایران، ویژگی‌ها و مسائل آن است. مطالعهٔ این کتاب به دانش‌آموزان عزیز کمک می‌کند که نسبت به کشور عزیزمان ایران احساس مسئولیت کنند تا بتوانند آیندهٔ بهتری برای ایران ایجاد نمایند.

از جمله اهدف دیگر این کتاب، آشنا نمودن شما با جغرافیای طبیعی و انسانی کشور عزیزمان ایران است. می‌دانید که شناخت جغرافیای ایران دامنهٔ وسیعی دارد و این کتاب نمی‌تواند به تنهایی همهٔ نیازهای اطلاعاتی شما را دربارهٔ ایران برآورده سازد. با این حال مؤلفان این کتاب بر اساس اصول و معیارهای علمی برنامه‌ریزان درسی،سعی نموده‌اند تا مطالبی ارزشمند درباره کشورمان به شما ارائه دهند. در تمامی درس‌ها سعی شده است فعالیت‌هایی جذاب که زمینه تفکر و تعقل شما دربارهٔ کشور و مخصوصاً استان محل زندگی‌تان را فراهم می‌آورد، طراحی شود، زیرا آنها معتقدند که نسل جوان با بهره‌گیری از دانش جغرافیای کشور می‌تواند به بسیاری از نیازهای کنونی و آینده پاسخ‌گو باشد.

درس جغرافیای ایران درسی عمومی و مشترک است که برای همهٔ رشته‌های تحصیلی ارائه می‌گردد و دانش‌آموزانی که رشته‌های غیر از علوم انسانی را برمی‌گزینند پس از آن دیگر برنامهٔ درسی جغرافیا نخواهند داشت. بنابراین همه دانش‌آموزان در این پایه با ویژگی‌های جغرافیایی ایران آشنا می‌شوند.

برای تدریس بهتر کتاب جغرافیای ایران پیشنهاد می‌شود همکاران عزیز به موارد زیر توجه کنند:

● **سازماندهی محتوا :** این کتاب شامل ۳ فصل و ۱۰ درس می‌باشد.

فصل اول شامل آشنایی با ماهیت و دانش جغرافیا و چگونگی روش مطالعه آن می‌باشد.

فصل دوم با ویژگی‌های جغرافیایی طبیعی ایران آشنا می‌شویم.

فصل سوم با ویژگی‌های جغرافیایی انسانی ایران آشنا می‌شویم.

● یکی از نکات مهم تدریس این کتاب پیوند آن با کتاب‌های استان‌شناسی می‌باشد. همان‌طور که در متن کتاب مشاهده می‌کنید یک ارتباط منطقی بین فعالیت‌های خواسته شده و محیط زندگی دانش‌آموزان وجود دارد. بنابراین فعالیت‌های مربوط به کتاب استان‌شناسی با دقت و جدیت انجام شود.

● بخشی از فعالیت‌های طراحی شده در کتاب باید به‌وسیلهٔ دانش‌آموزان در کلاس و حین تدریس انجام شود. هدف از طراحی این فعالیت‌ها درگیر نمودن دانش‌آموزان در فرایند یادگیری است. ضروری‌است دبیران گرامی در انجام فعالیت‌های کلاسی اهتمام داشته باشند.

● شیوهٔ ارزشیابی: دبیران محترم توجه داشته باشند که ارزشیابی درس جغرافیای ایران به‌صورت ارزشیابی مستمر و پایانی در هر دو نوبت تحصیلی صورت بگیرد. لازم به ذکر است ۵ نمره ارزشیابی این درس به کتاب استان محل زندگی دانش‌آموز اختصاص دارد. لازم به ذکر است، از بخش‌های «برای مطالعه» و «بیشتر بدانیم» ارزشیابی انجام نشود.

● علاوه بر کتاب درسی و راهنمای معلم،کلیپ‌های آموزشی در حال طراحی و تولید می‌باشد که به‌تدریج در اختیار شما عزیزان قرار خواهد گرفت.

ما امیدواریم که دبیران عزیز با ایجاد فضایی تعاملی و بحث برانگیز زمینه‌های لازم را جهت تجزیه و تحلیل، مقایسه و تفکر(نقادی و خلاق) در کلاس فراهم نمایند.

گروه جغرافیای

دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

سایت گروه جغرافیا http://Geography-dept.talif.sch.ir

فصل ۱
جغرافیا چیست؟

جغرافیا علم بررسی روابط متقابل انسان و محیط است.شما در این درس با چرایی جغرافیا و روش مطالعه در آن آشنا می شوید.

پل طبیعت ــ تهران

درس ۱

جغرافیا، علمی برای زندگی بهتر

طی سال‌های گذشته، مطالبی دربارهٔ محیط پیرامون خود و سایر مکان‌ها خوانده‌اید. اطلاعات مربوط به کرهٔ زمین، مانند زیستگاه‌های مختلف، آب وهوا، رودها و کوه‌ها و حتی مسائل مربوط به آداب و رسوم و سنت‌ها به ما کمک می‌کند که دانش ما از محیط پیرامون و سایر مکان‌ها افزایش یابد. آیا شناخت محیط در جهت بهبود کیفیت زندگی انسان نقشی داشته است؟

شکل۱ــ سد کریت بزرگ‌ترین سد قوسی تاریخی جهان در نزدیکی طبس ــ خراسان جنوبی

انسان در طول تاریخ تلاش کرده است که ناشناخته‌های جهان هستی را معلوم و با استفاده از علوم مختلف، وضع زندگی خود را بهبود بخشد.

یکی از علومی که به جرأت می‌توان گفت از قدیمی‌ترین دانش‌های بشری به‌شمار می‌رود، جغرافیاست.

واژهٔ جغرافیا، که برای اولین بار توسط اراتوستن* دانشمند یونانی ارائه شد، شامل کلمات GEO (زمین) و GRAPHY (ترسیم و توصیف) است، او جغرافیا را «علم مطالعهٔ زمین به عنوان جایگاه انسان تعریف می‌کند.»

امروزه بسیاری از جغرافی‌دانان اعتقاد دارند که جغرافیا آن قسمت از دانش بشری است که به انسان کمک می‌کند با ویژگی‌های طبیعی و انسانی و روابط بین آنها در محیط آشنا شود و از آنها در جهت بهبود زندگی خویش استفاده کند. بین جغرافیا و سایر رشته‌ها ارتباط وجود دارد. جغرافیا با کمک گرفتن از سایر علوم به سؤالات خود پاسخ می‌دهد.

* Eratosthenes

شکل۲ــ ارتباط بین علوم و فنون مختلف جغرافیا و شاخه‌های آن

- برای درک بهتر این مطلب به مثال‌های زیر توجه نمایید:
- اینکه «با افزایش ارتفاع دما کاهش می‌یابد» یک اصل هواشناسی است ولی بررسی تأثیر این رابطه بر مکان و زندگی انسان نظیر: نوع مصالح ساختمانی، منابع آب، فعالیت اقتصادی، جاذبه‌های گردشگری و ... در حوزهٔ آب و هواشناسی است.
- علم اقتصاد تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات، نظام‌های اقتصادی و عرضه و تقاضا را مطالعه می‌کند و جغرافیای اقتصادی به چگونگی معیشت گروه‌های انسانی در مکان‌های مختلف در رابطه با محیط زندگی‌شان می‌پردازد فرضاً چگونه منابع معدنی یک ناحیه در شکل‌گیری شهرهای صنعتی تأثیر دارد؟
- جغرافی‌دان جهت جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات مورد نیاز خود از علم آمار و فناوری اطلاعات و ارتباط کمک گرفته و با استفاده از سخت‌افزار و نرم‌افزارهای متعدد در زمان کوتاه و با دقت زیاد به سؤالات تحقیق خود پاسخ می‌دهد.

بنابراین علم جغرافیا از یافته‌های علوم دیگر استفاده کرده و با یک دید همه جانبه بررسی‌ها و مطالعات خود را در مورد پراکندگی پدیده‌ها و روابط بین آنها انجام می‌دهد. البته این رابطهٔ بین جغرافیا با سایر علوم دو سویه بوده و در یک جریان دو طرفه از داده ها و یافته‌های یکدیگر استفاده می‌نمایند.

مفاهیم اساسی دانش جغرافیا

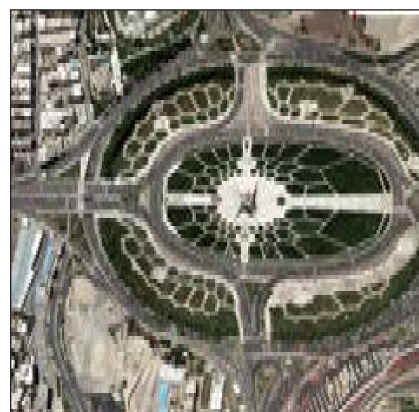
اطلاع از مفاهیم پایه‌ای هر علم برای درک آن لازم و ضروری است؛ به همین دلیل با برخی از مهم‌ترین مفاهیم جغرافیا آشنا می‌شویم که مکان و روابط متقابل انسان با محیط است.

*Geography information System.

۱ــ مکان: بسیاری از فعالیت‌های انسان در محل معینی انجام می‌شود که آن را مکان می‌نامند؛ به‌طور مثال: خانه، مزرعه، مدرسه و کارخانه.

در هر مکان، پدیده‌های مختلفی هستند که بر یکدیگر تأثیر گذاشته و به نوبهٔ خود از هم تأثیر می‌پذیرند؛ به‌طور مثال یک روستا را در نظر بگیرید که خاک، آب، سرمایه و نیروی انسانی آن بر نوع اشتغال آن اثر می‌گذارد و بالعکس. این روند تأثیرگذاری و تأثیرپذیری به‌صورت جریانی پیوسته در مکان ادامه دارد و سبب تغییر شکل مکان‌ها می‌شود.

به تصاویر زیر دقت، و برداشت خود را از آنها با سایر هم‌کلاسی‌های خود مطرح کنید، نظر آنان را جویا شوید و با یکدیگر مقایسه کنید.

شکل ۳ــ میدان آزادی ــ تهران ۱۳۹۵

شکل ۴ــ میدان آزادی ــ تهران ۱۳۶۵

۲ــ روابط متقابل انسان با محیط: انسان و محیط دو عامل مهم در علم جغرافیا است. محیط طبیعی، مجموعه‌ای متعادل است. با ورود انسان، زمینه‌های تغییر در محیط فراهم می‌شود. هوش و استعداد انسان به او در جهت تغییر کمک می‌کند تا از محیط خود بهره‌مند شود. در دهه‌های اخیر، فناوری به کمک انسان آمده و سبب شده است که انسان در محیط، تأثیر بسیاری بگذارد. فناوری‌های جدید، انسان را قادر به بهره‌برداری از اعماق زمین کرده و میزان دسترسی انسان را گسترش داده است. تصویر روبه‌رو نشان می‌دهد که انسان برای رفع نیازهای خود به تغییر محیط دست می‌زند و درنتیجه محیط طبیعی به محیط جغرافیایی تبدیل می‌شود.

شکل ۵ ــ بادگیر دوطبقه ابرکوه ــ استان یزد

محیط جغرافیایی از تعامل بین محیط طبیعی و محیط انسانی به وجود می‌آید.

شکل ۶ ــ سازه های آبی شوشتر ــ نماد رابطهٔ صحیح انسان با محیط ــ خوزستان

عملکرد انسان در ارتباط با محیط طبیعی به دو گونه است:

- **درک توان‌ها و استفاده از منابع برای رفع نیازها**
- **نگاه سودجویانه برای رسیدن به خواسته‌ها**

شکل ۷ــ قطع بی رویه درختان جنگل ــ مازندران

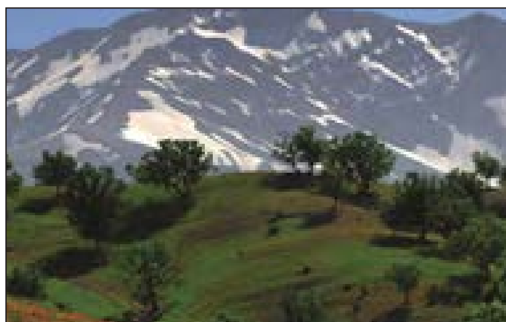

شکل ۸ ــ کشاورزی و رفع نیازها ــ برداشت چای ــ لاهیجان ــ گیلان

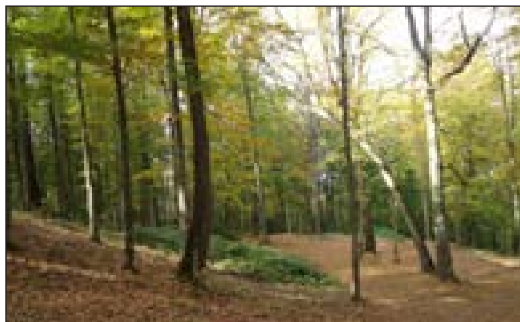
به نظر شما کدام یک از این عملکردها تعادل محیط را در مدت طولانی حفظ می‌کند؟
از آنجا که جغرافیا روابط متقابل انسان را با محیط، مطالعه و بررسی می‌کند، بنابراین شناخت توان‌ها و ظرفیت‌های محیطی بدون دانش جغرافیا ممکن نیست؛ پس جغرافیا علمی برای زندگی بهتر است.

فعالیت:۱

عملکرد مثبت و منفی انسان را در هر یک از نواحی زیر بررسی کنید و جدول را کامل نمایید.

زردکوه ــ چهارمحال بختیاری

جنگل گلستان ــ استان گلستان

کویر مصر ــ اصفهان

ساحل بندر انزلی ــ گیلان

ناحیه	عملکرد مثبت انسان	عملکرد منفی انسان
کوهستانی	ــ جلوگیری از فرسایش خاک ــ تولید برق آبی ــ ایجاد ورزش‌های مناسب	ــ چرای بی‌رویه دام ــ گسترش مناطق مسکونی در نقاط مرتفع ــ آلودگی محیط
جنگلی		
بیابانی		
ساحلی		

کل‌نگری یا دید ترکیبی در جغرافیا

چگونگی شکل گیری محیط های جغرافیایی، که حاصل روابط متقابل انسان و محیط است، سبب می‌شود جغرافی‌دان با دید ترکیبی یا کل‌نگری، موضوعات را مطالعه و بررسی کند؛ زیرا اجزا و عوامل محیط جغرافیایی در ارتباط با یکدیگر عمل می کند.

دید ترکیبی یعنی: مطالعه همه جانبه و جامع پدیده‌ها با تمام ویژگی‌های آن در یک مکان

به‌طور مثال جغرافی‌دان با هدف توسعهٔ یک شهر، به مطالعهٔ همه‌جانبه می‌پردازد و این مسائل را طرح و مطالعه می‌کند.

۱ـ با تهیهٔ نقشهٔ شهر، امکان گسترش فیزیکی شهر را بررسی می کند. (نقشه‌خوانی).

۲ـ با مطالعهٔ بافت جمعیت شهر، میزان رشد آن و امکان مهاجرپذیری آن را حدس می‌زند (جغرافیای جمعیت).

۳ـ با مطالعهٔ میزان منابع آب شهر، امکان توسعهٔ شهر را پیش‌بینی می‌کند (جغرافیای آب‌ها).

۴ـ ....

شکل ۹ــ شهر کوهپایه ای سی سخت ــ کهگیلویه و بویراحمد

فعالیت:۲

اگر بخواهید با دید ترکیبی، روستای زیر را مورد مطالعه قرار دهید با توجه به شکل، چه سؤالاتی برای آن طرح می کنید؟

۱) شیب قرارگیری روستا چگونه است؟

۲) آیا وقوع سیل در این روستا امکان‌پذیر است؟

۳) ....

۴) ....

۵) ....

شکل ۱۰ــ روستای پالنگان ــ کامیاران ــ کردستان

درس ۲

روش مطالعه و پژوهش در جغرافیا

در درس گذشته دانستیم که در محیط جغرافیایی، اجزا و عوامل محیطی در ارتباط با یکدیگر، عمل می‌کنند؛ به همین دلیل جغرافی‌دانان با به کارگیری دید ترکیبی به مطالعهٔ محیط می‌پردازند و به حل مسائل آن، اقدام می‌کنند؛ اما سؤال این است ابزارها و شیوه‌هایی که به جغرافی‌دانان کمک می‌کند تا بررسی‌های لازم را انجام داده و راه‌حل‌هایی مناسب پیشنهاد دهند چیست؟ آیا تاکنون به این مسئله فکر کرده‌اید؟ قبل از پاسخ به این سؤال لازم است که بدانیم در جغرافیا شش سؤال اساسی وجود دارد که جغرافی‌دان در بررسی‌های خود با آن روبه‌روست.

سؤالات کلیدی در جغرافیا

سؤالات جغرافیا عبارت است از: کجا؟ چه چیزی؟ چرا؟ چه موقع؟ چه کسانی؟ چطور؟

جهت تفهیم نحوه به‌کارگیری سؤالات جغرافیا، فرض کنید با پدیده‌های گرد و غبار (ریزگردها) مواجه شده‌اید:

ـ سؤال **کجا**، با رکن اساسی جغرافیا یعنی مکان وقوع پدیده‌ها سروکار دارد. «این اتفاق در کجا رخ داده است؟» (غرب و جنوب غربی)

ـ سؤال **چه چیز**، بر ماهیت هر پدیده یا مسئله، دلالت دارد؛ : «چه چیزی رخ داده است؟» (وجود ریزگردهای بیش از حد مجاز در هوا).

شکل ۱ــ توفان گردوغبار ــ دهلران ــ استان ایلام

شکل ۲ــ گردوغبار در شهر اهواز ــ استان خوزستان

ـ سؤال **چرا**، به علت وقوع پدیده می‌پردازد. «چرا این پدیده به وجود آمده است؟» (تداوم خشکسالی در سال‌های اخیر).

ـ سؤال **چه موقع**، به روند زمانی موضوعات می‌پردازد. «چه زمانی این پدیده، شدت می‌یابد؟» (فصل گرم سال).

ـ سؤال **چه کسی** یا **چه کسانی**، روابط متقابل انسان و محیط، مورد توجه قرار می‌دهد. «چه کسانی یا کدام فعالیت‌ها و برنامه‌های انسانی در این پدیده اثر داشته است و تأثیر آن بر محیط و انسان چیست؟» (بی‌توجهی به تثبیت خاک).

ـ سؤال **چطور**، به بررسی سیر تکوین و تحول پدیده می‌پردازد. «زمینه‌های به وجودآورندهٔ این پدیده چیست؟» (قطع درختان، از بین رفتن دریاچه‌ها، باتلاق‌ها، واحه‌ها و...)

فعالیت ۱:

به خبر داده شده توجه کنید و به سؤالات کلیدی جغرافیا پاسخ دهید.

کجا؟

چه چیز؟

چرا؟

کی (چه وقت)؟

چه کسانی؟

چطور؟

توفان عصر یکشنبه بیست وهشتم تیرماه ۱۳۹۴

توفان در کن و سولقان تاکنون ۲۰ کشته بر جا گذاشته است. بر اثر این بارندگی و سیل، مقداری از کوه‌های سمت امام‌زاده داوود ریزش کرده است؛ تعدادی از درختان شکسته شده و به همراه مقداری سنگ، حرکت کرده و در مسیر پل کیگا قرار گرفته که تعدادی از شهروندان که در این مسیر قرار گرفته‌اند، جان خود را از دست داده‌اند. دوکارگر چینی شاغل در پل سنگان آزادراه تهران ـ شمال هم بین کشته شدگان حادثه هستند.

مراحل پژوهش در جغرافیا

حس کنجکاوی انسان دربارهٔ جهان و مسائل گوناگون آن سبب تلاش او برای کشف ناشناخته‌ها، شده است. امروزه برای پاسخگویی به نیازها و سؤالاتی که برای انسان به وجود می‌آید روش‌های علمی مختلفی وجود دارد.

علم جغرافیا همانند سایر علوم برای رسیدن به پاسخ مسائلی که با آن روبه‌رو است به تحقیق و پژوهش می‌پردازد و این مراحل را طی می‌کند:

- طرح سؤال و بیان مسئله
- تدوین فرضیه
- جمع‌آوری اطلاعات
- پردازش اطلاعات
- نتیجه‌گیری و ارائهٔ پیشنهادها

گام اوّل: طرح سؤال و بیان مسئله

پژوهشگر برای دستیابی به شناخت و آگاهی از مسئله‌ای که در ذهنش پدید آمده است، ابتدا باید مسئلهٔ خود را به‌صورت واضح و روشن بیان کند. بهتر است صورت مسئله را به شکل سؤالی نوشته و از عبارات خبری یا جملات کلی و نامعلوم جلوگیری شود. در این مرحله، پژوهشگر از خود می‌پرسد انجام این پژوهش چه اهمیتی دارد؟ نکتهٔ مورد توجه در این مرحله این است که پژوهشگر باید پژوهش دیگران را مورد بررسی قرار دهد؛ به عبارت دیگر، مطالعهٔ سابقه، پیشینهٔ مسئله و نتایج پژوهش دیگران، مورد نیاز پژوهشگر است. او با این کار نسبت به موضوع، اطلاعات بیشتری پیدا می‌کند و مهم‌تر از همه، پی می‌برد سؤالی که برایش پیش آمده قبلاً پاسخ داده شده است یا خیر.

مثال

عوامل مؤثر در افزایش جمعیت شهر کرج در دههٔ اخیر چیست؟

شکل ۳ــ شهر کرج ــ استان البرز

گام دوم: تدوین فرضیه

فرضیه‌سازی یکی از مراحل حساس پژوهش است؛ زیرا فرضیه‌ها در هر پژوهش، نقش راهنما را دارد و به فعالیت‌هایی که قرار است انجام شود جهت می‌دهد. فرضیه پاسخ پیشنهادی و حدس اندیشمندانه محقق به سؤال تحقیق است. پژوهشگر با توجه به مسئلهٔ خود، پیشنهادها و خبرهای اوّلیه را در چارچوب مسئلهٔ پژوهش خود ارائه می‌کند. فرضیه‌های پژوهشگر به میزان دانش، تجربیات و سوابق پژوهشیِ در دسترس او بستگی دارد.

مثال

- **به‌نظر می‌رسد وجود زمینه‌های مناسب اشتغال، عامل افزایش جمعیت شهر کرج است.**
- **به‌نظر می‌رسد وجود خدمات آموزشی، درمانی و تفریحی، عامل افزایش جمعیت شهر کرج است.**

گام سوم: جمع‌آوری اطلاعات

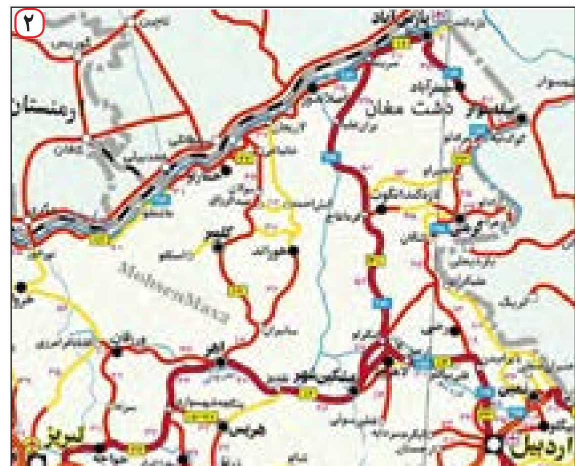
جغرافی‌دانان برای مطالعه و پاسخگویی به سؤالات خود به اطلاعات نیاز دارند. آنها تلاش می‌کنند اطلاعات لازم را از منابع و روش‌های مختلفی به‌دست آورند.

الف) روش کتابخانه‌ای: این روش در تمامی پژوهش‌های علمی، مورد استفاده قرار می‌گیرد. در برخی از آنها تمام تلاش پژوهشگر در کتابخانه صورت می‌گیرد و در برخی دیگر، بخشی از پژوهش در آنجا انجام می‌شود.

تصاویر داده شده، برخی از منابع گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای را نشان می‌دهد که مورد استفادهٔ جغرافی‌دان قرار می‌گیرد.

مثال

پژوهشگر به سالنامهٔ آماری یک دهه مراجعه می‌کند و تغییرات جمعیتی شهر کرج را مورد مطالعه قرار می‌دهد. او با کمک عکس‌های هوایی و ماهواره‌ای، رشد فیزیکی شهر کرج را طی یک دهه بررسی می‌کند.

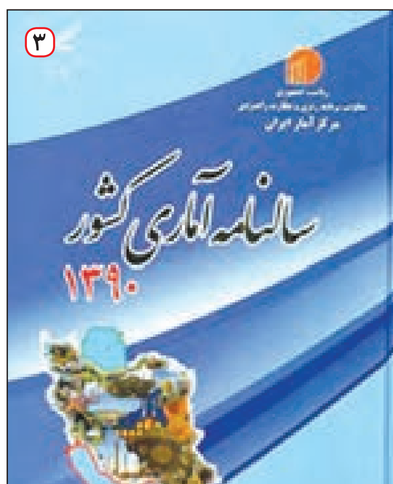
نقشه استان اردبیل

عکس هوایی روستای قاضی جهان ــ آذربایجان شرقی

تصویر ماهواره‌ای شهر تفرش ــ استان مرکزی

سالنامه آماری کشور

ب) روش میدانی: پژوهشگر در این روش برای گردآوری اطلاعات ناگزیر است به مکان مورد تحقیق برود و با مراجعه به افراد یا محیط و برقراری ارتباط مستقیم با مکان مورد مطالعه به گردآوری اطلاعات بپردازد. در واقع، او باید ابزار سنجش و اطلاعاتیِ خود را به مکان مورد نظر ببرد. پرسش‌نامه، مصاحبه و مشاهده، از جمله ابزارهای گردآوری اطلاعات میدانی است.

مثال

پژوهشگر با تعدادی از ساکنان یکی از محله‌های قدیمی شهر کرج، مصاحبه می‌کند و ضمن توجّه به تغییرات جمعیتی به بررسی علت‌های پنهان تغییرات هم می‌پردازد.

گام چهارم: پردازش اطلاعات

پس از جمع‌آوری، استخراج و طبقه‌بندی اطلاعات، مرحلهٔ پردازش یعنی حذف اطلاعات غیرضروری و حفظ اطلاعات مرتبط با پژوهش و تجزیه و تحلیل اطلاعات آغاز می‌شود.

مثال

درصد تغییرات جمعیت و درصد شاغلان در یک دهه در شهر کرج با استفاده از روش‌های آماری مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

گام پنجم: نتیجه‌گیری و ارائهٔ پیشنهادها

در مرحلهٔ آخر، پژوهشگر با نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل اطلاعات، پاسخ مسئلهٔ پژوهش را می‌یابد. او ضمن ارائهٔ دلایل علمی و منطقی به تأیید یا رد فرضیه یا فرضیه‌های خود می‌پردازد. در صورتی که فرضیه یا فرضیه‌های یک پژوهشگر رد شود، پژوهشگر نباید دلسرد شود و پژوهش خود را بیهوده پندارد، زیرا این پژوهش به کسانی که با این سؤال مواجه شده‌اند پاسخ می‌دهد و از طرح دوبارهٔ آن جلوگیری می‌کند.

مثال

نتیجه‌گیری؛ بین تقاضای نیروی کار در شهر کرج و جذب جمعیت در آن، رابطه‌ای مستقیم وجود دارد.
پیشنهاد: با توجه به قابلیت‌های جغرافیایی شهرهای اطراف، صنایع کوچک در آنجا ایجاد شود.

فعالیت: ۲

آیا تاکنون موضوعی جغرافیایی در اطراف شما بوده است که حس کنجکاوی شما را جلب کرده باشد؟ در جدول زیر، مسئلهٔ مورد نظر خود و موارد داده شده را تکمیل کنید.

مراحل	نمونه
سؤال پژوهش	
فرضیهٔ پژوهش	
جمع‌آوری اطلاعات	
پردازش اطلاعات	
نتیجه‌گیری و ارائهٔ پیشنهادها	

فصل ۲

جغرافیای طبیعی ایران

جغرافیای طبیعی به مطالعه ساختار و پراکندگی پدیده‌های طبیعی سطح زمین پرداخته و در پی یافتن راه حل‌هایی جهت رفع مشکلات محیطی است.

در این فصل شما با موقعیت جغرافیایی، شرایط و ویژگی‌های ناهمواری‌ها، آب و هوا و منابع آب ایران آشنا می‌شوید.

*کوه‌های ماه نشان ـ زنجان

درس ۳

موقعیت جغرافیایی ایران

محل قرار گرفتن هر پدیده در سطح کرهٔ زمین، موقعیت جغرافیایی آن پدیده است.
موقعیت جغرافیایی هر کشور از دو نظر قابل مطالعه است: موقعیت ریاضی و موقعیت نسبی.

۱ــ موقعیت ریاضی یا مطلق

کلاس شما چند ردیف نیمکت دارد؟ چند ستون دارد؟ شما در کدام ردیف و ستون کلاس نشسته‌اید؟ فرض کنید پاسخ شما ردیف سوم ستون وسط (دوم) کلاس باشد. این پاسخ، نشان‌دهندهٔ موقعیت ریاضی شما در کلاستان است. هر پدیده در روی زمین دارای موقعیت ریاضی است که این موقعیت فقط به آن پدیده متعلق است.

محل دقیق هر پدیده یا مکان، با توجه به طول و عرض جغرافیایی، موقعیت مطلق یا ریاضی آن مکان است.

ایران در عرض جغرافیایی ۲۵ تا ۴۰ درجه در جنوب منطقه معتدله نیمکرهٔ شمالی و همچنین در ۴۴ تا ۶۳ درجهٔ طول شرقی واقع شده است. گستردگی کشور ما در این عرض‌ها به تنوع آب و هوا در آن منجر شده است. این تنوع آب و هوایی در نوع تولیدات کشاورزی، محیط‌زیست و درنهایت پیشرفت کشور ما مؤثر است. این مطلب را به‌صورت کامل در بحث آب و هوای ایران خواهید خواند.

شکل ۱ــ نقشهٔ موقعیت جغرافیایی ایران

فعالیت ۱: شناخت محل زندگی خود

۱ــ با استفاده از کتاب استان‌شناسی حدود تقریبی موقعیت ریاضی استان خود را در نقشه بالا مشخص کنید.
۲ــ در صورت امکان با استفاده از نرم‌افزار GoogleEarth موقعیت ریاضی مدرسه و منزل خود را مشخص نمایید.

فعــالــیت:۲

۱ـ با توجّه به مطالب یاد شده، مختصات جغرافیایی ایران را در نقشهٔ زیر پیدا کنید.

۲ـ فرض کنید بتوانیم موقعیت جغرافیایی ایران را تغییر دهیم. با توجه به موقعیت‌های ریاضی جدید، شرایط آب و هوایی و ... را در این دو حالت بررسی، و موارد را با یکدیگر مقایسه کنید. در هر گروه یکی از موقعیت‌های فرضی را با موقعیت واقعی ایران مقایسه کنید.

۲ـ موقعیت نسبی

نسبت قرارگیری محل نشستن شما به میز معلم، تختهٔ کلاس، در ورودی و پنجره‌های کلاستان چگونه است؟ اگر هر کدام از این موارد، جابه‌جا شود بر شما تأثیر دارد؟ محل نشستن شما در کلاس نسبت به سایر پدیده‌ها موقعیت خاصی برای شما ایجاد کرده که با سایر هم‌کلاسی‌های شما متفاوت است.

مکان نشستن شما نسبت به سایر پدیده‌های کلاس، موقعیت نسبی شما در کلاس است.

محل قرارگیری هر مکان، نسبت به پدیده‌های طبیعی یا انسانی پیرامون خود، موقعیت نسبی آن مکان است.

همهٔ پدیده‌ها موقعیت نسبی دارند. منظور از موقعیت نسبی هر کشور، محلّ قرارگیری آن، نسبت به سایر کشورها، دریاها، تنگه‌ها، کانال‌ها، منابع اقتصادی و... است.

فعالیت:۳

برای درک بهتر این مفهوم به نقشهٔ زیر توجّه کنید. موقعیت نسبی ایران را بررسی، و نتایج آن را در کلاس ارائه کنید.

شکل۲ــ نقشهٔ جنوب غربی آسیا

موقعیت نسبی ایران

ایران به دلیل قرار گرفتن در مجاورت خلیج فارس، دریای عمان، تنگه هرمز و نیز دریای خزر از موقعیت نسبی ممتازی برخوردار است.

خلیج فارس به دلایل زیر دارای اهمیت است:

۱ ارزش و نقش ارتباطی بین سه قارهٔ افریقا، اروپا و آسیا که در گذشته اهمیت داشته و اکنون نیز به‌عنوان حلقه‌ای از زنجیرهٔ حمل و نقل کالا و نفت، اهمیت خود را حفظ کرده است.

۲ بزرگ‌ترین منبع انرژی جهان، ذخایر با ارزشی دارد، زیرا حدود ۶۶ درصد ذخایر نفت جهان و ۲۸ درصد ذخایر گاز طبیعی را در خود جای داده است.

۳ درآمدها و دلارهای ناشی از صدور و فروش نفت خام، منطقهٔ خلیج فارس را به صورت یکی از کانون‌های ثروتمند جهان در آورده است و این بازار مصرف بزرگ، آن را به کانون توجه صادر کنندگان کالاهای صنعتی و غیرصنعتی تبدیل کرده است.

۴ این منطقه، ارزش فرهنگی و سیاسی دارد زیرا خلیج‌فارس در مرکز و قلب ناحیهٔ جغرافیایی و سیاسی جهان اسلام قرار دارد.

مجموعهٔ این ارزش‌هاست که قدرت‌های جهانی را در گذشته و امروز متوجه خلیج فارس کرده است؛ زیرا تسلط بر تمام یا هر یک از این موارد، موازنهٔ راهبری و قدرت را در جهان تغییر می‌دهد.

ایران از کشورهای مهم در منطقهٔ خلیج‌فارس است. عوامل طبیعی و انسانی، شرایط خاصّی برای کشور ایران پدید آورده است. به اطلاعات داده شده توجه کنید تا موقعیت و ویژگی‌های این کشور را در منطقه بشناسید.

جدول زیر فقط برای مطالعه و فعالیت در کلاس است.

نام کشور	وسعت (کیلومتر مربع)	جمعیت (میلیون نفر) ۲۰۱۵	تولید نفت (به میلیون بشکه در روز) ۲۰۱۶
ایران	۱۶۴۸۱۹۵	۷۹	۳/۷
عربستان	۲۱۵۰۰۰۰	۲۸	۱۰/۵
عراق	۴۳۷۰۷۲	۳۳	۴/۲
امارات متحده عربی	۸۳۶۰۰	۱۰	۲/۲
کویت	۱۷۸۲۰	۴	۲/۲
بحرین	۶۶۵	۱	۱
قطر	۱۱۴۹۳	۱	۱/۶
عمان	۳۱۳۴۶۰	۴	۱

فعالیت:۴

با توجّه به اطلاعاتِ جدول بالا ، جدول زیر را کامل کنید تا با موقعیت ایران در منطقهٔ خلیج‌فارس بیشتر آشنا شوید.

رتبه در وسعت	.... ــ ایران ــ .... ــ .... ــ .... ــ .... ــ .... ــ .... ــ ....
رتبه در جمعیت	.... ــ .... ــ .... ــ .... ــ .... ــ .... ــ .... ــ بحرین
رتبه در تولید نفت	عربستان ــ .... ــ .... ــ .... ــ .... ــ .... ــ .... ــ ....

تنگهٔ هرمز، آبراههٔ هلالی شکلی است که آب‌های آزاد اقیانوس هند و دریای عمان را به خلیج فارس متصل می‌کند. این تنگه به سبب اینکه دروازهٔ خروجی نفت خلیج‌فارس است، مهم‌ترین آبراههٔ راهبردی و یکی از گذرگاه‌های تجاری مهم جهان است.

دریای عمان: به واسطهٔ مجاورت به آب های آزاد، دسترسی به اقیانوس هند و وجود سواحل با قابلیت های دفاعی مناسب از نظر اقتصادی و نظامی اهمیت بسیاری برای ایران دارد.

دریای خزر: بزرگترین پهنهٔ آبی محصور در خشکی به واسطهٔ منابع نفت و گاز، تأمین ۹۰٪ از خاویار جهان و دسترسی به بازار مصرف ۳۰۰ میلیون نفری کشورهای آسیای میانه از موقعیت نسبی بالایی برخوردار است.

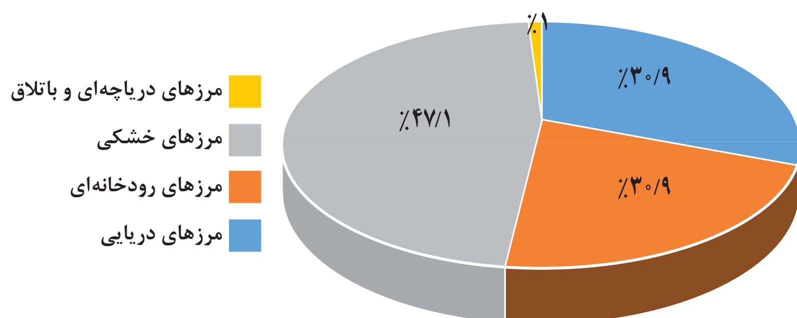
مرزهای سیاسی

همان‌طور که می‌دانید، مرز مهم‌ترین عامل تشخیص و جدایی هر کشور از کشور همسایه است و نشان می‌دهد سرزمین یک کشور تا کجا امتداد دارد. ایران کشور وسیعی است که حدود ۸۷۳۱ کیلومتر، مرز مشترک سیاسی با همسایگانش دارد ایران جزءِ کشورهای پرهمسایه است و با ۱۵ کشور مرز خشکی یا آبی دارد.

با استفاده از نقشهٔ جنوب غربی آسیا و نمودار زیر، چه نکتهٔ مهمی توجه شما را به خطوط مرزی ایران جلب می‌کند؟

شکل ۳ ـ پاسگاه مرزی

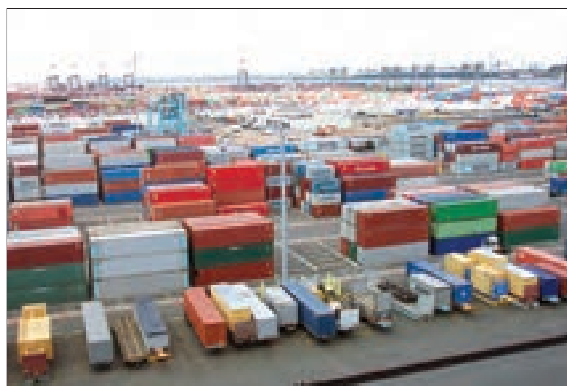

نمودار ۱ـ درصد انواع مرزهای ایران

یکی دیگر از مرزهایی که امکان دسترسی به سایر کشورهای جهان را امکان‌پذیر می‌سازد، خطوط هوایی است که از طریق آن، ارتباط با سایر نقاط جهان فراهم می‌شود.

تعدادی از کشورها به علت مجاورت با دریا و دریاچه‌ها، امکان دسترسی به خطوط دریایی هم دارند.کشور ما از جمله کشورهایی است که از طریق راه‌های آبی با کشورهای جهان در ارتباط است. راه‌های آبی، امکان روابط بازرگانی بیشتری را فراهم می‌کند.

دسترسی به آب‌های آزاد برای هر کشوری، علاوه بر امکان ارتباط با سایر نقاط جهان، دستیابی به منابع غذایی و منابع معدنی و سوخت‌های فسیلی را نیز فراهم می‌کند

شکل ۴ ـ جابه‌جایی کالا در اسکله شهید رجایی

شکل ۵ ـ فعالیت‌های دریانوردی در خلیج فارس و دریای عمان

فعالیت:۵

۱ـ مرزهای آبی شمال و جنوب ایران چه مزیت‌هایی برای کشور ما به‌وجود آورده است؟ با یکدیگر گفت‌وگو، و نتایج آن را در کلاس ارائه کنید.

۲ـ چرا تنگه‌ها، آبراهه‌های مهم و استراتژیک محسوب می‌شوند؟

درس ۴

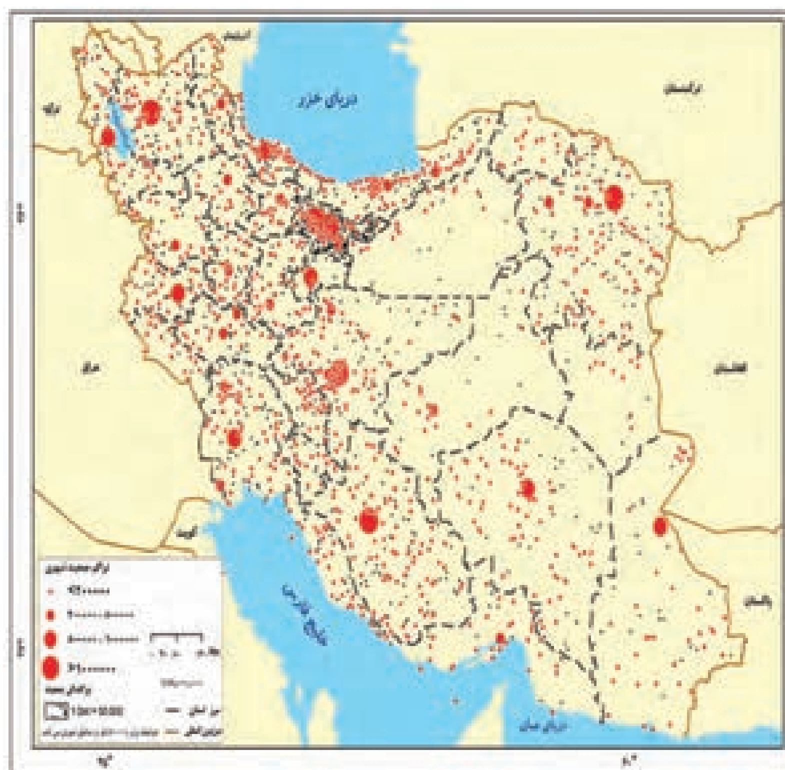
ناهمواری‌های ایران

در سرزمین ما، روستاها و شهرهای بسیاری وجود دارد؛ اما پراکندگی آنها در همه جای کشور یکسان نیست. از دشت‌های نسبتاً هموار داخلی تا جلگه‌های سرسبز سواحل دریای خزر، از کوه‌های البرز تا زاگرس، جلگه‌های ساحلی خلیج‌فارس و دریای عمان، سکونت‌گاه‌های متعدد به شکل شهر و روستا استقرار یافته است. تعداد این سکونت‌گاه‌ها در مناطق پایکوهی بیشتر، و جمعیت در آنها متراکم‌تر است.

شکل۱ــ نقشهٔ ناهمواری‌های ایران

چرا پراکندگی جمعیت در نواحی مختلف کشور متفاوت است؟ در نقشه های روبه رو، موقعیت استقرار کوهستان‌ها و جلگه‌ها را با پراکندگی جمعیت کشور در نواحی شهری با هم مقایسه کنید. به‌نظر می‌رسد بین ناهمواری‌ها و تراکم جمعیت، ارتباط نزدیکی هست؛ چرا؟

شکل۲ــ نقشهٔ تراکم جمعیت ایران در نواحی شهری

اهمیت ناهمواری‌ها

نگاهی دقیق به نقشه ناهمواری‌های ایران نشان می‌دهد که بخش اعظم سرزمین ما را نواحی مرتفع و کوهستانی تشکیل می‌دهد. اگرچه ارتفاع کوه‌ها در بعضی جاها کمتر و در برخی مناطق بیشتر است؛ این ناهمواری ها بر تشکیل اجتماعات انسانی، نوع معیشت مردم و حتی بر تاریخ کشور ما، پیروزی و ناکامی‌های تاریخی نیز تأثیرگذار بوده است.(به عنوان نمونه آریوبرزن سردار دلاور ایرانی با استفاده از تنگه تکاب در ارتفاعات زاگرس (جایی در استان کهگیلویه و بویراحمد کنونی) در برابر حمله اسکندر مقدونی از ایران دفاع کرد.

میلیون سال قبل	عهد	دوره	دوران
	عهد حاضر	کواترنر	سنوزوییک
۲/۵۸	پلیستوسن	ترشیاری	
	پلیوسن		
	میوسن		
	الیگوسن		
	ائوسن		
۶۵	پالئوسن		
		کرتاسه	مزوزوئیک
		ژوراسیک	
≃ ۲۵۲		تریاس	
		پرمین	پالئوزوییک
		کربونیفر	
		دونین	
		سیلورین	
		اردوویسین	
≃ ۵۴۱		کامبرین	
		پروتروزوئیک	
میلیارد ۴/۶۰۰ ≃		آرکئن	پرکامبرین

جدول ۱ـ دوران‌های مختلف زمین‌شناسی

پیدایش ناهمواری‌های ایران

طی دوران‌های زمین‌شناسی، ناهمواری‌ها به‌وجود آمده است. ناهمواری‌های ایران بیشتر طی دوران‌های اوّل تا سوم زمین‌شناسی پدید آمده است و پیدایش نهایی آنها به اواخر دوران سوم زمین‌شناسی (سنوزوئیک) مربوط است. پس از آخرین تحولات در این دوران، طی دورۀ «کواترنر»[1] ناهمواری‌های کشور ما شکل نهایی یافته و از آن پس تحت تأثیر عوامل فرسایش تغییر شکل می‌یابند. این عوامل (آب‌های روان، باد، اختلاف دما و یخچال‌ها) به‌همراه عملکرد انسان، که با بهره‌برداری‌های گوناگون خود از محیط، سرعت تغییرات را افزایش داده است، موجب تغییر شکل ناهمواری‌های ایران شده است.

۱ـ دورۀ کواترنر به دورۀ انتهایی زمان‌های زمین‌شناسی گفته می‌شود که تقریباً ۲/۵ میلیون سال اخیر را دربرمی‌گیرد و طی آن، دوره‌های یخچالی و بین‌یخچالی، دوره‌های بارانی و خشک به وقوع پیوسته و آثار زیادی بر ناهمواری‌ها بر جای گذاشته است. گسترش زندگی انسان و شهرنشینی هم باعث تغییرات زیادی در ناهمواری‌ها طی این دوره شده است.

تقسیمات ناهمواری‌های ایران

با توجه به نقشهٔ پراکندگی ناهمواری‌های ایران، می‌توان تقسیماتی را در آن تشخیص داد:

الف ـ سرزمین‌های کوهستانی که اغلب بیش از هزارمتر از سطح دریاهای آزاد ارتفاع دارند.

ب ـ سرزمین‌های پست و هموار که شامل دشت‌ها در نواحی داخلی و جلگه‌های کم‌ارتفاع در سواحل دریاها می‌شوند.

الف) سرزمین‌های کوهستانی

با توجه به تاریخچهٔ زمین‌شناسی، تحولات ناهمواری‌ها، شکل و پراکندگی، کوهستان‌های ایران را می‌توان به‌صورت زیر تقسیم‌بندی کرد:

۱ـ منطقهٔ کوهستانی شمال کشور

منطقه کوهستانی شمال کشور شامل:

الف) منطقهٔ کوهستانی آذربایجان: دو رشته‌کوه ارسباران (قره داغ) در شمال و رشته‌کوه مرزی ایران و ترکیه، شمال و غرب این منطقه را دربرگرفته است. علاوه بر این کوه‌ها، دو تودهٔ کوهستانی مهم دیگر، به نام‌های سهند و سبلان بر اثر فعالیت‌های آتش‌فشانی، در این منطقه وجود دارند.

شکل ۳ـ نقشهٔ پراکندگی ناهمواری‌های منطقهٔ کوهستانی آذربایجان

ب) منطقهٔ کوهستانی تالش: کوهستان‌های تالش با جهت شمالی ـ جنوبی، منطقهٔ آذربایجان را از کناره‌های دریای خزر جدا کرده است. شیب عمومی این کوه‌ها به سمت خزر بیش از منطقهٔ آذربایجان است و آب‌های جاری از آنها با سرعت به دریای خزر، وارد می‌شود. با مراجعه به نقشه، نام مهم‌ترین قلّهٔ این کوهستان را پیدا کنید. آیا محل جدا شدن کوه‌های تالش از کوه‌های البرز را می‌توانید پیدا کنید؟

ج) منطقهٔ کوهستانی البرز: کوه‌های البرز از تنگهٔ منجیل شروع شده و در امتداد غربی ـ شرقی تا کوه‌های شاه‌کوه در نزدیکی شاهرود و گردنه خوش ییلاق ادامه دارند. دامنه‌های این کوه‌ها معمولاً به سمت شمال و یا جنوب است و در آن دره‌های وسیع و عمیقی هست، که رودهایی چون چالوس و هراز در آنها جریان دارند. بخش اعظم این چین‌خوردگی وسیع، حاصل کوه‌زایی مواد رسوبی طی میلیون‌ها سال است. فعالیت‌های آتش‌فشانی در دورهٔ کواترنر سبب شکل‌گیری قلّهٔ دماوند در این رشته‌کوه شده است و قلّه‌های دیگری چون علم کوه، تخت سلیمان و توچال در این رشته کوه توجه علاقه‌مندان به کوه نوردی را به خود جلب کرده است. مراکز جمعیتی بسیاری در امتداد کوهستان‌های البرز مستقر شده است و یکی از کانون‌های عمدهٔ فعالیت‌های اقتصادی کشور به شمار می‌رود.

گسترهٔ فعال البرز

گسترش شهرهای پررونق اقتصادی مثل تهران، کرج، احداث جاده‌های ارتباطی (شوسه و راه‌آهن)، احداث سدها و هدایت رودخانه‌ها و بهره‌برداری از آنها، گسترش فعالیت‌های کشاورزی گوناگون و بهره‌برداری از معادن فراوان کوه‌های البرز، ناهمواری‌های این منطقهٔ کوهستانی را به شکلی ناپایدار درآورده است. مجموعهٔ این فعالیت‌ها سبب شده است دامنه‌ها و دره‌ها، دشت‌ها و رودخانه‌های این منطقهٔ کوهستانی طی دهه‌ها، چهرهٔ دیگری به خود بگیرد و گاه، مخاطراتی همچون ریزش و لغزش در جاده‌ها و دامنه‌ها، لرزش‌های خفیف و گسترده، طغیان رودها و بروز سیلاب و همانند آنها حادث شود.

شکل۴ـ نقشهٔ پراکندگی ناهمواری‌های منطقهٔ کوهستانی البرز و تالش

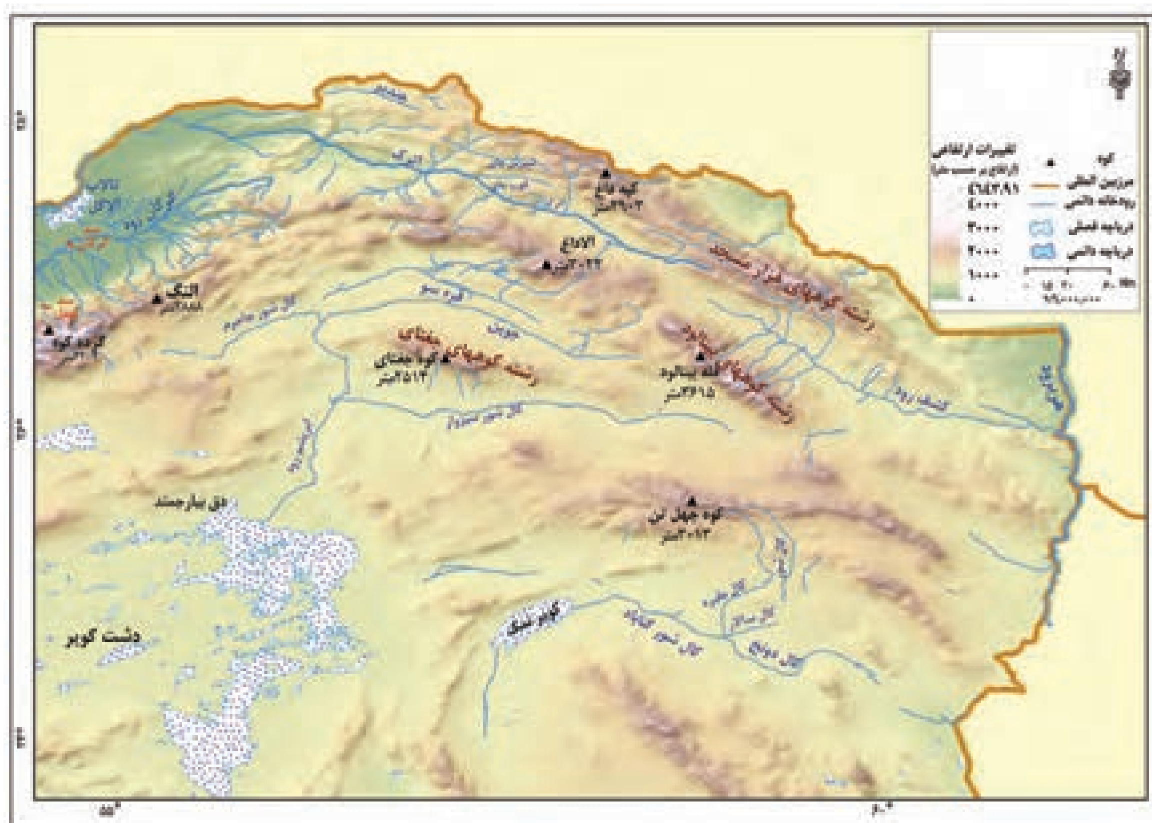
فعــالــیت:۱

جاده‌هایی که شهرهای دامنه‌های جنوبی البرز را به دامنه‌های شمالی آن ارتباط می‌دهد بر روی نقشه پیدا کنید.

ـ این جاده‌ها از کنار کدام کوه‌ها و دره‌ها عبور می‌کند؟

ـ عبور جاده‌ها در این نواحی با عملیات ساختمانی (برداشت مواد، حمل و برجای‌گذاری‌ها، انفجار سنگ‌ها، تغییر در مجاری آب‌ها، احداث تونل و...) همراه است. تأثیر این عملیات را بر ناهمواری‌های این منطقه، با هم‌گروه‌های خود به بحث بگذارید و گزارشی تهیه و ارائه کنید.

د) کوه‌های شمال خراسان: این کوه‌ها به شکل منظم و موازی در شمال شرقی ایران قرار دارند. از رشته‌کوه‌های مهم کوه‌های شمال خراسان، می‌توان هزار مسجد، آلاداغ و در اطراف نیشابور، بینالود را نام برد.

شکل ۵ـ نقشهٔ کوه‌های شمال خراسان

۲ـ منطقهٔ کوهستانی غربی (زاگرس)

چین‌خوردگی‌های دیواره‌مانندی با دره‌های موازی و به‌طول صدها کیلومتر، چشم‌انداز نواحی کوهستانی غربی کشور از مریوان درکردستان با جهت شمال غربی ـ جنوب شرقی تا تنگهٔ هرمز را تشکیل داده است. با مراجعه به نقشهٔ صفحهٔ بعد قلّه‌های بلند این رشته کوه را مشخص کنید.

شکل۶ ــ نقشهٔ رشته کوه زاگرس

زاگرس چگونه به وجود آمد؟

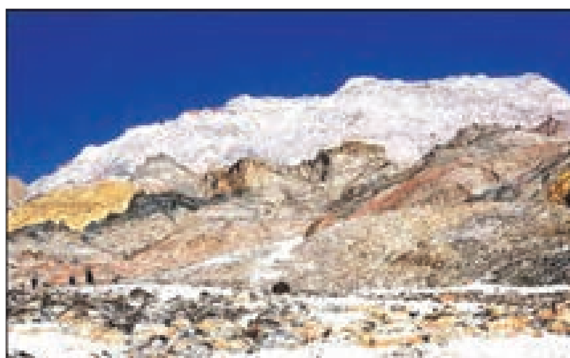
رشته کوه زاگرس از برخورد دو صفحهٔ شبه جزیره عربستان و صفحهٔ اوراسیا به‌وجود آمده است. این چین‌خوردگی‌ها پس از تشکیل، به حالت اولیه باقی نمانده و طی میلیون‌ها سال به علت فرسایش تغییر شکل یافته است.

یکی از زیباترین و فعال‌ترین پدیده‌های رشته کوه زاگرس، گنبدهای نمکی است.

گنبد نمکی: توده‌ای از نمک به شکل تقریباً گنبدی که بر اثر عوامل درونی و وزن مخصوص کمتر نمک نسبت به رسوبات اطراف خود بالا می‌آید.

شکل۷ ــ سد گتوند ــ استان خوزستان

شکل۸ ــ گنبد نمکی جاشک ــ خور موج (استان بوشهر)

عوامل تغییردهندهٔ زاگرس در حال حاضر

الف) عوامل طبیعی: رودهای بسیاری از زاگرس سرچشمه می‌گیرند. جریان آب در این رودها به علت تغییرات اقلیمی، دچار نوساناتی شده و از حالت منظم به حالت نامنظم و طغیانی تغییر شکل داده است. ریزش‌های جوی شدید، کوه‌ها را فرسایش می‌دهد و مواد آن در دسترس این رودها قرار می‌گیرد. به‌نظر می‌رسد طی سه دههٔ اخیر، طغیان در رودهای حوضهٔ زاگرس بیش از گذشته شده و در پی آن، حمل رسوب توسط رودها به تشکیل شکل‌های جدیدی از ناهمواری منجر شده است. توفان‌های گرد و غبار از دیگر عواملی است که هم طبیعت و هم انسان در منطقهٔ زاگرس در ایجاد و گسترش آنها مؤثر است. طی سی سال اخیر، وقوع توفان‌ها در این منطقه بیشتر شده است و انتظار می‌رود در استان‌های زاگرسی (مثل خوزستان، لرستان و ایلام) افزایش یابد.

شکل۹ ــ تغییردر مجرای رود خرم آباد ــ لرستان

ب) عوامل انسانی: بر روی رودهای حوضهٔ زاگرس، سدهای متعدد احداث شده است. این سدها برای جلوگیری از طغیان، تولید برق آبی، تنظیم آب مورد نیاز برای آبیاری اراضی کشاورزی، استفاده‌های صنعتی و یا تأمین آب مورد نیاز شهرها و روستاها احداث شده است.

همچنین شهرهای متعددی در کنارهٔ رودها گسترش یافته است که باعث برهم خوردن تعادل جریان رودها بر اثر دست‌کاری‌های انسانی (مثل دیواره‌بندی، مجراسازی، پل‌سازی، پوشاندن روی رودها و ورود فاضلاب‌های شهری) در نواحی شهری شده و رودها را وادار کرده است که در مناطق شهری از بستر تعیین شده تجاوز کنند و طغیان یا سیلاب را به شهرها تحمیل نمایند. نمونه‌های متعددی از این سیلاب‌ها در زاگرس در استان‌های لرستان و ایلام طی سال‌های اخیر مشاهده شده است. افزایش رسوبات، سبب گسترش «سیلاب‌دشت‌ها» می‌شود، و مجاری رودها را دچار تغییر می‌کند.

احداث جاده‌ها، از بین بردن جنگل‌ها و استفادهٔ نامناسب از اراضی کشاورزی در نواحی شهری و روستایی زاگرس همراه با گسترش شهرها و روستاها به ضرر دامنه‌ها، دره‌ها و دشت‌ها بوده است و از دیگر عوامل انسانی تغییر شکل ناهمواری‌ها در زاگرس، طی پنجاه سال اخیر به‌شمار می‌آید.

فعالیت:۲ شناخت محل زندگی خود

اگر در یک منطقهٔ کوهستانی زندگی می‌کنید (آذربایجان، البرز و یا زاگرس)، عوامل انسانی مؤثر در تغییر شکل ناهمواری‌های پیرامون محل زندگی خود را با هم‌گروه‌ها مطرح کنید. آنها را فهرست و مهم‌ترین عامل این تغییر شکل‌ها را تشریح کنید.

۳ـ منطقهٔ کوهستانی مرکزی

- اگر سه نقطهٔ کوه جغتای در خراسان رضوی، گردنه آوج در استان قزوین و قلّهٔ کوه بزمان یا خضر زنده در سیستان و بلوچستان را به یکدیگر وصل کنید، مثلثی تشکیل می‌شود که منطقهٔ کوهستانی مرکزی نامیده می‌شود.

ناهمواری‌های این منطقه دو نوع است: بخشی کوه‌های چین‌خورده که به آنها کوه‌های مرکزی گفته می‌شود و برخی توده‌های نفوذی آذرین که به آنها کوه‌های منفرد مرکزی می‌گویند.

شکل ۱۰ ــ نقشهٔ کوه‌های مرکزی

۴ــ کوه‌های شرق و جنوب شرقی

● در جنوب استان سیستان و بلوچستان و اطراف چالهٔ جازموریان در کرمان، منطقهٔ مکران واقع شده است که در آن رشته‌کوه‌های بشاگرد و اطراف آن با ارتفاع نسبتاً کم و فرسوده‌ای وجود دارد. در این کوه‌ها، فرسایش، شکل‌های زیبایی با دره‌ها، چاله‌ها و گودال‌های عمیق ایجاد کرده است که آنها را «ناهمواری‌های مریخی» و (کوه‌های مینیاتوری) هم می‌نامند.

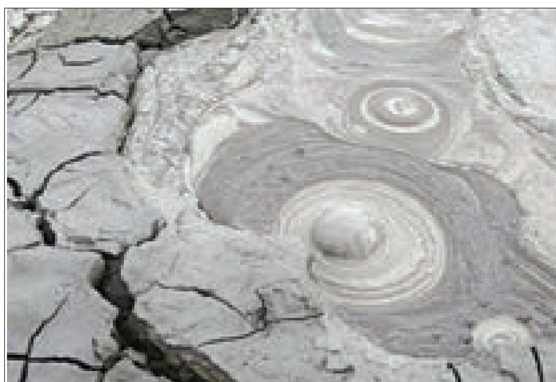
شکل ۱۱ ــ کوه های مریخی ــ سیستان و بلوچستان

شکل ۱۲ــ نقشهٔ کوه های شرق و جنوب شرق

در استان‌های هرمزگان و جنوب استان سیستان و بلوچستان در فاصلهٔ این ناهمواری‌ها تا دریای عمان، چندین گِل‌فشان وجود دارد که همانند چشمه‌های گِلی می‌جوشد.

گل‌فشان: گل‌فشان‌ها معمولاً به شکل گنبدی یا مخروطی شکل و در برخی جاها به‌صورت حوضچه‌های مملو از آب و گل مشاهده می‌شوند. گل‌فشان‌ها به‌علت خروج گاز یا بخار آب از اعماق زمین به بالا می‌آیند.

شکل ۱۳ــ گِل‌فشان ــ سیستان و بلوچستان

ارزش‌های اقتصادی نواحی کوهستانی

نواحی کوهستانی در زندگی انسان‌های ساکن در آن مناطق، ارزش زیادی دارد. در فهرست زیر، برخی از این ارزش‌های نواحی کوهستانی را می‌بینید. آیا می‌توانید چیزی به آن اضافه کنید؟

۱ ذخایر آب　　۲ معدن و ذخایر طبیعی　　۳ دامداری

۴ ....　　۵ ....

استفاده از قابلیت‌های نواحی کوهستانی باید با در نظر گرفتن اصول محیط زیستی و مطالعات کارشناسانه صورت گیرد، در غیر این صورت مشکلاتی هم برای محیط و هم برای انسان به‌همراه خواهد آورد.

ب) سرزمین‌های هموار

سرزمین‌های هموار شامل:

۱ــ دشت‌ها

سرزمین‌های هموار یا نسبتاً هموار‌ی هستند که حصاری کوهستانی آن ها را فرا گرفته است.

علل پیدایش دشت ها

- برخی دشت‌ها در هنگام چین‌خوردگی‌ها و در حد فاصل طاقدیس‌ها و یا در میان ناودیس‌ها، ایجاد شده‌اند (دشت کاکان در فارس).
- بعضی از دشت ها بر اثر انباشت مواد حاصل از فرسایش در نواحی پست به وجود آمده اند (دشت نهاوند)
- پاره‌ای از دشت‌ها حاصل انحلال مواد آهکی و هموار شدن زمین‌ها هستند (مثل ماهی‌دشت کرمانشاه و دشت ارژن در فارس).
- برخی از دشت‌ها از دوران‌های زمین‌شناسی بسیار قدیم برجای مانده‌اند، اما در روی آنها ناهمواری‌های جدید براثر فرسایش بادی ایجاد شده است (مثل دشت لوت).

شکل۱۴ ــ دشت لوت

شکل۱۵ــ دشت نهاوند ــ استان همدان

عوامل تغییر دهنده دشت‌ها

الف) عوامل طبیعی: امروزه تغییرات اقلیمی که نشانه‌های آن را می‌توان تغییر در الگوی پراکندگی ریزش‌های جوی، بروز توفان‌ها و خشکسالی‌ها دانست، نه‌تنها در بسیاری از مناطق جهان بلکه در کشور ما و در مناطق پست داخلی مشغول تغییر شکل ناهمواری‌های کنونی است. توفان‌ها و بادهای شدید به فرسایش و جابه‌جایی مواد در دشت‌ها مشغول است و تپه‌های ماسه‌ای و دیگر پدیده‌های طبیعی مثل شوره‌زارها، بستر رودها و دشت‌های ریگی را از نظر وسعت و مکان تغییر می‌دهد. رودهای این مناطق نیز با طغیان‌های دوره‌ای خود، مواد را از جایی برمی‌دارد و در جای دیگری برجای می‌نهد که شکل‌های تازه‌ای بر اثر آنها ایجاد می‌شود.

ب) عوامل انسانی: بهره‌برداری انسانی و تغییرات کاربری اراضی، بوته‌کنی و از بین بردن پوشش‌های گیاهی، دست‌کاری نابخردانه در مسیل‌ها و مجاری رودها، احداث جاده‌ها در مناطق حساس به دست‌کاری‌های انسانی و بهره‌برداری وسیع از معادن و منابع طبیعی، از دیگر عواملی است که می‌تواند فرسایش را در نواحی و دشت‌ها گسترش دهد.

ارزش‌های اقتصادی دشت‌ها

۱ جاذبه‌های گردشگری
۲ استفاده از انرژی پاک، مانند انرژی خورشید و باد
۳ گذران اوقات فراغت به‌دلیل مناسب بودن برای رصد ستارگان، کویرنوردی و برگزاری مسابقات ورزشی
۴ معادن گچ، نمک و مصالح ساختمانی
۵ فعالیت‌های کشاورزی

آیا می‌توانید ارزش دیگری برای دشت‌ها بگویید؟

شکل ۱۶ــ بیابان گردی ــ مرنجاب ــ استان اصفهان

شکل ۱۷ــ انرژی خورشیدی ــ روستای معلمان ــ استان سمنان

شکل ۱۸ــ ماهیدشت ــ استان کرمانشاه

فعالیت: ۳ شناخت محل زندگی خود

اگر پیرامون یکی از دشت‌های داخلی ایران زندگی می‌کنید، ارزش‌های اقتصادی دشت مجاور خود را فهرست کنید و درمورد یکی از آنها گزارشی تهیه، و به کلاس ارائه کنید.

۲ــ جلگه‌ها

جلگه‌ها سرزمین‌های هموار هستند که از یک طرف به کوه‌ها و از طرف دیگر به دریاها و دریاچه‌ها منتهی می‌شوند.

علل پیدایش جلگه‌ها: ساختمان زمین، مقاومت سنگ، عمق آب و تراکم آبرفت از مهم‌ترین علل پیدایش جلگه‌ها می‌باشند.

به نقشهٔ جلگه‌ها توجه کنید، در کنار همهٔ دریاها و دریاچه‌ها و رودهای پر آب کشور، جلگه‌ها دیده می‌شود. جلگه‌ها به‌دلیل حاصلخیز بودن خاک، جمعیت زیادی را در خود جای می‌دهد. آیا در نزدیکی محل زندگی شما جلگه‌ای وجود دارد؟

روی این نقشه با ترسیم خطی از غرب به شرق، نقشهٔ جلگه‌ها را به دو بخش مساوی تقسیم کنید. بیشتر جلگه‌ها در کدام سمت ایران واقع است؟ چرا؟

شکل ۱۹ ــ نقشهٔ پراکندگی جلگه‌ها در ایران

عوامل تغییردهندهٔ جلگه‌ها

الف) عوامل طبیعی: حرکات دریا (جزر و مد، توفان‌های دریایی، سونامی، جریان‌های دریایی و نوسانات عمومی آب دریاها) از جمله عوامل طبیعی است که خواه ناخواه، مرتباً مناطق ساحلی را تغییر می‌دهند. رودهای طغیانی که به دریاها می‌ریزد نیز نهشته‌ها و آبرفت‌های فراوانی را بر جلگه‌های ساحلی، تحمیل و مرتباً مکان و وسعت جلگه‌ها را دچار تغییر می‌کند.

ب) عوامل انسانی: در نواحی ساحلی انسان با اسکله‌سازی، بندرسازی، دیواره‌سازی، احداث جاده روی جلگه‌ها، تغییراتی ایجاد می‌کند. گسترش شهرها و روستاها باعث از بین رفتن اراضی کشاورزی و جنگلی و تغییرات وسیعی در نواحی ساحلی ایران و باعث می‌شود که طی چند دهه، چهرهٔ زمین در این مناطق تفاوت‌های اساسی پیدا کند.

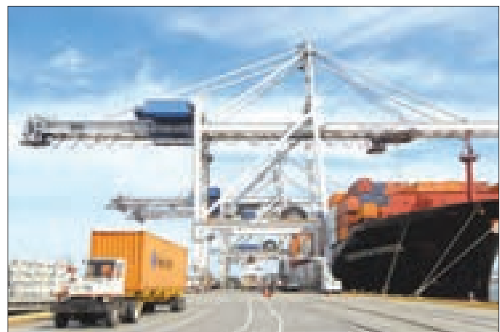
ارزش اقتصادی جلگه‌ها: جلگه‌ها بهترین مکان‌های کشاورزی در کشورمان هستند. علاوه بر این، جلگه‌های ساحلی شمال و جنوب ایران از نظر گذران اوقات فراغت، ارزش ارتباطی، منابع طبیعی نظیر نفت و گاز و پرورش آبزیان دارای اهمیت می‌باشند. به تصاویر زیر در جلگه‌های مختلف توجه کنید. در مورد ارزش‌های اقتصادی هر یک جمله‌ای بنویسید.

 ....

 ....

 ....

 ....

به نظر شما، آیا ارزش‌های اقتصادی دیگری در مناطق جلگه‌ای وجود دارد؟ اگر می‌شناسید نام ببرید.

فعالیت:۴ شناخت محل زندگی خود

اگر در یکی از جلگه‌های ساحلی شمالی یا جنوبی کشور زندگی می‌کنید، ارزش‌های ارتباطی جلگهٔ محل زندگی خود را از نظر بندرها و فعالیت‌های اقتصادی و دریانوردی در آنها، با هم‌گروه‌های خود به بحث بگذارید؛ گزارشی تهیه، و نتایج آن را به کلاس ارائه کنید.

درس ۵

آب و هوای ایران

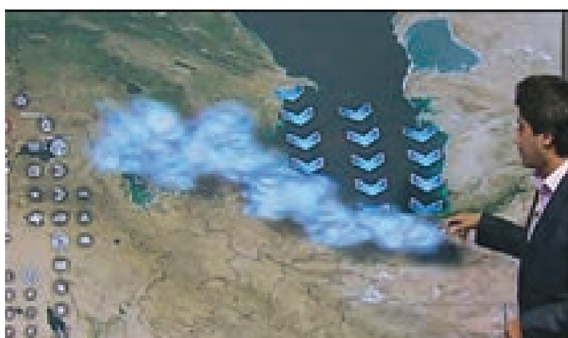
هواشناسی و پیش‌بینی وضع هوا

به شکل ۱ دقت کنید. چه موضوعی را به یاد شما می‌آورد؟
یکی از عواملی که بر شیوهٔ زندگی و فعالیت‌های انسان، تأثیر بسیار زیادی دارد، آب و هوا است. توجه به آب‌وهوا در برنامه‌های توسعه هر کشور و یا منطقه، نقش مهمی دارد. در این درس، مطالبی در مورد آب‌و‌هوا با تأکید بر کشور ایران می‌آموزیم.

اصطلاح هوا به حالت آنی و زودگذر جوّ گفته می‌شود؛ مثلاً دمای شهر یاسوج در ۲۶ بهمن سال ۱۳۹۴ساعت ۸ صبح، ۱۳درجه سانتی‌گراد است. در هواشناسی سعی می‌شود عناصر و عوامل به‌وجودآورندهٔ هوا مانند بارش، دما و... شناسایی شود تا در نتیجهٔ این شناخت، بتوان وضع هوا را در کوتاه مدت پیش‌بینی کرد.

آب و هوا به مجموعهٔ عناصر جوی غالب در یک منطقه در درازمدت گفته می‌شود؛ مثلاً آب و هوای استان خراسان جنوبی، گرم و خشک است. با توجه به دو مثال ذکر شده، آیا می‌توانید معیارهای اصلی تفاوت هوا و آب و هوا را بیان کنید؟

امروزه همهٔ مردم برای فعالیت‌های مختلف مانند رفتن به مسافرت به پیش‌بینی وضع هوا توجه زیادی می‌کنند. سازمان هواشناسی کشور با استفاده از اطلاعات روزانه، مانند فشار، رطوبت و دما، نقشه‌های هواشناسی تهیه می‌کند و با کمک تصاویر پی‌درپی ماهواره‌ای، عبور توده‌های هوا را پس از شکل‌گیری مراکز کم‌فشار و پرفشار*، طی چند روز، پیگیری می‌کند. با توجه به نوع تودهٔ هوا، سرعت و جهت آنها، کارشناسان هواشناسی می‌توانند وضعیت هوا و تغییرات آن را برای روزهای آینده پیش‌بینی کنند (شکل‌های ۳و۴).

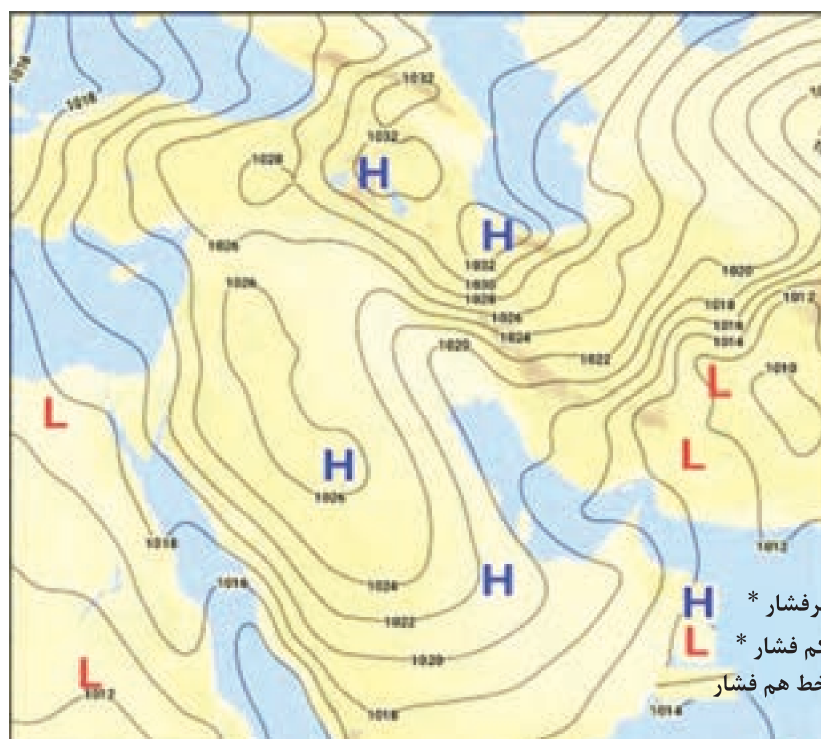

شکل ۱ــ گزارش پیش‌بینی وضع هوا

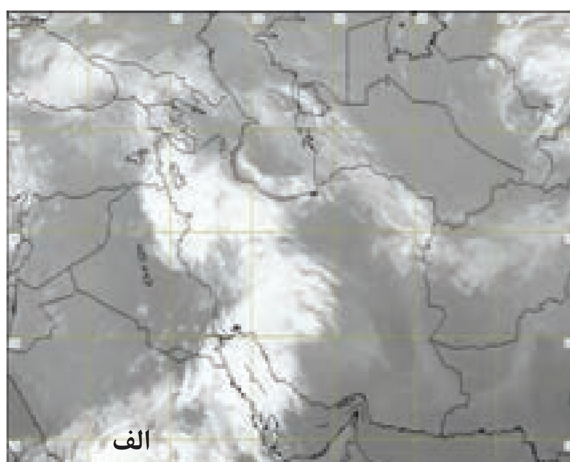

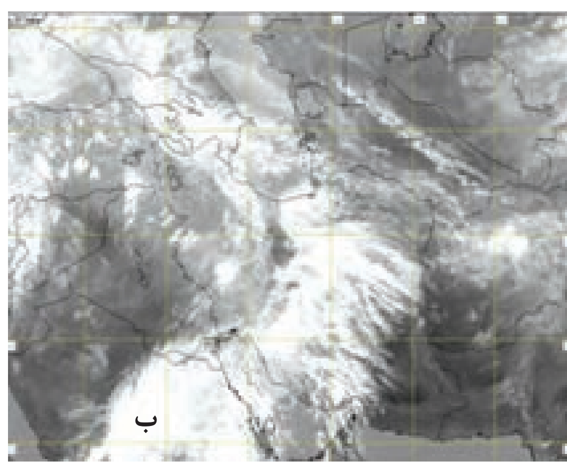
شکل ۲ــ وضعیت هوای شهر یاسوج

*مراکز کم فشار ـ پرفشار توده‌های بزرگی از هوا هستند که پس از تشکیل در مسیرهای خاصی شروع به حرکت می‌کنند. این توده‌های هوا ممکن است دارای رطوبت و یا هوای خشک باشند و مناطق تحت نفوذ را موقتاً تحت تأثیر قرار دهند.

شکل ۳ــ نقشهٔ شکل‌گیری مراکز فشار در جنوب غرب آسیا(مرداد ۱۳۹۵)

شکل ۴ــ نمونه‌ای از تصاویر ماهواره‌ای ایران و پوشش ابری آن در چند ساعت پی‌درپی

امروزه با پیشرفت ارتباطات و فنّاوری می‌توانیم از طریق درگاه سازمان هواشناسی و نرم‌افزارهای مختلف، که امکان نصب روی رایانه و رایانهٔ همراه را دارند به اطلاعاتی در مورد پیش‌بینی وضع هوای شهرها، روستاها و دیگر مناطق مختلف جهان دست یابیم.

* عبور مراکز کم فشار معمولاً هوای ابری و بارانی را به همراه می‌آورد و مراکز پرفشار، هوای آرام و پایدار را به وجود می‌آورند. در نقشه‌های هواشناسی مراکز پرفشار با (H) و مراکز کم فشار با (L) نمایش داده می‌شود.

فعالیت:۱

۱ـ با همکاری دبیرتان و هماهنگی مدیریت آموزشگاه محل تحصیل خود از نزدیک‌ترین ایستگاه هواشناسی شهر و یا روستای خود بازدید علمی کنید.

۲ـ دو تصویرماهواره‌ای ایران(شکل۴) را باهم مقایسه کنید و بگویید ابرها در چه جهتی حرکت می‌کنند؟ آیا می‌توان با مقایسهٔ این تصاویر، وضعیت هوا را پیش‌بینی کرد؟

۳ـ به سایت اینترنتی سازمان هواشناسی کشور به نشانی www.irimo.ir مراجعه، و وضعیت هوایی استان محل زندگی خود را بررسی کنید.

۴ـ تحقیق کنید آیا می‌توان به روش‌های تجربی و بدون استفاده از نقشه‌های هواشناسی و تصاویرماهواره‌ای، وضع هوا را پیش‌بینی کرد؟

عوامل مؤثر بر آب و هوای ایران

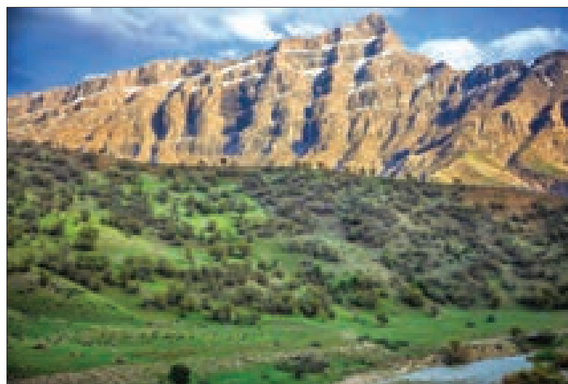
اگر به اخبار هواشناسی در رادیو و یا تلویزیون توجه کرده باشید متوجه می‌شوید که تفاوت دمای سردترین و گرم‌ترین نقاط کشور زیاد است. هنگامی که در شمال غرب و غرب کشور هوا سرد است در جنوب کشور هوای گرم دیده می‌شود.
با مشاهدهٔ دقیق شکل‌های ۵ ، ۶ ، ۷ و ۸ که از چهار ناحیهٔ آب‌وهوایی انتخاب شده است، متوجه می‌شویم کشور ما از گوناگونی اقلیمی برخوردار است. به دو مثال زیر در مورد تنوع آب‌وهوای ایران توجه کنید.
درحالی که زندگی مردم اردبیل با برف و سرما آمیخته شده، ساحل‌نشینان خلیج‌فارس و دریای عمان ممکن است سال‌ها بارش برف را در محل زندگی خود نبینند. یا در زمانی که مردم بندرانزلی بیش از ۱۸۰۰ میلی‌متر بارش را در یک سال دارند، مردم شهر میرجاوه در استان سیستان و بلوچستان بارشی کمتر از ۵۰ میلی‌متر دارند. این گوناگونی آب وهوایی، سبب تنوّع در چشم‌اندازهای طبیعی و فرهنگی ایران شده است که درکمتر کشوری از جهان دیده می‌شود؛ به‌گونه‌ای که ایران ما به کشور چهار فصل معروف است.
به‌طورکلی علت‌های تنوع آب و هوایی کشور را می‌توان در سه عامل جغرافیایی مورد بررسی قرار داد:

شکل۵ــ دشت کویرــ استان قم

شکل۶ ــ ناحیهٔ مرطوب خزری

شکل ۷ــ کوه هشتاد پهلو ــ لرستان

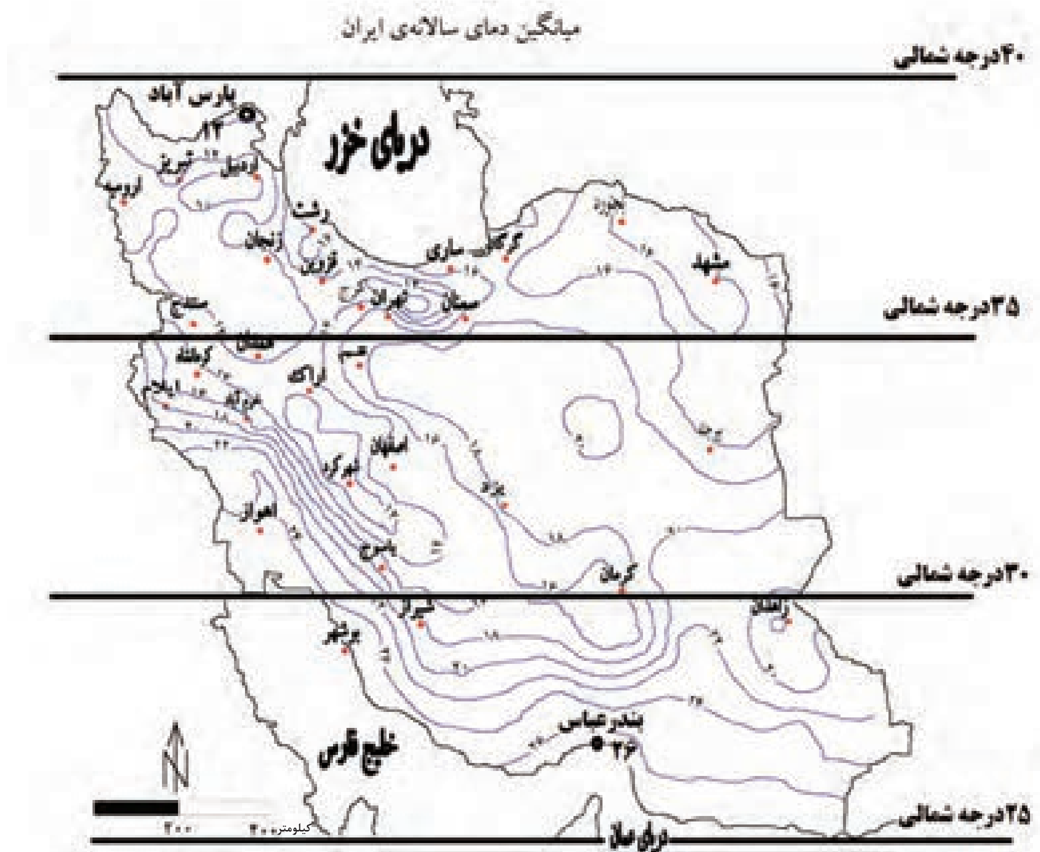

شکل ۸ ــ هوای شرجی ــ جزیرهٔ کیش

۱ــ موقعیت جغرافیایی

عرض جغرافیایی، پرفشارجنب حارّه‌ای و دوری و نزدیکی به دریاها؛ مهم‌ترین عوامل ناشی از موقعیت جغرافیایی است که برآب و هوای کشور اثر دارد.

الف) عرض جغرافیایی: به شکل ۹ نگاه کنید. آیا میانگین دمای بندر عباس با شهر پارس آباد یکسان است؟ کدام شهر سردتر و کدام گرم‌تر است؟ در مناطق جنوبی کشور، که در عرض‌های پایین جغرافیایی قرار دارند (به خط اِستوا نزدیک‌ترند)، زاویهٔ تابش خورشید هنگام ظهر، نزدیک به عمود است و به همین دلیل در این نواحی، مقدار تابش

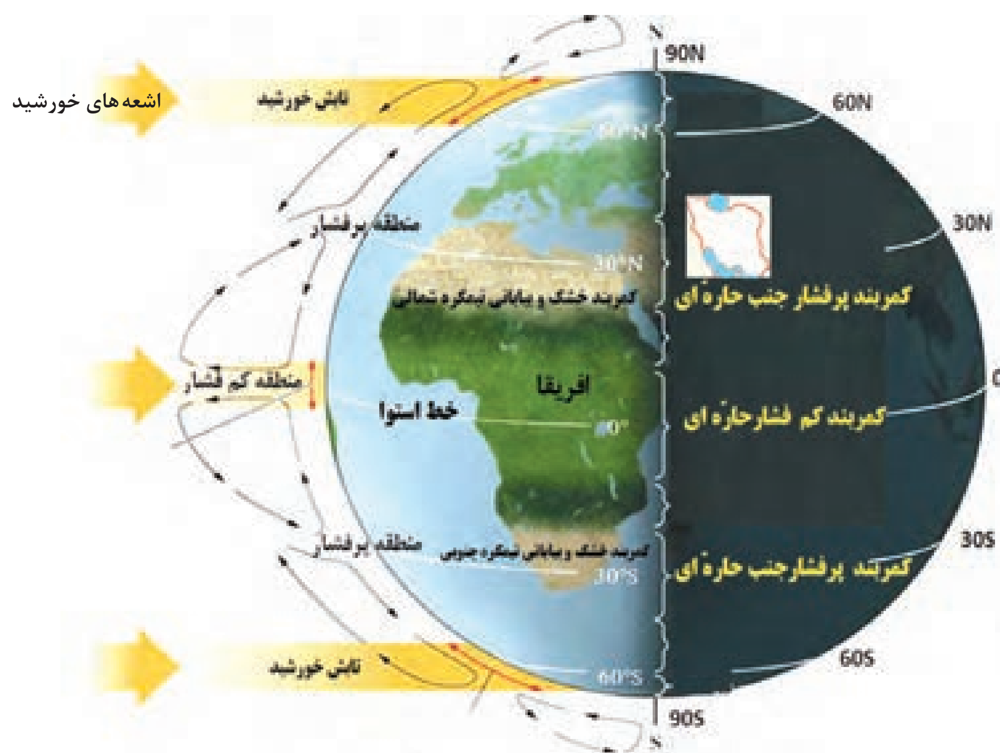
شکل ۹ــ رابطهٔ عرض جغرافیایی و دما درکشور

خورشید بیشتر و هوا گرم‌تر است؛ مانند استان‌های هرمزگان و جنوب سیستان و بلوچستان. ولی در مناطق شمالی کشور که در عرض‌های بالای جغرافیایی قرار دارند و زاویهٔ تابش خورشید مایل‌تر است، مقدار تابش کمتر و هوا سردتر است؛ مانند استان‌های آذربایجان غربی و شرقی. در کشور ما به‌طور میانگین، میزان دما از شمال به جنوب بیشتر می‌شود.

ب) قرارگرفتن ایران در کمربند پرفشار جنب حارّه‌ای: چرا در مناطق جنوبی کشور،که نزدیک آب‌های خلیج فارس و دریای عمان قرار دارد، بارش بسیارکم است؟

به شکل ۱۰ نگاه کنید. این شکل گردش عمومی هوا را نشان می‌دهد. در اطراف خط اِستوا به دلیل گرم بودن و صعود هوا، کمربند کم فشار حارّه‌ای تشکیل می‌شود و دارای آب و هوای گرم و مرطوب است. در اطراف مدار رأس‌السّرطان و رأس‌الجَدی، به‌دلیل سنگینی و فرونشینی هوا، کمربند پرفشار جنب حارّه‌ای تشکیل می‌شود و دارای آب و هوای گرم و خشک است که مانع از صعود هوا و تشکیل ابر و بارندگی می‌شود.

مهم‌ترین کمربندهای خشک و بیابانی کرهٔ زمین در اثر عامل پرفشار جنب حارّه‌ای به وجود آمده است که کشور ما هم در داخل این کمربند خشک قرار دارد. عامل پرفشار جنب حارّه‌ای درتابستان به داخل کشور پیشروی می‌کند و مانع ریزش بارش در دورهٔ گرم سال درکشور می‌شود. گردش عمومی هوا را می‌توانید درشکل ۱۰ بررسی کنید.

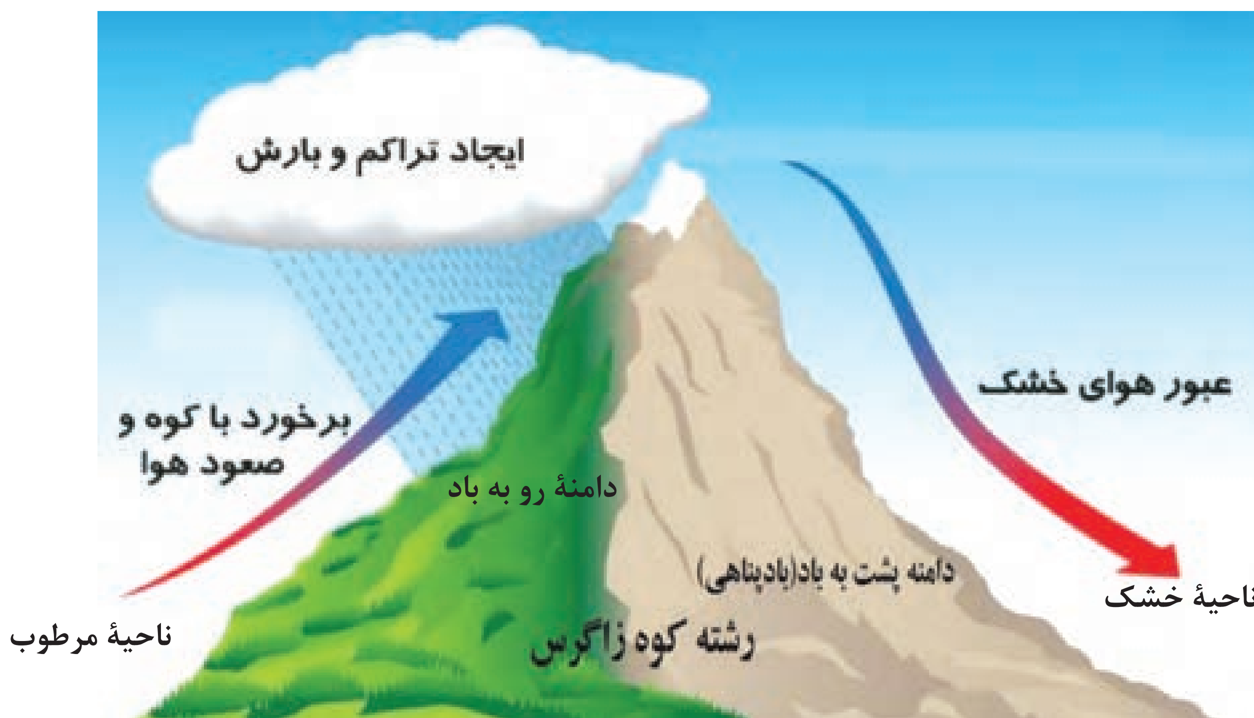

شکل ۱۰ــ گردش عمومی هوا و مراکز فشار درکرهٔ زمین

پ) نزدیکی به دریاها و دوری از آن و منابع رطوبتی: نزدیکی به دریاها و دوری از آن در آب و هوای کشور دو اثر متفاوت دارد. درسواحل شمالی کشور، دریای خزر در افزایش بارش، نقش مهمی دارد ولی خلیج فارس و دریای عمان به دلیل عدم امکان صعود هوای مرطوب، در بارش سواحل جنوبی کشور، نقش چندانی ندارند و موجب شرجی شدن هوا می‌شوند. در نواحی داخلی کشور به‌دلیل دور بودن از دریاها و کمبود رطوبت، اختلاف دما زیاد است ولی در نواحی ساحلی شمال و جنوب کشور اختلاف دما کمتر است.

۲ــ میزان ارتفاع و جهت کوهستان‌ها

با افزایش هر ۱۰۰۰ متر ارتفاع، در لایه تروپوسفر جوّ زمین دمای هوا به‌طور میانگین حدود ۶ درجهٔ سانتی‌گراد کاهش می‌یابد. پس در نواحی کوهستانی کشور، آب و هوا سردتر و در دشت‌های داخلی کشور،که ارتفاع کمتری دارند آب و هوا گرم‌تر است. جهت رشته کوه‌های بلند مانند البرز و زاگرس نیز در پراکندگی جغرافیایی بارش کشور اثر دارد. این عامل موجب بارش‌های بیشتر در دامنه‌های شمالی البرز و دامنه‌های غربی زاگرس شده است (شکل ۱۱).

شکل ۱۱ــ تفاوت دامنه‌های شرقی و غربی زاگرس از نظر میزان بارش

فعالیت:۲

۱ــ اگر رشته کوه البرز، در جنوب دریای خزر نبود، وضعیت بارش در ناحیهٔ خزری چگونه بود؟

۲ــ با توجه به شکل ۱۱، دامنه‌های شرقی و غربی زاگرس را از نظر میزان بارش مقایسه کنید.

۳ــ شهرکرد و دزفول در یک عرض جغرافیایی قرار دارند. بررسی کنیدکدام شهر سردتر و کدام شهرگرم‌تر است. چرا؟

۴ــ به نظر شما آیا عوامل دیگری مانند ال نینو بر آب و هوای کشور اثر دارند؟ تحقیق کنید.

۳ــ ورود توده‌های هوا به کشور

تودهٔ هوا، حجم بزرگی از هوا است که ویژگی فیزیکی آن به‌خصوص از نظر دما و رطوبت، در سطح افقی در صدها کیلومتر تقریباً همسان باشد. به شکل ۱۲ نگاه کنید. درطول سال، انواع توده‌های هوا وارد کشور ما می‌شوند و آب و هوای ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهند. این توده‌ها شامل توده هوای غربی، توده هوای سیبری، توده هوای سودانی، توده هوای گرم و خشک و توده هوای مرطوب موسمی است.

در شکل ۱۲ ویژگی‌های توده‌های هوا را مطالعه کنید که در طول سال وارد کشور می‌شوند.
مهم‌ترین سامانهٔ بارشی در ایران، توده هوای مرطوب غربی است که در دورهٔ سرد سال وارد شده و موجب ریزش برف و باران و تأمین آب می‌شود.
لازم به ذکر است که عوامل مذکور به‌صورت ترکیبی آب و هوای کشور را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند.

شکل ۱۲ــ توده‌های هوا که در طول سال وارد کشور می‌شوند.

فعالیت:۳

۱ــ جدول زیر را با توجه به شکل ۱۲ تکمیل کنید.

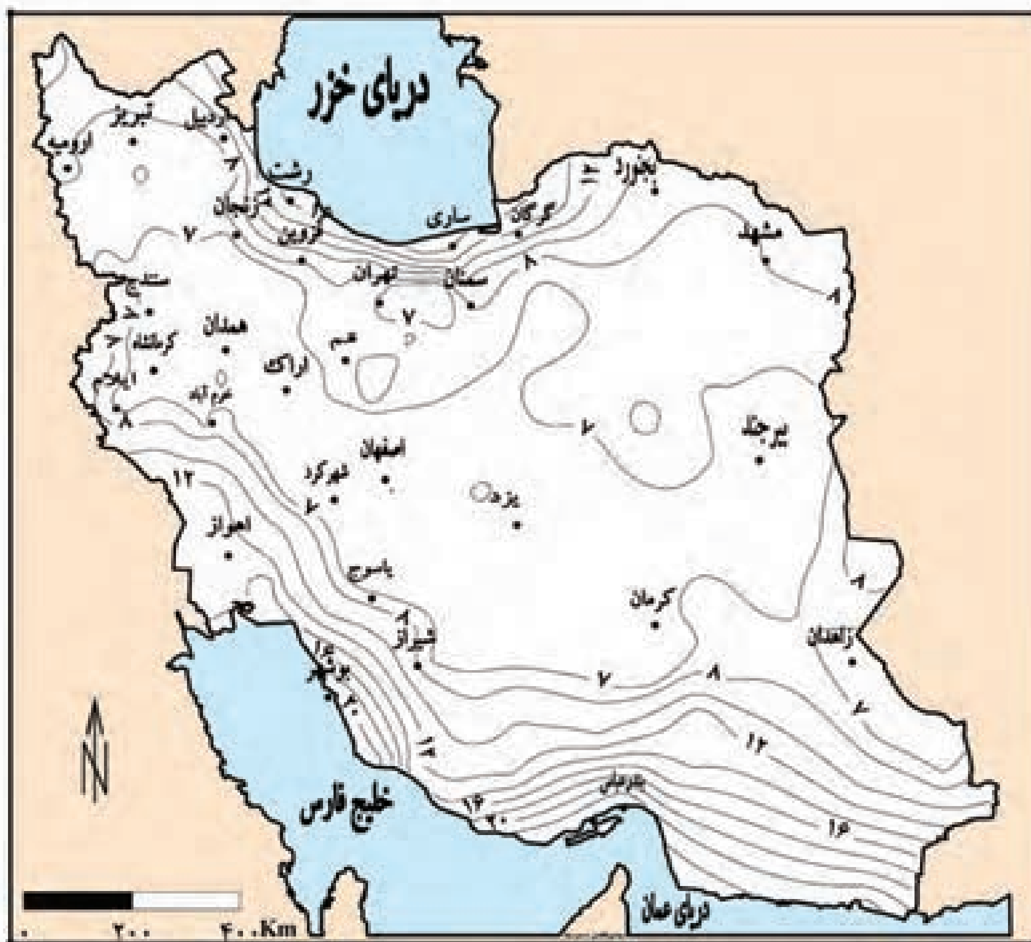
نام تودهٔ هوا	جهت نفوذ به کشور	زمان ورود به کشور	منشأ	اثر آب و هوایی
	شمال غرب ایران			
			عربستان	

فعالیت:۴ شناخت محل زندگی خود

۱ــ با توجه به شکل ۱۲،کدام توده‌های هوا در شهر و استان محل زندگی شما نقش بیشتری دارد؟

انواع آب و هوای ایران

دما، بارش و فشارهوا از مهم‌ترین داده‌های هواشناسی هستند که در ایستگاه‌های هواشناسی سینوپتیک (هم‌دیدبانی) در نقاط مختلف کشور، هم‌زمان با دستگاه‌هایی مانند دماسنج، باران‌سنج و فشارسنج اندازه‌گیری می‌شوند. داده‌های به‌دست آمده، در رایانه ذخیره می‌شود و سپس با تجزیه و تحلیل توسط اقلیم شناسان، نتیجهٔ کار به صورت انواع نقشه با موضوعات مختلف به نمایش درمی‌آید.

شکل ۱۳ ــ نقشهٔ پراکندگی میانگین فشار بخار آب سالانه کشور*

چون میانگین سالانهٔ بارش، دما و رطوبت هوا در نقاط مختلف کشور یکسان نیست، موجب شده است کارشناسان، اقلیم کشور را به چهار ناحیهٔ مختلف آب و هوایی تقسیم کنند.

* هرچه فشار بخار آب بیشتر باشد، هوا مرطوب‌تر (شرجی) می‌شود.

به شکل۱۴با دقت نگاه کنید. در این شکل، انواع آب و هوای کشور و ویژگی‌های اصلی آنها را می‌توانید مطالعه کنید.

شکل۱۴ــ نقشهٔ تقسیم‌بندی آب و هوای ایران

فعالیت:۵ شناخت محل زندگی خود

با توجه به شکل ۱۴، نوع یا انواع آب و هوای استان محل زندگی خود را مشخص کنید.

علت به وجودآمدن بیابان‌ها در ایران

به شکل۱۵نگاه کنید. در مناطق داخلی، جنوبی و شرقی کشور ما، نواحی خشک و بیابانی قراردارد. بارندگی کم و نامنظّم، زیاد بودن توان تبخیر و تعرّق و کمبود پوشش گیاهی، از ویژگی‌های اصلی مناطق خشک و بیابانی است.

عوامل زیر در ایجاد بیابان‌های ایران نقش دارند:

- پرفشار جنب حارّه‌ای
- جهت رشته کوه‌های البرز و زاگرس
- دور بودن از دریاها و منابع رطوبتی

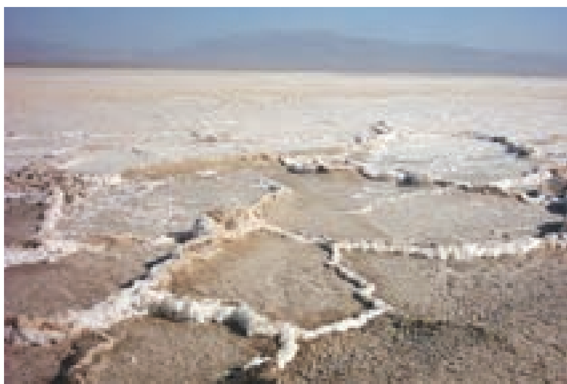
فعالیت:۶

باتوجه به آموخته‌های خود، نقش هریک از عوامل فوق را در ایجاد شرایط بیابانی در یک مکان توضیح دهید.

شکل ۱۵ـ پراکندگی جغرافیایی انواع بیابان‌های ایران

دشت کویر: موقعیت آب و هوایی در نواحی مرکزی ایران به‌گونه‌ای است که یکی از بزرگ‌ترین کویرهای جهان را به‌وجود آورده است. کویر، بخشی از بیابان است و به نمکزارهای پف کرده‌ای گفته می‌شود که تبخیر شدید، عامل اصلی شکل‌گیری آن است. بخش بزرگی از دشت کویر، بیابان واقعی است؛ یعنی میانگین بارش سالانهٔ آن از ۵۰ میلی‌متر کمتر است.

شکل ۱۶ــ دریاچهٔ حوض سلطان در غرب دشت کویر ــ استان قم

بیابان لوت: لوت یکی از خشک‌ترین بیابان‌های ایران است که در عین حال، یکی از گرم‌ترین مناطق کرهٔ زمین نیز به‌شمار می‌آید.

لوت در جنوب شرق ایران قرار دارد. بخش زیادی از این بیابان به دلیل قرارگیری در منطقهٔ فشار زیاد جنب حارّه‌ای، کمتر از ۳۰ میلی‌متر باران دارد.

بیابان لوت در روز ۲۷ تیرماه ۱۳۹۵ به‌عنوان اولین اثر طبیعی ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو قرار گرفت.

شکل ۱۷ــ کلوت* شهداد در بیابان لوت ــ استان کرمان

آب و هوا چه تأثیری می‌تواند بر زندگی ما داشته باشد؟

هرچند پیشرفت فناوری تأثیر عوامل آب و هوایی بر شیوهٔ زندگی انسان را کمتر کرده است؛ هنوز هم آب و هوا مهم‌ترین عوامل کنترل‌کنندهٔ فعالیت‌های روزانه و همچنین طولانی مدت زندگی انسان است. آب و هوا در زندگی انسان‌ها تأثیرات زیادی دارد.

آب و هوا بر نوع کشاورزی،گردشگری،معماری، سیستم‌های حمل و نقل، تراکم جمعیت و سلامتی انسان نیز تأثیر دارد. علاوه بر آن، بر نوع لباس‌پوشیدن و یا انتخاب نوعِ مسکن ما نیز مؤثر است.

آب و هوا و معماری: آب و هوا بر معماری تأثیرات زیادی دارد. درکشور ما به دلیل گوناگونی آب و هوا، معماری‌های گوناگونی در نقاط مختلف کشور دیده می‌شود. در گذشته، مردم به‌تأثیر اقلیم بر ساختمان‌سازی توجه می‌کردند و به همین دلیل در داخل خانه‌هایشان احساس آرامش می‌کردند و انرژی کمتری هم مصرف می‌شد (شکل ۱۸).

به نظرشما آیا امروزه ساختمان‌هایی که ساخته می‌شود با اقلیم منطقه، هماهنگ می‌باشد؟

شکل ۱۸ــ عمارت مفخم ــ بجنورد ــ خراسان شمالی

* کلوت: در نواحی بیابانی، به برجستگی‌های بین شیارهای U شکل کلوت می‌گویند.

آب و هوا و سامانه‌های حمل و نقل: برای کاهش سوانح جاده‌ای، توجه به اقلیم و پیش‌بینی وضع هوا، راهکار بسیار مناسبی است. توجه به وضع جوی منطقه در پروژه‌های راه‌سازی و طراحی سامانه‌های حمل‌ونقل بسیار مهم است. درصورت آگاهی از وضعیت آب‌و هوایی می‌توان خسارت‌های سوانح جاده‌ای را کاهش داد. برف سنگین، سقوط بهمن، وقوع سیل، یخ بندان و پدیدآمدن مِه از مهم‌ترین سوانح جاده‌ای درکشور است (شکل ۱۹).

شکل ۱۹ــ تخریب بخشی از جاده چالوس در اثر طغیان رود

آب‌وهوا و سلامت: یکی از شاخه‌های دانش جغرافیا، جغرافیای پزشکی است. جغرافیای پزشکی در زمینهٔ پراکندگی تأثیرات عوامل محیطی بر سلامت انسان مطالعه می‌کند؛ به‌عنوان مثال، تشدید آلودگی هوای کلان‌شهرها و مناطق صنعتی کشور و یا آلودگی هوای استان‌های نیمهٔ غربی کشور به‌وسیلهٔ ریزگردها، سلامت جسمی و روحی عدهٔ زیادی از هم‌وطنان را به خطر انداخته است.

آیا می‌توانید دیگر تأثیرات آب و هوا را بر فعالیت‌های انسان بیان کنید؟

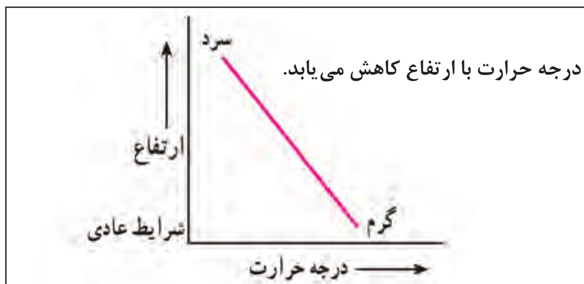
شکل ۲۰ــ آلودگی هوا ــ تهران ۱۳۹۴

مشکلات محیط‌زیستی ناشی از تغییر وضعیت آب‌وهوایی

آلودگی هوا، بیابان‌زایی، خشکسالی و افزایش دما، مشکلات محیط زیستی مربوط به آب‌وهوا است که درسال‌های اخیر،کشور ما و دیگرکشورهای جهان با آن روبه‌رو شده‌اند. این مشکلات نشان‌دهندهٔ تأثیر منفی فعالیت‌های انسان بر آب‌وهوا است.

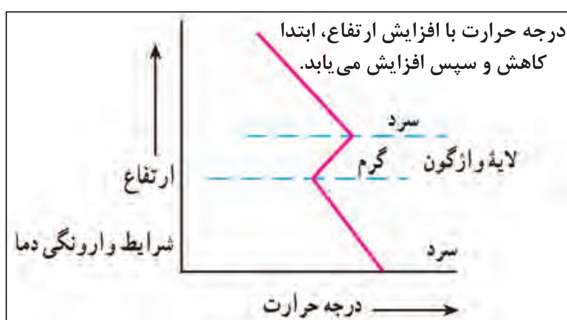
وارونگی دما: افرادی در شهرهای بزرگی مانند تهران زندگی می کنند، گاهی در ماه های سرد سال از رادیو و تلویزیون مطلع می شوند که به علت پدیدهٔ وارونگی دما، آلودگی هوا بیشتر خواهد شد و بهتر است بیماران قلبی و کودکان از خانه خارج نشوند. آیا می دانید وارونگی دما چیست؟

در حالت عادی در لایه اوّلیه جوّ، (تروپوسفر) با افزایش ارتفاع از سطح زمین، دمای هوا کاهش می‌یابد؛ از این‌رو در شرایط عادی، هوای مجاور سطح زمین گرم‌تر و سبک‌تر از لایه‌های بالایی است و به راحتی می تواند به سمت بالا صعود کند و جابه‌جا شود. اما در ماه‌های سرد

شکل ۲۱ــ شرایط عادی دما

سال، وضعیت برعکس می‌شود، در این شرایط هوای سرد و سنگین‌تر در مجاورت زمین ساکن است و لایۀ هوای گرمی در بالای آن قرار می‌گیرد. در چنین شرایطی، حرکت صعودی و جابه‌جایی هوا صورت نمی‌گیرد و موجب افزایش آلودگی هوا در شهرهای بزرگ و نواحی صنعتی می شود.

شکل ۲۲ــ شرایط وارونگی دما

بحران ریزگردها: ریزگردها بیشتر شامل گرد و غباری است که وارد هوا می‌شود. محدودۀ جغرافیایی بحرانی این پدیده، کشورهای ایران، عراق، ترکیه، کویت و عربستان هستند. عواملی چون کاهش ریزش‌های جوّی، خشک‌شدن باتلاق‌ها و مدیریت ضعیف منابع آب در این مناطق، باعث شکل‌گیری این پدیده شده است. به نظرشما آیا عوامل دیگری در وقوع پدیدۀ ریزگردها نقش دارد؟ ریزگردها موجب عفونت‌های ریوی و اختلالات تنفسی در انسان می‌شوند. ریزگردها همچنین موجب آسیب رساندن به جنگل‌های زاگرس (جنگل بلوط) و کاهش میزان تولید محصولات کشاورزی شده و همچنین میدان دید را کاهش می‌دهند.

راه‌های مقابله با ریزگردها: برای مقابله با ریزگردها راه‌های مختلفی است. احیای تالاب‌ها و تأمین حقابۀ رودخانه‌های منطقه، اجرای طرح‌های مهار بیابان، تغییر در شیوۀ کشت و مدیریت صحیح آب در بخش‌های مختلف، روش‌های مناسبی است. آیا می‌توانید راه‌های دیگری برای مقابله با ریزگردها پیشنهاد دهید؟ برای حل مشکلات محیط زیست کشور، مدیران، برنامه‌ریزان و مسئولان باید به بعد مکانی تصمیم‌گیری‌های خود توجه جدّی کنند و درحفظ منابع طبیعی و ملی کشورشان تلاش کنند. با مشورت با هم‌کلاسی‌های خود، چند راهکار برای مقابله با مشکلات محیط‌زیستی کشور ارائه کنید.

شکل ۲۳ــ هجوم ریزگردها به شهر یاسوج

فعــالــیت:۷

۱ــ چندمورد از پیامدهای منفی عدم توجه به تأثیر اقلیم را در معماری بیان کنید.

۲ــ با توجه به تقسیمات آب و هوایی ایران، ویژگی‌های معماری زیر، در کدام نوع آب و هوا باید رعایت شود؟

الف) استفاده از پایه‌های چوبی برای ساختمان (   )   ب) پنجره‌های کوچک با سایبان (   )

پ) بام‌های شیب‌دار یا شیروانی (   )   ت) انطباق جهت ساختمان با نسیم ساحل و دریا (   )

ث) دادن شکل گنبدی به بنا (   )   ج) بهره‌گیری از جهت آفتاب در بنا (   )

چ) استفاده از بادگیر (   )

ح) استفاده از خاک و گِل که ظرفیت حرارتی زیادی دارند (   )

۳ــ روز جهانی بیابان‌زدایی در تقویم چه روزی است؟

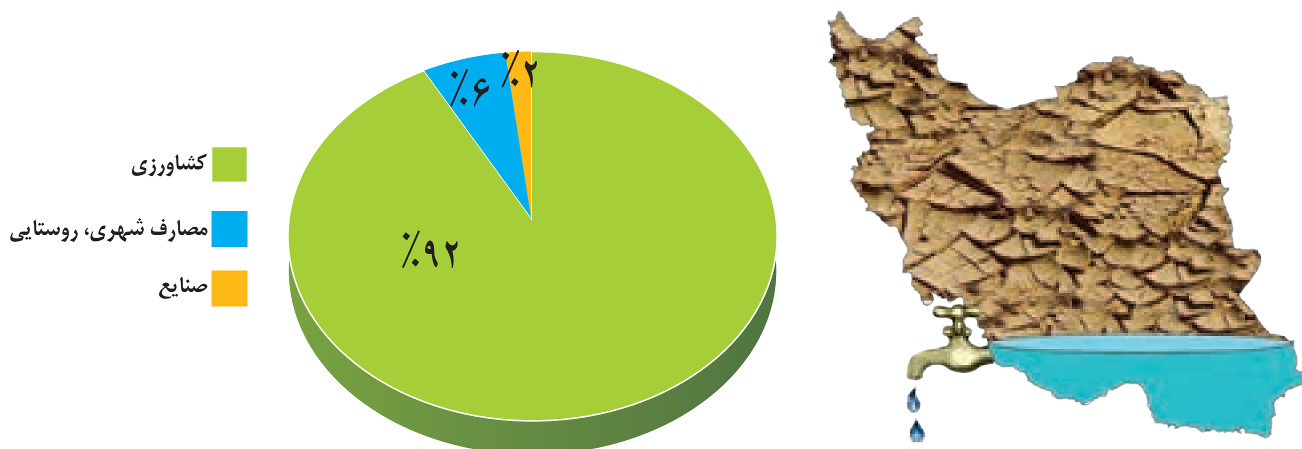
درس ۶

منابع آب ایران

وَجَعَلْنا مِنَ الْماءِ کُلَّ شَیءٍ حَیٍّ

و هر چیز زنده ای را از آب پدید آوردیم (سوره انبیا، آیه ۳۰)

به تصاویر زیر نگاه کنید. در نمودار سمت چپ، میزان مصرف آب در کشور در بخش‌های مختلف نشان داده شده است. تصویر سمت راست به ما می‌گوید که در کشوری کم آب زندگی می‌کنیم. حال برای رفع مشکل کم آبی چه باید کرد؟

شکل ۱ــ ایران کشوری کم آب است

شکل ۲ــ نمودار توزیع مصرف آب در ایران

اگر متوجه شوید که دیگر آبی در اختیار ندارید چه اتفاقاتی رخ می‌دهد؟ با توجه به اینکه سه چهارم کرهٔ زمین را آب فرا گرفته است، آیا باز هم باید نگران کم آبی باشیم؟ آیا کم آبی در کشور ما واقعیت دارد یا فقط شایعه است؟ اولین کاری که هنگام تشنگی می‌کنید چه خواهد بود؟ لیوان را برمی‌دارید به سراغ شیر آب می‌روید و از اینکه آب به لیوان سرازیر می‌شود، خوشحال خواهید شد. اما آیا فکر کرده‌اید چگونه این آب در اختیار شما قرار گرفته است؟ در این درس می‌خواهیم با منابع آب در کشورمان آشنا شویم.

پیش از شروع درس، بد نیست خود را بیازماییم و برای آموختن بهتر مطالب مربوط به منابع آب، آماده شویم.

فعالیت:۱ شناخت محل زندگی خود

۱ــ در گروه کاری خود انجام دهید: الف) آب مورد نیاز محل زندگی شما از کجا تأمین می‌شود؟

ب) گزارشی تهیه کنید که موارد سوءِ مصرف آب را در منزلتان نشان دهد.

پ) داستانی بنویسید که آیندهٔ مردم شهری را نشان بدهد که منابع آب خود را از دست داده‌اند.

۲ــ با کمک هم‌گروه‌های خود، گزارشی تهیه کنید که اگر آب منزل شما برای یک هفته قطع شود، چه مشکلاتی خواهید داشت؟ چه راه‌کارهایی پیشنهاد می‌کنید؟

حال ببینیم که وضع آب در کشورمان چگونه است و برای حفظ این مایهٔ حیات چه کارهایی باید انجام دهیم و همین‌طور می‌خواهیم ببینیم آیا راهی برای جلوگیری از هدر رفتن این مادهٔ باارزش وجود دارد؟
به نقشهٔ میانگین بارندگی سالانهٔ کشور نگاه کنید. اگر با رسم خطی عمودی از تهران به بوشهر، این نقشه را به دو قسمت تقسیم کنیم در کدام سمت بارش بیشتری داریم؟ به نظر شما چه عواملی سبب توزیع نامتعادل بارش در کشور ما می‌شود؟

شکل۳ـ نقشهٔ میانگین بارندگی سالانهٔ ایران

در هر محیط جغرافیایی، چه عواملی بر میزان و نوع بارش تأثیر می‌گذارند؟ به درس آب و هوا مراجعه کنید و با استفاده از مطالب آن پاسخ دهید.

آب قابل دسترس

گفتیم که آب موجود در کشور ما از ریزش‌های جوی تأمین می‌شود. در فصول سرد سال، ریزش برف و باران به‌صورت جریان آب رودها، منابع آب کشور را تغذیه می‌کند و در فصول گرم، آب‌های فرو رفته در زمین به صورت چشمه، چاه و قنات، آب مورد نیاز ساکنان بخش‌های مختلف را تأمین می‌نمایند. نیاکان ما در قرن‌های گذشته با

توجه به کم آبی و خشک بودن سرزمین ایران برای دستیابی به آب، قنات را ابداع کرده‌اند تا در تمام سال، آب مورد نیاز را در اختیار داشته باشند.

شکل۴ــ قدیمی ترین قنات ایران ــ قصبه گناباد ــ خراسان رضوی

ویژگی رودهای ایران

با توجه به عواملی که بر وضع آب کشورمان تأثیرگذار است، می‌توانیم ویژگی‌های زیر را در مورد رودهای ایران درنظر بگیریم.

۱ در ایران بیشتر بارش‌ها در اواخر فصل پاییز تا اوایل فصل بهار می‌بارد، به این دلیل هر چه به پایان این دوره نزدیک‌تر می‌شویم، آبدهی رودها بیشتر می‌شود.

۲ با توجه به ناهمواری‌ها و جهت آنها، هر چه از غرب به سمت شرق کشور برویم، مقدار آب رودها کمتر می‌شود.

۳ رودهایی که از کوهستان‌های بلند و برف‌گیر تغذیه می‌شوند، دائمی هستند. اگر این رودها در نواحی مرطوب، جریان یابند مقدار آب آنها بیشتر خواهد بود.

۴ رودهای مناطق نسبتاً خشک بیشتر طغیانی و اتفاقی، و مقدار آب آنها در سال‌های مختلف متفاوت است.

فعـالـیت:۲ شناخت محل زندگی خود

با توجه به موقعیت استان خود روی نقشه، عوامل مؤثر بر میزان و نوع بارش محل زندگی خود را مشخص کنید.

کانون‌های آبگیر

در مناطق کوهستانی، مکان‌هایی وجود دارد که سرچشمه رودهای متعددی هستند. به این مکان‌ها کانون‌های آبگیر می‌گویند. رودهایی که از کانون‌های آبگیر سرچشمه می‌گیرند ممکن است در جهات مختلف جریان یابند.

انواع کانون‌های آبگیر

با استفاده از نقشهٔ زیر بگویید چند نوع کانون آبگیر داریم؟

ـ کانون‌های آبگیری که بیش از ۵۰۰ میلی‌متر بارش داشته باشند و حداقل در هشت ماه از سال، این بارش‌ها اتفاق بیفتد، به آنها کانون‌های دائمی می‌گویند.کانون‌های آبگیر دائمی را روی نقشه مشخص کنید.

ـ اگر کانون‌های آبگیر در فصول سرد سال، ذخیرهٔ برف خود را تا ابتدای ماه‌های گرم سال حفظ کنند، بدون توجه به میزان بارش و زمان آن جزءِ کانون‌های فصلی به شمار می‌روند. کانون‌های آبگیر فصلی را روی نقشه مشخص کنید.

ـ در کوهستان‌های نزدیک به مناطق گرم‌وخشک، که گاهی بارش‌های کوتاه و اتفاقی رخ می‌دهد، نوعی کانون آبگیر موقت شکل می‌گیرد که آنها را کانون‌های اتفاقی می‌نامند. کانون‌های آبگیر اتفاقی را روی نقشه مشخص کنید.

شکل۵ــ نقشه کانون‌های آبگیر ایران

حوضهٔ آبریز

به محدوده‌ای که با توجه به شکل زمین و شیب ناهمواری‌ها، آب‌های جاری را به سوی پایین‌ترین نقطهٔ آن هدایت کند، حوضهٔ آبریز می‌گویند.

به نقشهٔ حوضه‌های آبریز ایران توجه کنید. آیا همهٔ آب‌ها در کشور ما در قسمت مرکزی جمع می‌شود؟ براساس این نقشه، حوضه‌های آبریز در کشور ما دو نوع است:

الف) حوضهٔ آبریز خارجی: یعنی رودهایی که آب آنها به دریاهای اطراف کشور می‌ریزد؛ اما در طول مسیر، مورد استفاده قرار می‌گیرند.

ب) حوضهٔ آبریز داخلی: یعنی رودهایی که تمام آب آنها در کشور جریان دارد و وارد دریاچه‌های داخلی می‌شود.

شکل ۶ ــ نقشهٔ حوضه‌های آبریز ایران

با توجه به نقشهٔ بالا، نام حوضه‌های آبریز خارجی و داخلی را بنویسید.

حوضه‌های آبریز خارجی	حوضه‌های آبریز داخلی

فعالیت: ۳ شناخت محل زندگی خود

مشخص کنید استان محل زندگی شما در کدام حوضهٔ آبریز قرار دارد؟

دریاها و دریاچه‌های ایران

در شمال و جنوب کشورمان دریاهای مهمی قرار دارد. در شمال، دریای خزر و در جنوب، خلیج‌فارس و دریای عمان. دریاها از این نظر، که ما را به سایر نقاط جهان متصل می‌کنند، بسیار اهمیت دارند، به‌گونه‌ای که ما در جنوب کشور از طریق دریای عمان با اقیانوس هند ارتباط داریم و در شمال، دریای خزر از طریق راه دن ـ ولگا به دریای سیاه ارتباط پیدا کرده است.

● دریایی مشترک با همسایگان

دریای خزر، پهنهٔ آبی بزرگی است که در امتداد شمال به جنوب کشیده شده است. این دریا از بقایای دریای عظیم تتیس است که زمانی بخش اعظم نیمکرهٔ شمالی را پوشانیده بود. از حدود ۶۰ میلیون سال پیش این دریا از بقیهٔ آب‌های قدیمی جدا ماند و به شکل بزرگ‌ترین دریاچهٔ جهان درآمد؛ اما به دلیل همین وسعت زیاد، نام دریا را بر آن نهادند.

شکل ۷ ــ نقشهٔ دریای خزر

این دریا را به نام‌های مختلفی می‌نامند؛ از جمله دریای مازندران، کاسپین، قزوین، گرگان، طبرستان، هیرکانی و دریای دیلم. درحال‌حاضر نام آن، دریای خزر است و در نقشه‌های خارجی کاسپین نامیده می‌شود.

طول این دریا حدود ۱۲۰۰ کیلومتر و عرض متوسط آن ۳۰۰ کیلومتر است. مساحت آن با توجه به تغییرات سطح آب، متفاوت است. سطح آب این دریا از سطح آب‌های آزاد حدود ۲۸ متر پایین‌تر است. با توجه به نقشهٔ دریای خزر، به این سؤالات پاسخ دهید:

کشورهای همسایهٔ این دریا کدامند؟

عمیق‌ترین بخش این دریا در کدام جهت قرار دارد و عمیق‌ترین نقطهٔ آن چقدر عمق دارد؟

طولانی‌ترین رودهایی که به این دریا می‌ریزند عبارت‌اند از رود ولگا و اورال از شمال، سفیدرود و هراز از جنوب غربی و جنوب رود اترک و گرگان از جنوب شرق و رود کورا و ارس از سمت جنوب غرب.

اهمیت دریای خزر

از جمله دلایل اهمیت این دریا می‌توان به تجارت دریایی، بهره‌برداری از منابع نفت و گاز، ویژگی‌های خاص محیط‌زیست، گردشگری و صید ماهی اشاره کرد. در سال‌های گذشته انواع ماهی‌های این دریا را شناخته‌اید.
انواع ماهیان خاویاری جهان فقط در این دریا زندگی می‌کنند. بعضی از تالاب‌های حاشیهٔ این دریا، محل توقف پرندگان مهاجر است.

فعالیت:۴

۱ـ در تصویر و مطالب زیر چه نکته‌ای توجه شما را جلب می‌کند؟
۲ـ به‌نظر شما چه راه‌هایی برای حفظ حیات‌وحش این دریا وجود دارد؟

عوامل تهدید

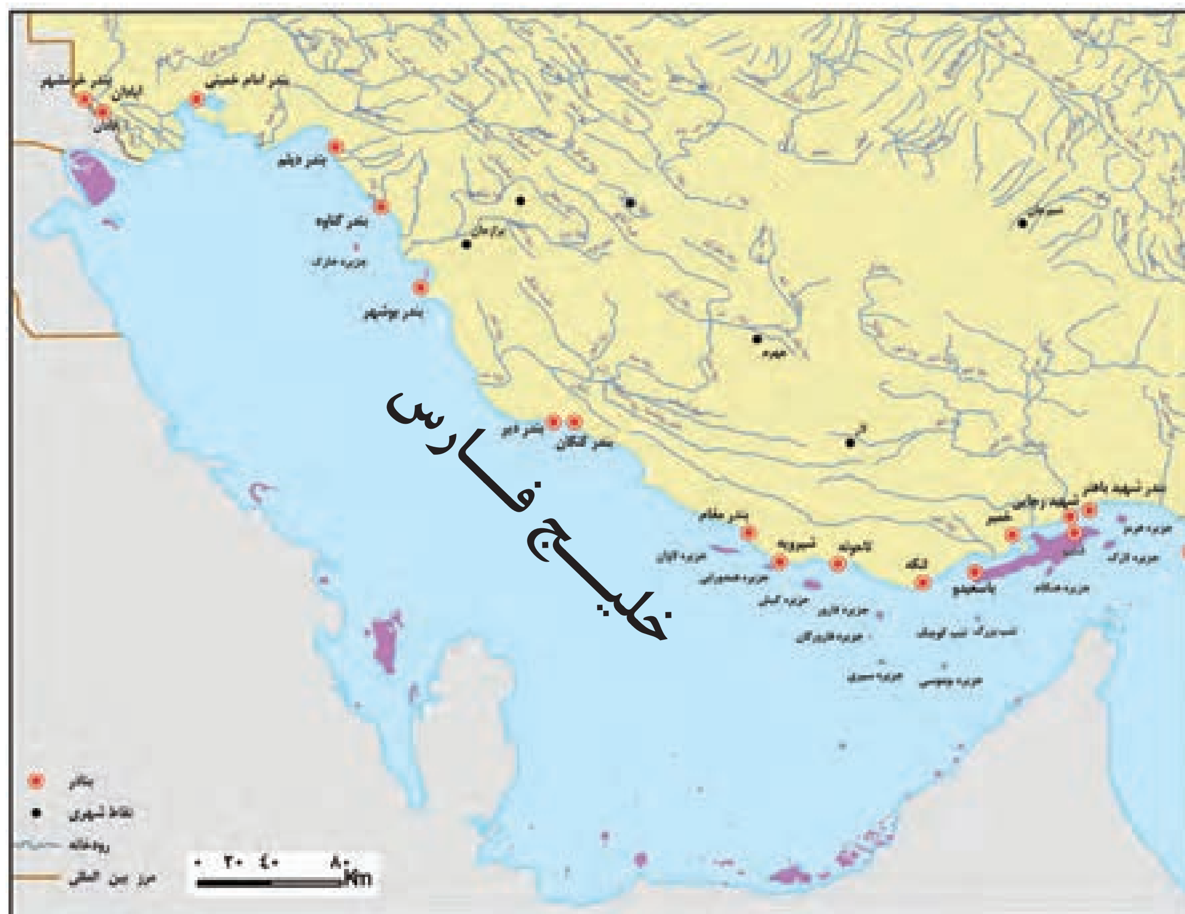
۱) شکار برای پوست و گوشت
۲) کمبود مکان استراحت
۳) بیماری‌های عفونی
۴) تغییرات اقلیمی
۵) گرفتار شدن در تورهای صیادی
۶) آلاینده‌های شیمیایی

بیشتر بدانیم

فک خزری، یکی از پستانداران کمیاب آبزی است که فقط در دریای خزر و رودخانه‌های منتهی به آن زندگی می‌کند. فک‌ها در آب زندگی می‌کنند و برای زادآوری و گاهی استراحت به ساحل می‌آیند.
فک‌ها با خوردن آبزیان بیمار و ایجاد تعادل در زیست‌بوم خزر، نقش مؤثری دارند.

خلیج فارس مسیر دریایی ایرانیان برای همکاری جهانی

پیشروی آب اقیانوس هند از طریق دریای عمان و تنگهٔ هرمز به دره‌های زاگرس، خلیجی هلالی شکل در جهت شرقی ـ غربی به‌وجود آورده که صدها سال است به آن «خلیج فارس» یا «دریای پارس» می‌گویند.طول آن حدود ۹۰۰ کیلومتر و عرض متوسط آن ۲۵۰ کیلومتر است. مهم‌ترین رودهایی که به خلیج‌فارس می‌ریزد عبارت‌اند از کارون، کرخه و دالکی و مُند. کارون پرآب‌ترین، طویل‌ترین و تنها رود قابل کشتیرانی ایران است. به خلیج‌های کوچک سواحل خلیج‌فارس «خور» می‌گویند؛ مثل خور موسی.

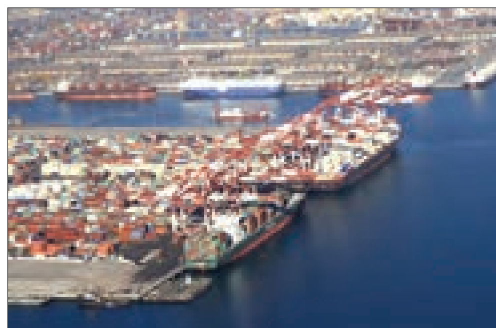

شکل ۸ ـ نقشهٔ خلیج فارس

در خلیج‌فارس، جزایر مهمی همچون خارک، کیش، فرور، بوموسی ـ تنب بزرگ، تنب کوچک، فرور، لاوان، هنگام، لارک، هرمز و ... وجود دارد که متعلق به ایران می‌باشند که برخی از آنها مسکونی هستند. قشم بزرگ‌ترین جزیره خلیج‌فارس است.

اهمیت خلیج‌فارس

از جمله دلایل اهمیت این خلیج، تجارت دریایی و وجود منابع عظیم نفت و گاز در بستر آن و انواع ماهی و میگو است.خلیج‌فارس از مهم‌ترین مراکز صید و پرورش مروارید است. تنگهٔ هرمز، که محل اتصال این خلیج به دریای عمان است یکی از مهم‌ترین مکان‌های استراتژیک جهان است.

شکل ۹ ـ بندر امام خمینی (ره)

شکل ۱۰ ـ بازار ماهی ـ بندر خرمشهر

فعالیت:۵

در گروه خود جست‌وجو کنید، آیا خلیج‌فارس، نام دیگری داشته است؟ نتایج آن را در کلاس ارائه کنید.

دریای عمان: ایران به اقیانوس راه دارد.

آنچه امروز دریای عمان نامیده می‌شود در گذشته دریای مکران نام داشت. این دریا بین ایران، عمان و پاکستان مشترک است. چابهار تنها بندر اقیانوسی ایران در شمال دریای‌عمان قرار دارد.

تنها دریای آزاد ایران، که از طریق آن می‌توان به آب‌های همهٔ دریاهای جهان دسترسی داشت، دریای عمان است. دریای عمان بخشی از آب‌های اقیانوس هند است که از طریق تنگهٔ مهم هرمز از خلیج‌فارس جدا می‌شود. عمق این دریا گاهی تا ۲۰۰۰ متر هم می‌رسد، از این نظر برای عبور کشتی‌های تجاری و نفت‌کش‌های غول‌پیکر بسیار مناسب است. این منطقه دارای ویژگی‌ها و قابلیت‌های منحصر به فرد بوده از جمله جنس ساحل، عمق مناسب دریا و عدم نیاز به استفاده از آبراه و کانال‌های دریانوردی در سواحل مکران، امکان ساخت و توسعه بدون محدودیت بنادر، به ویژه جهت پهلوگیری کشتی‌های اقیانوسی را فراهم ساخته است.

شکل ۱۱ ـ نقشهٔ دریای عمان

اهمیت دریای عمان

از جمله دلایل اهمیت این دریا، امکان دسترسی به همهٔ آب‌های آزاد جهان، حمل و نقل کالا و مسافر از طریق راه‌های دریایی است. همچنین این دریا بر زندگی مردم ساحل‌نشین تأثیر بسیاری دارد و مشاغل گوناگونی ازجمله صیادی و پرورش ماهی و میگو را به‌وجود آورده است.

شکل ۱۲ ـ چابهار تنها بندر اقیانوسی ایران

شکل ۱۳ ـ کشتی صیادی در دریای عمان

فعالیت:۶

در گروه کاری، گزارشی از ویژگی‌های جغرافیایی و یا اقتصادی یکی از دریاهای ایران را با تصویر، تهیه و به کلاس گزارش کنید.کار بهترین گروه در کلاس نصب شود.

آلودگی دریاها

ورود مستقیم یا غیرمستقیم هرگونه ماده یا انرژی به محیط‌زیست دریایی که به کاهش تولید و رشدونمو جانداران منجر شود و تأثیرات سوء، بر سلامت و بهداشت آبزیان و انسان داشته باشد.

آلاینده‌هایی که دریاهای ایران را تهدید می‌کنند، عبارت‌اند از:

۱ فاضلاب‌های شهری، صنعتی و کشاورزی

۲ زباله‌های جامد مثل پلاستیک

۳ آلاینده‌های شیمیایی شامل مواد آلی، معدنی و رادیواکتیو

۴ استخراج و حمل و نقل نفت

۵ ورود کودها و سموم شیمیایی مصرف شده در اراضی کشاورزی توسط رودها

فعالیت:۷

با دوستان هم‌گروه خود گفت‌وگو و راه‌حل‌هایی برای مبارزه با آلودگی دریاها ارائه کنید.

دریاچه های ایران

به لحاظ زمانی، دو نوع دریاچه وجود دارد:

● **دریاچه‌های دائمی:** اغلب دریاچه‌های دائمی ایران در نیمه غربی کشور قرار دارند که از نظر شرایط آب‌وهوایی جزء نواحی مرطوب و نیمه مرطوب کشور هستند. آب بعضی از این دریاچه‌ها شور و برخی دیگر آب شیرین دارند. مهم‌ترین دریاچه‌های دائمی ایران عبارت‌اند از دریاچه ارومیه، زریبار (زریوار) غرب مریوان است در کردستان، پریشان (فامور) و مهارلو (استان فارس)، ... البته در قله بعضی از کوه‌های آتش‌فشانی مانند سبلان هم دریاچه‌های کوچکی وجود دارند که آب آنها از ذوب برف‌ها تأمین می‌شود اما به‌دلیل سرمای ناشی از ارتفاع اغلب مواقع سال یخ بسته است.

● **دریاچه‌های فصلی:** این دریاچه‌ها در فصول پر بارش وسعت بیشتری پیدا می‌کنند ولی در ماه‌های گرم و یا درسال‌های کم بارش به دلیل تبخیر آب آنها خشک شده یا به شکل باتلاق و شوره‌زار در می‌آیند. مهم‌ترین دریاچه‌های فصلی ایران دریاچه مسیله در شرق قم، نیریز در شرق فارس، هامون در سیستان و بلوچستان و جازموریان بین دو استان کرمان و سیستان و بلوچستان.

● **دریاچهٔ ارومیه:** بزرگ‌ترین دریاچهٔ داخلی ایران، دریاچهٔ ارومیه است که در سال‌های اخیر به دلایل مختلف رو به خشک‌شدن گذاشته است؛ اما نشانه‌های بهبود آن دیده می‌شود. چه عواملی ممکن است این بهبود را سرعت ببخشد؟ این دریاچه را با نام‌های دیگری همچون چیچست و کبودان نیز می‌شناخته‌اند. آب این دریاچه علاوه بر

شکل ۱۴ ـ نقشهٔ دریاچه های ایران

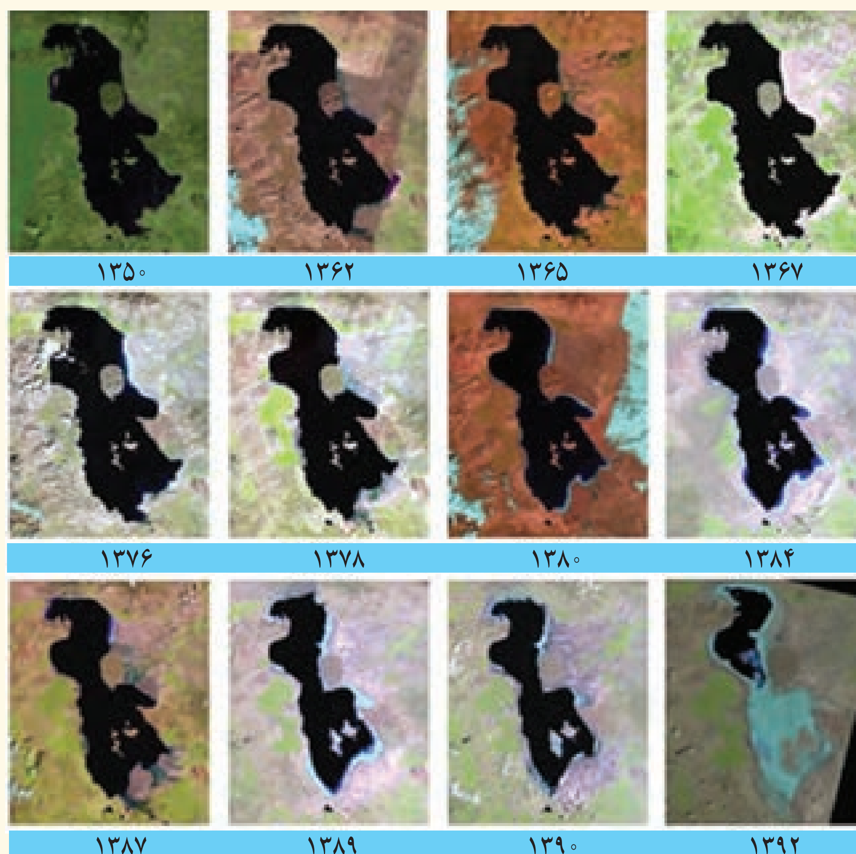
چشمه‌های کف و حاشیهٔ آن، از طریق رودهای متعددی تأمین می‌شود. به نقشهٔ دریاچهٔ ارومیه نگاه کنید، مهم‌ترین رودهایی که به این دریاچه می‌ریزند کدامند؟ عمیق‌ترین نقطهٔ این دریاچه در شمال غربی آن است. مهم‌ترین جزایر این دریاچه عبارت‌اند از جزیرهٔ کبودان (قویون داغی)، اشک داغی،آرزو و اسپیر.

شکل ۱۵ ـ حوزهٔ آبریز دریاچه ارومیه

به علت عبور برخی از این رودها از لایه‌های نمکی، آب این دریاچه بسیار شور است، به حدی که هیچ موجود زنده‌ای نمی‌تواند در آب‌های آن زندگی کند. آرتمیا* زمانی که هنوز آب دریاچه فروکش نکرده بود در آن زندگی می‌کرد. از جمله دلایل اهمیت این دریاچه، وجود جزایر متعدد در آن است که محل سکونت انواع پرندگان مهاجر است و همچنین در اطراف دریاچه، املاح و رسوباتی است که برای درمان امراض پوستی مورد استفاده قرار می‌گیرد. آب این دریاچه موجب معتدل شدن آب و هوای منطقه شده است.

بیشتر بدانیم

تغییرات سطح آب دریاچهٔ ارومیه، طی سال‌های ۱۳۹۲ـ۱۳۵۰

*جانداری سخت‌پوست است که در آب‌های شور زندگی می‌کند و در صنایع پرورش میگو و ماهی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

مهم‌ترین دلایل کاهش آب دریاچهٔ ارومیه

سطح آب این دریاچه طی سال‌های پی‌درپی کاهش یافته‌است؛ بنابراین حل مشکل آن، هم به زمان نیاز دارد و هم عوامل خشکی دریاچه را باید برطرف کرد.

برای خشک شدن این دریاچه، دلایل متعددی ذکر کرده‌اند؛ از جمله:

۱ گرم شدن عمومی هوا

۲ کاهش بارش در حوضهٔ آبریز دریاچه

۳ حفر بی‌رویه چاه‌ها

۴ تغییر کشت از محصولاتی که آب کمتری نیاز داشته‌اند، به‌محصولاتی که کشت آنها به آب زیادی احتیاج دارد.

۵ تغییر در میزان آب ورودی به دریاچه، در مسیر رودهایی که به آن می‌ریخت (احداث سدهای متعدد).

۶ وجود موانعی که چرخهٔ آب را در دریاچه تغییر داده است.

در حال حاضر با مطالعات گسترده توسط متخصصان مختلف و همکاری بین المللی تلاش می‌شود وضعیت بحرانی این دریاچه برطرف شود.

شکل ۱۶ ــ دریاچه ارومیه ــ فروردین ۱۳۹۵

فعالیت:۸

در گروه کاری خود، در مورد یکی از دریاچه‌های ایران گزارشی تهیه، و به کلاس ارائه کنید.کار بهترین گروه در کلاس نصب شود.

حال، با آنچه در این درس آموختید به سؤال ابتدای این درس بازگردیم.

وضعیت منابع آب کشورمان چگونه است؟ چه راه‌هایی برای رفع کم‌آبی می‌شناسید؟

فصل ۳
جغرافیای انسانی ایران

جغرافیای انسانی به پراکندگی جوامع انسانی، ویژگی‌ها، فعالیت‌ها و رابطهٔ آنها با محیط طبیعی می‌پردازد.
در این فصل، شما با ویژگی‌های جمعیت، تقسیمات کشوری، سکونت‌گاه‌ها و توان‌های اقتصادی ایران آشنا می‌شوید.

پیرانشهر ـ آذربایجان غربی

ویژگی‌های جمعیت ایران

پراکندگی جمعیت در ایران

به نقشهٔ پراکندگی جمعیت ایران، به دقت نگاه کنید و به سؤالات پاسخ دهید.

۱ آیا جمعیت در همه‌جای کشور ما یکسان پراکنده شده است؟

۲ کدام نقاط، پرجمعیت و کدام‌یک کم‌جمعیت هستند؟

۳ آیا جایی دیده می‌شود که از جمعیت خالی باشد؟

شکل ۱ ـ نقشهٔ پراکندگی جمعیت در ایران

پراکندگی جمعیت در مکان‌ها از عوامل متعددی، تأثیر می‌گیرد. نقشه‌های زیر بیانگر بعضی عوامل اثرگذار در پراکندگی جمعیت کشور ماست. پس از مرور این نقشه‌ها، دربارهٔ عوامل مؤثر بر پراکندگی جمعیت در کشور، با یکدیگر گفت‌وگو کنید.

شکل ۲ ــ نقشهٔ ناهمواری‌ها

شکل ۳ ــ نقشهٔ رودهای دائمی و موقت

شکل ۴ ــ نقشهٔ پراکندگی معادن

شکل ۵ ــ نقشهٔ پراکندگی معادن نفت و گاز

جغرافی‌دانان در مطالعهٔ پراکندگی جمعیت، عوامل طبیعی و انسانی را مورد توجه قرار می‌دهند. آنان معتقدند که نقشهٔ پراکندگی جمعیت، پیوسته درحال تغییر است. در دهه‌های اخیر، نقش انسان به‌عنوان عامل تأثیرگذار در پراکندگی جمعیت، نسبت به گذشته، افزایش چشمگیری داشته است.

اطلاعات داده شده به شما کمک می‌کند که عوامل انسانی اثرگذار را بر پراکندگی جمعیت شناسایی کنید.

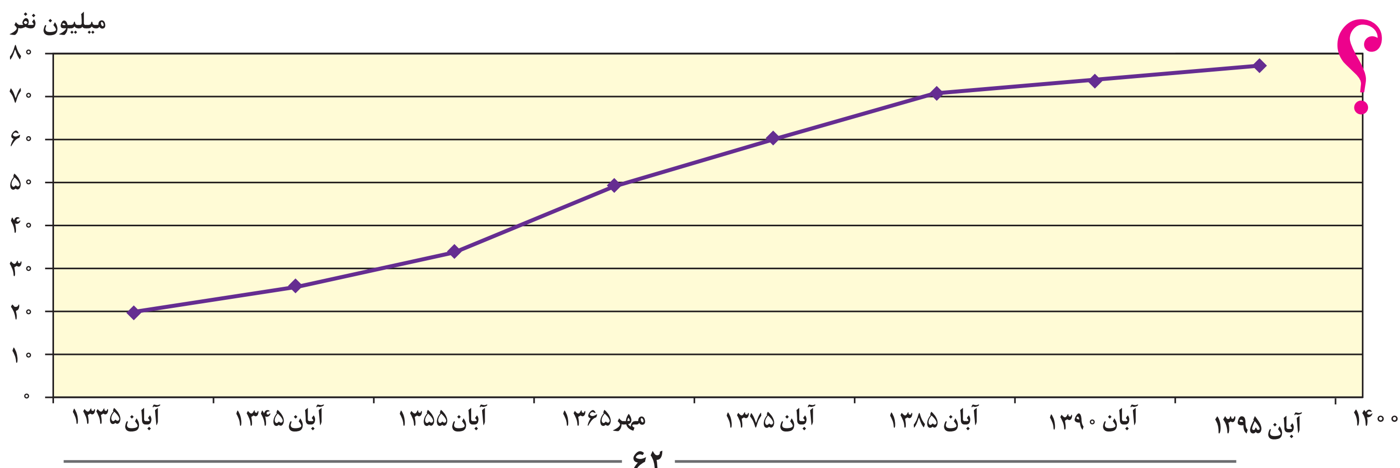
فعالیت:۱

باتوجه به اطلاعات داده شده جدول زیر را تکمیل کنید.

عوامل طبیعی اثرگذار بر پراکندگی جمعیت	عوامل انسانی اثرگذار بر پراکندگی جمعیت
ـ خاک	ـ حمل و نقل
ـ	ـ
ـ	ـ
ـ	ـ

رشد جمعیت

طبق آخرین آمار سر شماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، جمعیت ایران ۷۹۹۲۶۲۷۰ نفر است. به نمودار جمعیت ایران توجه کنید. با توجه به روند افزایش جمعیت ایران طی دهه‌های اخیر، چه تغییر و تحولاتی را در آینده پیش‌بینی می‌کنید؟

یکی از مباحث مهم جمعیت، بررسی میزان افزایش و کاهش جمعیت هر کشور است. متخصصان برای دستیابی به میزان افزایش و کاهش جمعیت، رشد طبیعی جمعیت را اندازه‌گیری می‌کنند.
برای اندازه‌گیری رشد طبیعی جمعیت، میزان موالید و مرگ ومیر را در یک سالِ مشخص از هم کم، و برتعداد کل جمعیت تقسیم، و سپس آن را به درصد بیان می‌کنند.

در سال ۱۳۹۵ بیش از یک میلیون نفر نوزاد در ایران متولد شده اند

$$\text{رشد طبیعی جمعیت} = \frac{\text{میزان مرگ ومیر} - \text{میزان موالید}}{\text{کل جمعیت}} \times ۱۰۰$$

اگر میزان موالید ایران در سال ۱۳۹۵ حدود ۱،۲۵۰،۰۰۰ نفر و مرگ‌ومیر آن ۳۷۰،۰۰۰ نفر باشد، میزان رشد طبیعی ایران، چند درصد است؟
میزان رشد طبیعی چند کشور در جدول زیر آورده شده است. میزان رشد ایران را که به دست آوردید در جدول زیر قرار دهید. میزان رشد کشور ما به کدام کشور نزدیک‌تر است؟ کمترین و بیشترین میزان رشد، متعلّق به کدام کشورهاست؟ آیا اطلاع از میزان رشد برای برنامه‌ریزان کشورها مهم است؟ چرا؟

کشور	فنلاند	سوئد	آرژانتین	مصر	آنگولا	کویت	لبنان
میزان رشد طبیعی (به درصد)	۰/۴	۱/۱	۱	۲/۱	۳/۲	۳/۶	۴/۲

منبع: بانک جهانی ۲۰۱۵

با توجه به اطلاعات به‌دست آمده، دریافتید که میزان رشد طبیعی جمعیت در جهان، یکسان نیست. برخی از کشورهای جهان رشد بیش از ۳/۵ درصد و برخی رشد منفی دارند. البته نکتهٔ مهم در رشد جمعیت، این است که نه تنها عامل طبیعی زاد و ولد در آن نقش دارد، بلکه مهاجرت از عوامل تأثیرگذار بر رشد جمعیت کشورها به‌شمار می‌رود. موالید و مرگ‌ومیر، رشد طبیعی جمعیت را نشان می‌دهد که اگر مهاجرت را به آن اضافه یا از آن کم کنیم، رشد مطلق جمعیت را به دست خواهیم آورد. با کمک معلم خود و با استفاده از فرمول درصد رشد طبیعی جمعیت، فرمول رشد مطلق جمعیت را در پیرابند (کادر) زیر بنویسید:

$$\text{رشد مطلق جمعیت} = \frac{(\ldots\ldots\ldots\ldots - \ldots\ldots\ldots\ldots) \pm \ldots\ldots\ldots}{\text{کل جمعیت}} \times ۱۰۰$$

معمولاً برنامه‌ریزان برای برنامه‌ریزی‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، آموزشی و فرهنگی، به آینده‌نگری جمعیتی نیاز دارند. قانون ۷۰ *، زمان دو برابر شدن جمعیت هر کشور را نشان می‌دهد.

اطلاع از میزان رشد جمعیت، پایهٔ محاسبه فرمول دو برابر شدن جمعیت است. زمان به‌دست آمده سبب می‌شود تا برای آینده، پیش‌بینی‌های لازم را انجام دهند.

به نظر شما چند سال طول می‌کشد تا جمعیت کشور ما دو برابر شود؟

$$\text{مدت زمان دو برابر شدن جمعیت} = \frac{۷۰}{\text{نرخ رشد جمعیت}}$$

فعالیت:۲ شناخت محل زندگی خود

میزان رشد استان محل زندگی خود را از کتاب استان‌شناسی یا سایت مرکز آمار (درگاه آمار ملی ایران) بگیرید و آن را با کشور مقایسه کنید. وضعیت استان خود را از این نظر مورد بحث و گفت‌وگو قرار دهید.

برای مطالعه

برنامه‌ریزی عالمانه برای هر کشور نیاز به اطلاعات صحیح و آمار دقیق دارد. مرکز آمار ایران به عنوان یک سازمان مسئول برای استخراج آمار صحیح در سال ۱۳۹۵ از تمام وزارت‌خانه‌ها، سازمان‌ها، دستگاه‌ها، نهادهای عمومی و مؤسسات دولتی و استانداردهای کشور کمک گرفت و سرشماری اینترنتی را برای اولین‌بار اجرا نمود.

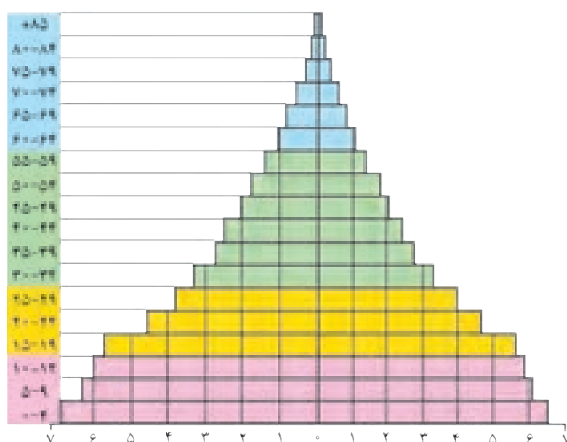
برای برخی از خانوارهایی که به دلایل مختلف نتوانسته‌اند از طریق اینترنت اطلاعات خود را ثبت کنند مأموران سرشماری با مراجعه به درب منازل به شیوه ترکیبی یک آمارگیری موفق را به پایان رسانند.

*عدد ۷۰ لگاریتم عدد ۲ می باشد.

ساختمان جمعیت

در گذشته، آمار جمعیت نقش مهمی در تصمیم‌گیری‌های برنامه‌ریزان داشت. اما امروزه آنان برای برنامه‌ریزی دقیق مجبورند علاوه بر تعداد جمعیت، عوامل دیگر جمعیتی را نیز در نظر بگیرند. کدام ویژگی‌های جمعیتی را می‌شناسید که در سرشماری‌ها به آنها توجه می‌شود و سرشماران، اطلاعات مربوط به آنها را جمع‌آوری می‌کنند؟ اکنون در مطالعات جمعیتی، بررسی ساختمان یا ترکیب جمعیت از اهمیت خاصی برخوردار است. ساختمان جمعیت، ویژگی‌های قابل اندازه‌گیری جمعیت را مورد بررسی قرار می‌دهد. اطلاع از وضعیت سنی و جنسی جمعیت هر کشور از موارد قابل‌توجه برنامه‌ریزان است.

جمعیت کرهٔ زمین از لحاظ نسبت جنسی جز در زمان‌های خاص، تفاوت چندانی ندارد؛ اما درطول زمان، نسبت سنی در کشورها دچار تغییراتی می‌شود. متخصصان به دلیل اهمیت نسبت سنی در برنامه‌ریزی هر کشور از لحاظ سنی، جمعیت را به گروه‌های مختلفی دسته‌بندی کرده‌اند.

اهمیت و کاربرد هرم سنی: در هرکشوری هرم سنی به برنامه‌ریزان کمک می‌کند که با ساختمان سنی جمعیت آن کشور آشنا شوند و از آن برای برنامه‌ریزی استفاده کنند؛ به عنوان نمونه برای تحقق برنامه‌های تأمین اجتماعی، بهبود وضعیت سالمندان، ارتقای سطح سلامت جامعه، تأمین شغل برای حال و آینده، ایجاد فرصت‌های تحصیلی، تفریحی و رفاهی برای جوانان، امنیت ملّی، جلوگیری از پیری جمعیتی، از اطلاعات و آمارهای سنی و جنسی جمعیت کمک می‌گیرند. در هرم سنی بالا، زیرگروه‌های سنی را چند ساله تقسیم‌بندی کرده‌اند؟

مرکز آمار ایران چهار گروه عمده سنی را در سال ۱۳۹۵ مشخص کرده است. با توجه به رنگ‌های داده شده در هرم بالا ، تقسیم‌بندی چهار گروه سنی کودکان و نوجوانان، جوانان، بزرگسالان و سالمندان را در پیرابند زیر بنویسید :

گروه های عمده سنی	سهم هر یک از گروه های عمده سنی کشور ۱۳۹۵
تولد تا .... کودکان و نوجوانان	۲۴/۰
.... ـ .... جوانان	۲۵/۱
.... ـ .... بزرگسالان	۴۴/۸
.... ـ .... + سالمندان	۶/۱

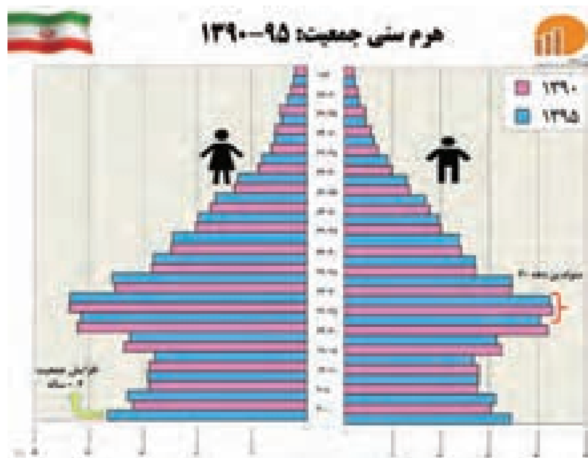
منبع: مرکز آمار ایران

فعـالـیت:۳

۱ـ با توجه به نقش و اهمیت اطلاعات و آمار در برنامه‌ریزی‌های اقتصادی و اجتماعی کشورها به عنوان عضو خانواده، جایگاه سرشماری و جمع‌آوری اطلاعات را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دهید.

۲ـ به هرم سنی ایران در سال ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵توجه کنید.

مقایسه ای بین هرم سنی ایران در سال های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ انجام دهید و تغییرات آن را بررسی کنید.

گروه‌های سنی ایران را در سال ۱۳۹۵مورد بررسی قرار دهید.

بیشترین جمعیت در کدام گروه سنی مشاهده می‌شود؟ این گروه سنی چه ویژگی‌هایی دارد؟

چه مزایا و محدودیت‌هایی را برای کشور ما ایجاد می‌کنند؟

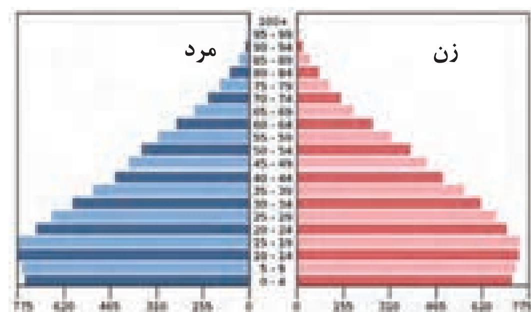
۳ـ با کمک هرم‌های سنی زیر، به سؤالات پاسخ دهید.

ـ میزان رشد موالید در کدام کشور بیشتر است؟

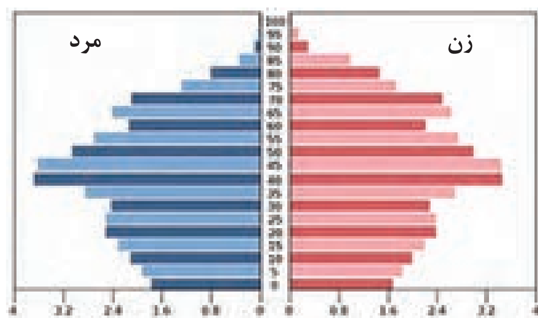
ـ کدام کشور، افراد سالمند بیشتری دارد؟ پیامدهای آن چیست؟

ـ کدام کشور درصد جمعیت فعال اقتصادی بیشتر، و چه مزایا و محدودیت‌هایی پیش‌رو دارد؟

ـ قاعده هرم دو کشور را مقایسه کنید.

هرم سنی اکوادور

هرم سنی آلمان

۴ـ به نظر شما یک هرم سنی مطلوب (جمعیت مناسب برای حال و آینده) چه شکلی دارد؟ به‌صورت شماتیک، هرم مناسب جمعیتی رسم کنید. دلایل خود را از چگونگی رسم هرم سنی ارائه کنید.

سیاست‌های جمعیتی

در دهه‌های اخیر بر اثر گسترش بهداشت و واکسیناسیون، لوله‌کشی و بهبود آب آشامیدنی، رونق صادرات نفت و واردات مواد غذایی؛ میزان مرگ‌ومیر کاهش یافته و سبب افزایش سریع جمعیت شده است.

جدول زیر، متوسط رشد سالانهٔ جمعیت ایران را در سال‌های ۵۵ تا ۸۵ نشان می‌دهد.

دوره	۱۳۴۵ـ۱۳۵۵	۱۳۵۵ـ۱۳۶۵	۱۳۶۵ـ۱۳۷۵	۱۳۷۵ـ۱۳۸۵
میزان رشد	۲/۷	۳/۹	۱/۵	۱/۶

جدول متوسط میزان رشد جمعیت ایران

بیشترین و کمترین رشد جمعیت به کدام سال‌ها مربوط است؟ چرا؟

سیاست‌های کاهش جمعیت، سبب کاهش رشد در سال ۱۳۹۵ (۱/۲۴ درصد) شد. این کاهش در آینده می‌تواند مشکلاتی برای کشور ما ایجاد کند که از جمله می‌توان به برهم‌خوردن تعادل جمعیتی، (سن و جنس) کاهش نیروی فعال و تضعیف نیروی دفاعی کشور، اشاره کرد.

اگر سیاست کنترل جمعیت در ابعاد شدید ادامه پیدا کند، جمعیت کشور به‌تدریج دچار پیری و در نهایت مشکلات دیگری در بر خواهد داشت. اساساً نباید سیاست کنترل جمعیت به گونه‌ای باشد که هرم سنی کشور به سمت سالمندی و کهنسالی حرکت کند، زیرا این پدیده مانع اصلی بر سر راه توسعه اقتصادی جامعه خواهد بود.

مهاجرت

مهاجرت عبارت است از جابه‌جایی بین دو واحد جغرافیایی یا به عبارتی ترک یک سرزمین و اسکان در سرزمین دیگر.

مهاجرت از عوامل مهم در تغییرات جمعیت به‌شمار می‌رود. با پیشرفت فناوری و وسایل حمل و نقل، حرکت و جابه‌جایی نسبت به گذشته افزایش یافته است. افراد در مهاجرت بین دو واحد جغرافیایی جابه‌جا می‌شوند.

بعضی از متخصصان، مهاجرت از ابتدای قرن بیستم تا به حال را در سه شکل بیان کرده‌اند.

۱ مهاجرت روستاییان به شهر که باعث جذب نیروی انسانی جوان از روستا به شهر می‌شود که یکی از انواع مهاجرت داخلی است. این مهاجرت در اقتصاد کشور با از دست دادن نیروی کار روستا و افزایش جمعیت فعال اقتصادی شهر، خود را نشان می‌دهد. در کشور ما، مهاجرت روستاییان به شهرها از مهم‌ترین مهاجرت‌ها در دهه‌های اخیر به‌شمار می‌رود.

۲ مهاجرت‌های گروهی که براساس تصمیمات سیاسی انجام می‌شود.

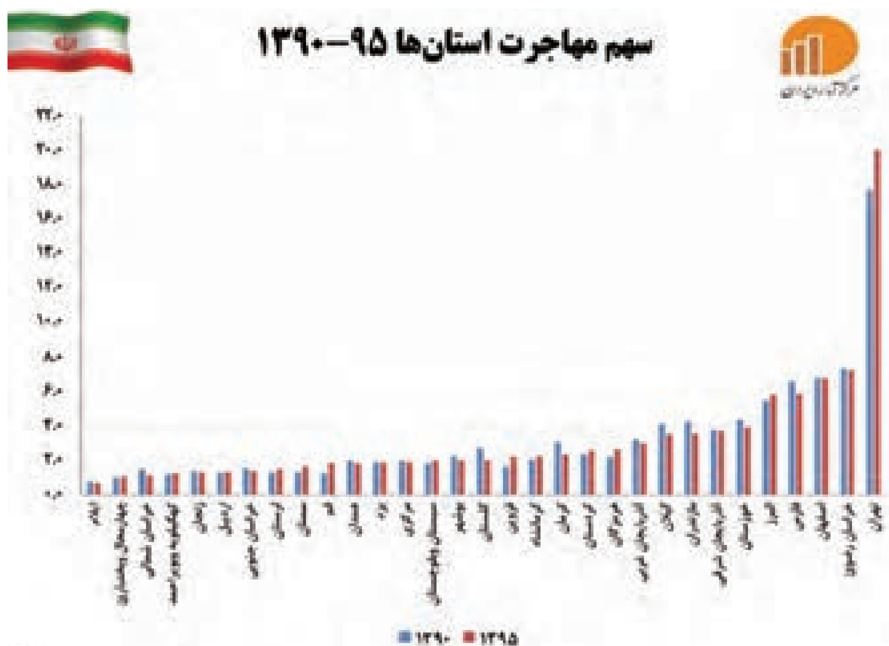
۳ مهاجرت هایی که افراد از یک کشور به کشور دیگر جابه‌جا می‌شوند، مهاجرت خارجی می گویند که به دو صورت اختیاری و اجباری انجام می‌شود.

اثرات مهاجرت : مهاجرت به هر شکلی که انجام شود، برای کشوری که افراد از آن خارج می‌شوند (مهاجر فرست) و همچنین برای کشوری که افراد به آن وارد می‌شوند (مهاجرپذیر) تغییرات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و محیط زیستی را به همراه دارد.

مهاجرت بر مکان مبدأ و مقصد اثر می‌گذارد. تغییرات به‌وجود آمده بر ترکیب سنی و جنسی، قیمت زمین و مسکن، اشتغال، امکانات و تجهیزات، فرهنگ و زبان قابل مشاهده است. به‌طور مثال مهاجرت بی‌رویه به برخی از شهرهای ایران سبب افزایش جمعیت و گسترش مناطق حاشیه در آنها شده‌اند. آیا می‌توانید اثرات مهاجرت در ترکیب سنی و جنسی مکان مبدأ و مقصد را بیان کنید؟

نکتهٔ قابل‌توجه در مهاجرت این است که اعضای یک خانواده با هم به دنیا نمی‌آیند و با هم از دنیا نمی‌روند (مگر در سوانح)، ولی اغلب، اعضای خانوارها با هم مهاجرت می‌کنند و حتی در مواردی، چندین خانواده یا کلیهٔ ساکنان یک محل یا منطقه به‌خاطر عامل یا عوامل مشترک، جابه‌جا می‌شوند. به همین خاطر، مطالعهٔ مهاجرت در بحث تغییرات جمعیت مهم است.

نمودار زیر سهم مهاجرت استان‌های کشور را طی سال‌های ۱۳۹۵ـ ۱۳۹۰ نشان می دهد، کدام استان‌های ایران، در طی این دوره بیش‌ترین روند مهاجر پذیری را داشته‌اند. علت آن را چه می‌دانید؟ مهاجرپذیرترین استان کدام است؟

اطلاعات زیر به برخی از عوامل انسانی و طبیعی که در ایران سبب مهاجرت شده است، اشاره دارد.

آریایی‌ها از شمال دریای خزر به‌علت سرما و از دست دادن چراگاه‌ها، به سمت جنوب دریای خزر (ایران) مهاجرت کردند.

شاه عباس برای حفظ مرزهای شمالی ایران، تعدادی از قبایل کُرد را، که به رزم‌آوری و سلحشوری، مشهور بودند به نواحی شمال‌شرقی کشور فرستاد.

پس از اصلاحات ارضی در دههٔ ۴۰، تعداد زیادی از روستاییان به علت نداشتن زمین و مشکلات اقتصادی به شهرهای بزرگ مهاجرت کردند.

خشک شدن منابع آب منطقه سیستان، که ناشی از بی‌توجهی به بند تاریخی هیرمند بود، باعث مهاجرت سیستانی‌ها به سرزمین گرگان شد.

فعالیت: ۴ شناخت محل زندگی خود

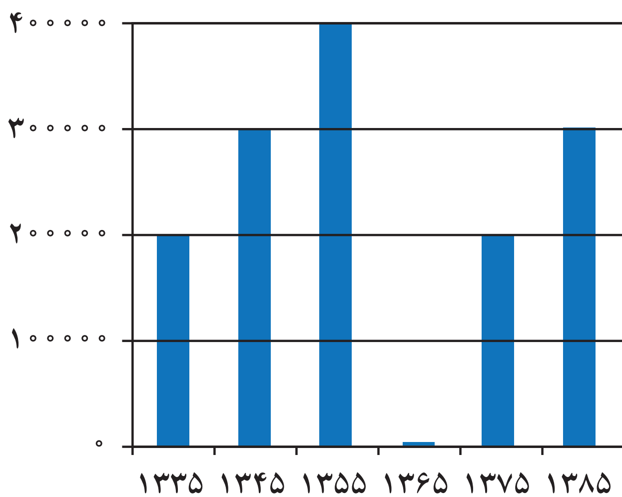
دربارهٔ ویژگی‌های جمعیت استان خود، بحث و گفت‌وگو کنید. استان شما در مورد مهاجرت، ترکیب سنی و جنسی چه وضعیتی دارد؟

پالایشگاه آبادان
بزرگ‌ترین پالایشگاه جهان،
۱۳۱۷

آغاز جنگ تحمیلی،
۱۳۵۹

نمودار تغییرات جمعیتی شهر آبادان ۱۳۸۵ـ۱۳۳۵

آبادان صادرکنندهٔ
فراورده‌های نفتی،
۱۳۴۲

ایجاد منطقهٔ آزاد اقتصادی اروند
در آبادان و خرمشهر، ۱۳۹۲

فعالیت: ۵

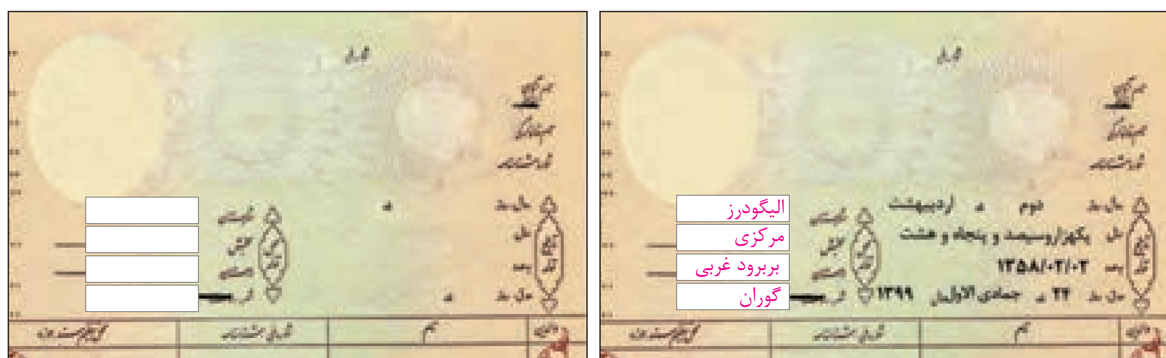
به اطلاعات داده شده از شهر آبادان، توجه کنید. این اطلاعات، تغییرات جمعیتی این شهر را طی چند دهه نشان می‌دهد. با توجه به سؤالات داده شده، با یکدیگر بحث و گفت‌وگو کنید؛ سپس پاسخ خود را ارائه کنید.

ـ مهاجرت اجباری و اختیاری مربوط به چه سال‌هایی می‌باشد؟

ـ عوامل انسانی و طبیعیِ اثرگذار بر این نوع مهاجرت‌ها، کدام است؟

تقسیمات کشوری ایران

به تصاویر شناسنامه‌های زیر توجه کنید. به نظر شما موارد مشخص شده با رنگ سفید به چه مفهوم جغرافیایی در ایران اشاره دارد؟

فعالیت:۱

صفحهٔ خالی شناسنامه را با مشخصات خود پر کنید و نام هر کدام از تقسیمات ذکر شده را با توجه به صفحهٔ اول شناسنامه خودتان تکمیل نمایید.

ـ تاریخچهٔ تقسیمات کشوری در ایران

● پیش از اسلام

پس از ورود آریاییان به فلات ایران و در نخستین مرحلهٔ زندگی اجتماعی، یک آبادی کوچک را« ویس» و آبادی بزرگ تر را « گئو » می‌نامیدند.

● بعدها در عصر هخامنشیان، داریوش کشور را به سی شَهْرَبی که همان شهر می‌باشد، تقسیم کرد و برای هریک از آنان مأمورینی گماشت که آنها را شهربان و به یونانی «ساتراپ» می‌گفتند. در دوران سلوکیان کشور به ۷۲ بخش تقسیم شد. قسمت‌های حکومت هخامنشی در حکومت اشکانیان یا پارت‌ها ادامه داشت. در دوره ساسانیان، کشور به سرزمین (ایالت)، خوره (استان) ، تسوگ یا تسوج (شهرستان) و رستاک (دهستان) تقسیم شده بود.

بعد از اسلام

در دوره عباسیان، قلمرو جغرافیایی آنها به واحدهایی تحت عنوان «ایالت» تقسیم‌بندی می‌شد که در مجموع به ۳۱ ایالت می‌رسید.

در دوره صفویه، افشاریه، زندیه وقاجاریه عناصر اصلی تقسیمات کشوری به ترتیب عبارت بودند از: ایالت، ولایت، بلوک و قصبه. در دورهٔ قاجاریه ایران به چهار ایالت و دوازده ولایت تقسیم شد. این ایالت‌ها عبارت بودند از: آذربایجان، کرمان وبلوچستان، فارس و بنادر، خراسان وسیستان.

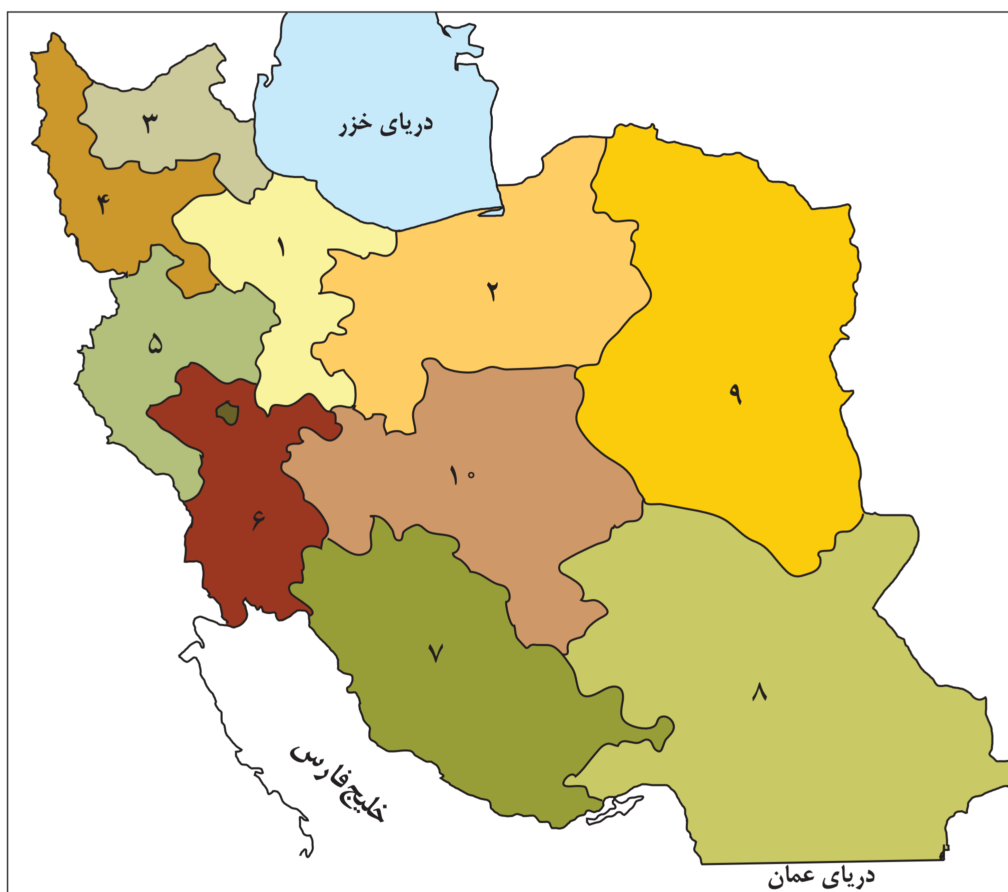

شکل ۱ ـ نقشهٔ تقسیمات کشوری ایران در زمان هخامنشیان

شکل ۲ ـ نقشهٔ تقسیمات کشوری ایران در زمان صفویه

در سال ۱۳۱۶ با تصویب قانون تقسیمات کشوری، ایران به ده استان که نام هر استان یک عدد بود و ۴۹ شهرستان تقسیم شد. در این قانون، هر استان به چند شهرستان و هر شهرستان به چند بخش و هر بخش به چند دهستان و هر دهستان به چند قصبه تقسیم می شد.

شکل ۳ ـ نقشهٔ تقسیمات کشوری ایران در آبان ماه ۱۳۱۶

و درسال ۱۳۵۷ ه.ش، در آستانهٔ پیروزی انقلاب اسلامی، ایران به ۲۴ استان تقسیم شد. ودرسال ۱۳۷۲ه.ش طرح اولین استان جدید با نام اردبیل به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و پس از آن استان های قم، قزوین ، گلستان، خراسان‌های شمالی، رضوی، جنوبی و البرز اضافه شدند.

تقسیمات کشوری در ایران

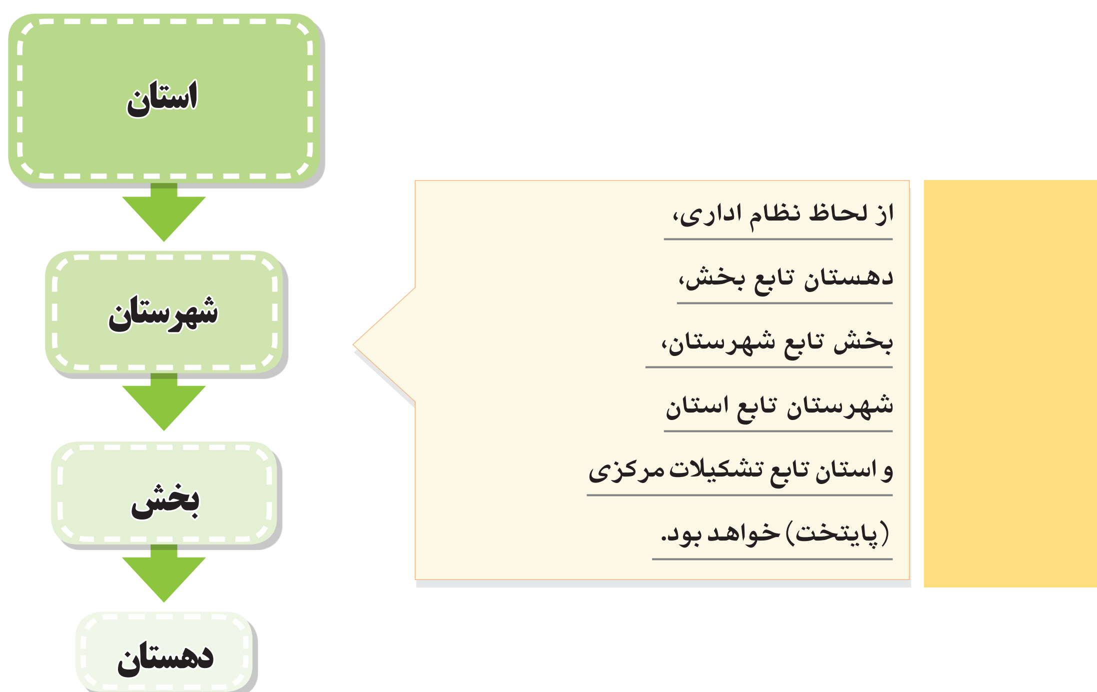
برای ادارهٔ بهتر کشور، عرضه خدمات مناسب‌تر و تأمین نیازهای مردم آن را به واحدهای کوچکتری تقسیم می‌کنند. این تقسیمات، متناسب با موقعیت و زمان، تغییر می‌یابد. واحد تقسیمات کشوری ایران در حال حاضر عبارت است از:

استان: واحدی از تقسیمات کشوری است که با محدودهٔ جغرافیایی معین، از به‌هم پیوستن چند شهرستان هم‌جوار با توجه به موقعیت‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و طبیعی تشکیل می‌شود. استان، توسط استاندار اداره می‌شود.

شهرستان: واحدی از تقسیمات کشوری با محدودهٔ جغرافیایی معین است که از به‌هم پیوستن چند بخش همجوار تشکیل شده که از نظر عوامل طبیعی و اوضاع اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، واحد متناسب و همگنی را به‌وجود آورده است. شهرستان توسط فرماندار اداره می‌شود.

بخش: واحدی از تقسیمات کشوری با محدودهٔ جغرافیایی معین است که از به‌هم پیوستن چند دهستان هم‌جوار، شامل چندین مزرعه، مکان، روستا و احیاناً شهر تشکیل شده که از نظر عوامل طبیعی و اوضاع اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، واحد همگنی را به وجود آورده است. بخش، توسط بخشدار اداره می‌شود.

دهستان: کوچک‌ترین واحد تقسیمات کشوری با محدودهٔ جغرافیایی معین است که از به‌هم پیوستن چند روستا، مکان و مزرعهٔ هم‌جوار تشکیل می‌شود و از لحاظ محیط طبیعی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی همگن است و امکان خدمات‌رسانی و برنامه‌ریزی در سامانه و شبکه‌ای واحد را فراهم می‌سازد. دهستان توسط دهدار اداره می‌شود.

بیشتر بدانیم

براساس آخرین تقسیمات کشوری تا پایان سال ۱۳۹۳، کشور ایران از ۳۱ استان، ۴۲۹ شهرستان، ۱۰۵۷ بخش، ۲۵۸۹ دهستان و ۱۲۴۳ شهر، تشکیل یافته است.

واحد تقسیمات کشوری	کشور	استان	شهرستان	بخش	دهستان	شهر	روستا
مسئول	وزیر کشور	استاندار	فرماندار	بخشدار	دهدار	شهردار	دهیار
واحد اداری	وزارت کشور	استانداری	فرمانداری	بخشداری	دهداری	شهرداری	دهیاری

۱ـ آذربایجان غربی
۲ـ آذربایجان شرقی
۳ـ اردبیل
۴ـ اصفهان
۵ـ البرز
۶ـ ایلام
۷ـ بوشهر
۸ـ تهران
۹ـ چهارمحال و بختیاری
۱۰ـ خراسان جنوبی
۱۱ـ خراسان رضوی
۱۲ـ خراسان شمالی
۱۳ـ خوزستان
۱۴ـ زنجان
۱۵ـ سمنان
۱۶ـ سیستان و بلوچستان
۱۷ـ فارس
۱۸ـ قزوین
۱۹ـ قم
۲۰ـ کردستان
۲۱ـ کرمان
۲۲ـ کرمانشاه
۲۳ـ کهگیلویه و بویراحمد
۲۴ـ گلستان
۲۵ـ گیلان
۲۶ـ لرستان
۲۷ـ مازندران
۲۸ـ مرکزی
۲۹ـ هرمزگان
۳۰ـ همدان
۳۱ـ یزد

شکل ۴ ــ نقشهٔ تقسیمات کشوری ایران در سال ۱۳۹۵

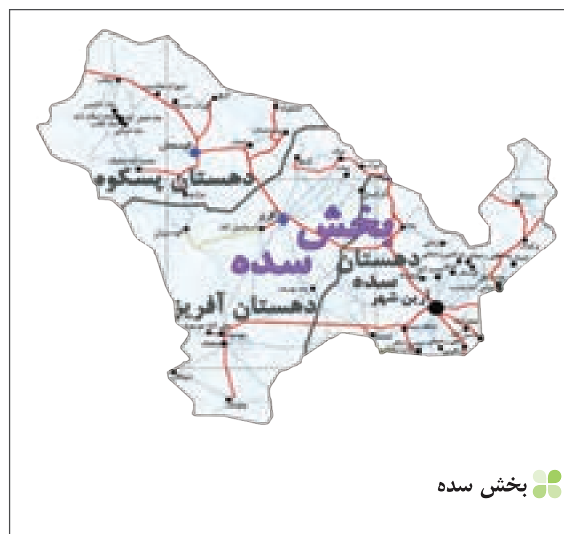
تقسیمات کشوری از دیدگاه نقشه

استان خراسان جنوبی

شهرستان قائنات

بخش سده

دهستان پسکوه

فعـالـیت:۲ شناخت محل زندگی خود

۱ـ به طور گروهی، نقشهٔ استان خود را ترسیم، و شهرستان‌های آن را مشخص کنید.

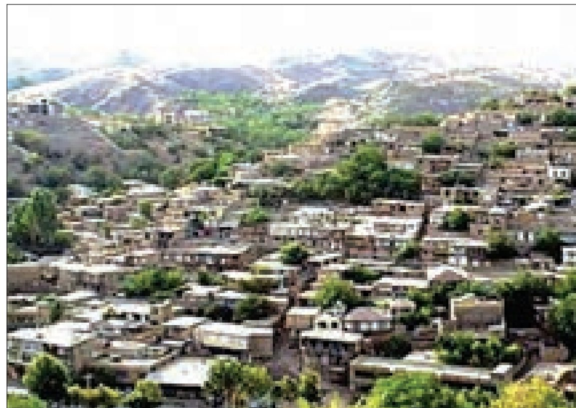
۲ـ با مراجعه به بخش تقسیمات کشوری، وضعیت محل زندگی خود را از نظر قرارگیری در شهرستان، بخش، روستا و شهر، مشخص، و مانند تصاویر بالا برای هر کدام، نقشه‌ای تهیه کنید.

۳ـ با مراجعه به سایت اینترنتی استانداری یا ادارهٔ سیاسی محل زندگی خود، جدیدترین تغییرات تقسیمات کشوری استان خود را تهیه، و به کلاس گزارش کنید.

سکونتگاه‌های ایران

شکل‌گیری سکونتگاه‌ها

به‌عنوان درس توجه کنید. به نظر شما سکونتگاه چه مفهومی دارد؟ کدام یک از تصاویر زیر معنای سکونتگاه را به نمایش می‌گذارد؟

شکل ۱ـ روستای جاغرق ـ استان خراسان رضوی

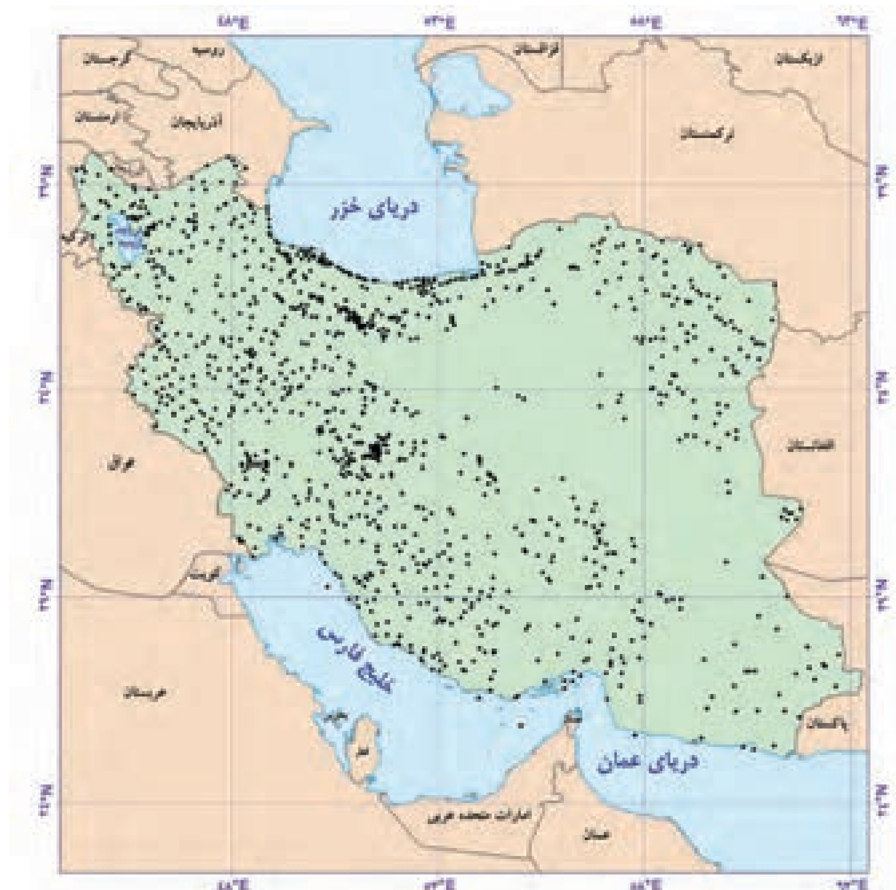

شکل ۲ـ خانه عباسیان ـ کاشان

شاید از نظر شما هر دو تصویر، سکونتگاه را به نمایش گذاشته است؛ اما از دیدگاه دانش جغرافیا، سکونتگاه محلی است از مجموعه مساکن که عوامل طبیعی و انسانی در شکل‌گیری آن نقش دارند. هر شهر و روستا یک سکونتگاه است.
عواملی در شکل‌گیری سکونتگاه‌های شهری و روستایی ایران نقش دارند. بین این عوامل، آب بیشترین اهمیت را داشته است. بسیاری از سکونتگاه‌های اوّلیه، در کنار رودها به‌وجود آمده‌اند. همواره آب در هر مکان، در تمایل انسان به کار کشاورزی و ساکن شدن به‌صورت دائم نقش مهمی داشته است. با ساکن شدن انسان در یک مکان، اولین سکونتگاه‌ها به نام روستا پدید آمد. افزایش جمعیت در سکونتگاه‌های روستایی، زمینه‌ساز ایجاد شهرهای اولیه شد.
به نظر شما به‌جز آب، چه عامل یا عواملی در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها اثرگذار است؟ اگر در زمان شکل‌گیری یک سکونتگاه روستایی آب به اندازهٔ کافی باشد اما خاک، حاصلخیزی لازم را نداشته باشد، چه وضعی پیش می‌آید؟
اطلاعات داده شده به شما کمک می‌کند که علاوه بر آب، سایر عوامل اثر گذار را در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها شناسایی کنید.

جدول ۱ـ پراکندگی شهرهای ایران بر اساس ارتفاع

ارتفاع	درصد شهرها
پایین‌تر از سطح دریا تا ۵۰۰ متر	٪۲۷
۵۰۰ـ۱۰۰۰	٪۱۳
۱۰۰۰ـ۲۰۰۰	٪۵۳
۲۰۰۰ به بالا	٪۷

شکل ۳ـ نقشهٔ پراکندگی نقاط شهری ایران بر حسب عرض جغرافیایی

شکل ۴ـ قلعه رودخان ـ گیلان

آیا می‌دانید بزرگ‌ترین شهرهای ایران در گذشته، در مسیر راه‌های کاروان‌رو و بازرگانی داخلی یا خارجی شکل گرفته است؟

شکل ۵ ـ ری شهری در مسیر جاده ابریشم

فعالیت:۱

۱ـ پاسخ‌های خود را دربارهٔ عوامل اثرگذار در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها را در جدول زیر وارد کنید.

عوامل طبیعی	عوامل انسانی
......	عامل دفاعی و امنیت
......	......
شیب زمین	......

۲ـ آیا نقش عوامل اثرگذار بر شکل‌گیری سکونتگاه‌ها در گذشته و اکنون یکسان است؟ چه عواملی در سال‌های اخیر در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها اثر بیشتری دارد؟

فعالیت:۲ شناخت محل زندگی خود

۳ـ با استفاده از مطالب کتاب استان‌شناسی و کمک معلم و هم‌کلاسی‌هایتان، علت شکل‌گیری شهر یا روستای محل زندگی خود را بررسی، و به‌صورت گزارش به کلاس ارائه کنید.

عوامل اثرگذار در گسترش سکونتگاه‌ها

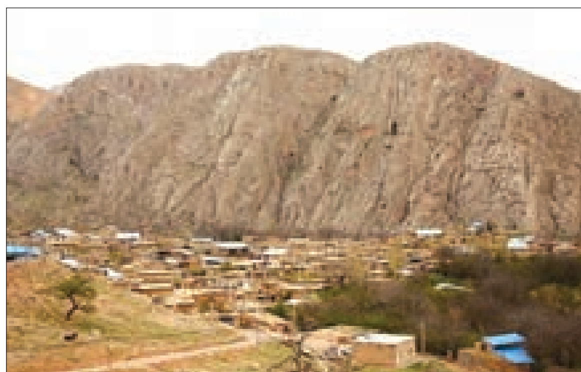
شکل ۶ـ بقایای شهر بیشاپور

عوامل اثرگذار مانند آب، خاک، شیب‌زمین و... نه‌تنها در پیدایش سکونتگاه‌ها، بلکه در تغییرات به‌وجود آمده در آنها نقش دارد. شرایط جغرافیایی (طبیعی، انسانی) مناسب، در گسترش سکونتگاه‌ها اثرگذار است. بسیاری از سکونتگاه‌های شهری و روستایی ایران گسترش چشمگیری داشته است. چه شهرها و روستاهایی را می‌شناسید که در دهه‌های اخیر گسترش یافته است؟ چه عوامل طبیعی و انسانی بر این گسترش اثر گذاشته است؟

گاهی عوامل طبیعی یا انسانی، موقعیتی به‌وجود می‌آورد که یک سکونتگاه اعتبار خود را از دست می‌دهد یا از بین می‌رود؛ به‌طور مثال شهر باستانی بیشاپور، که در شمال غربی کازرون قرار دارد در زمان ساسانیان از اهمیت ارتباطی مهمی در ایران برخوردار بود. این شهر تا قرن هفتم هجری، آباد و مسکونی بود. جنگ و بیماری سبب از بین رفتن این شهر شد.

فعالیت:۳

به‌تصاویر مربوط به دو سکونتگاه توجه کنید. چه عاملی بر گسترش این سکونتگاه‌ها اثر دارد؟ این عامل بر نحوهٔ گسترش این سکونتگاه‌ها، چه تأثیری داشته است؟

شکل ۷ ـ روستای هیر قزوین

شکل ۸ ـ ماکو ـ آذربایجان غربی

انواع سکونتگاه

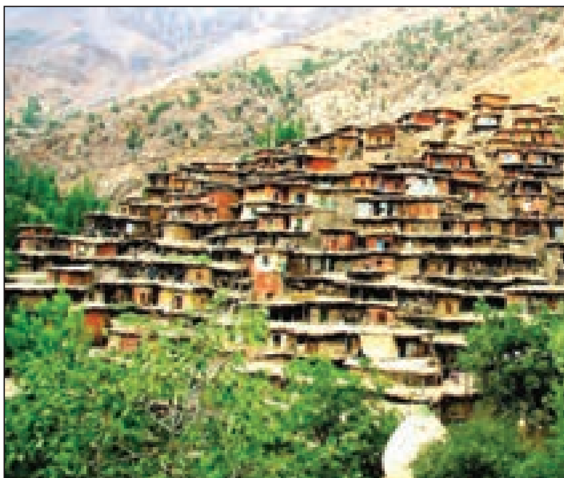
تصاویر زیر، انواع سکونتگاه‌ها از نظر شیوهٔ زندگی در ایران را معرفی می‌کنند.

● قدیمی‌ترین نوع سکونتگاه که در ایران شناخته شده است، سکونتگاه عشایری است. در این شیوهٔ زندگی، سکونت و یک‌جانشینی دائمی دیده نمی‌شود. عشایر به‌طور مستقیم از منابع طبیعی استفاده می‌کنند. در ایران، وجود کوه‌های البرز و زاگرس و نیز دشت‌های پست و هموار مجاور آنها از قرن‌ها پیش اوضاع مساعدی را برای دامپروری فراهم کرده است. عشایر، زندگی اجتماعی قبیله‌ای دارند و از ایل و طایفه تشکیل شده‌اند و پیوندهای خویشاوندی با هم دارند. **ایل سون**، **بختیاری**، **قشقایی** و **ترکمن** از ایلات عمدهٔ کشور ایران هستند.

شکل ۹ــ زندگی عشایری ــ ایل سون ــ استان اردبیل

● روستا، محلی است که فعالیت اغلب ساکنان آن به زمین وابسته است و بیشتر روستاییان به کشاورزی اشتغال دارند. فضای باز اطراف روستاها، چشم‌اندازهای طبیعی زیبایی را برای روستاییان فراهم کرده است. روستاییان نسبت به آداب و رسوم محل زندگی خود، پایبند هستند. بسیاری از روستاییان در کاشت، داشت و برداشت محصول، با یکدیگر همکاری می‌کنند. هوای پاک، طبیعت زیبا و زندگی ساده آرامش بیشتری را برای روستاییان فراهم آورده است. معمولاً در روستاها، عرضهٔ خدماتی نظیر بیمارستان، فروشگاه و حمل و نقل عمومی، کمتر و محدودتر است.

شکل ۱۰ــ زندگی روستایی ــ روستای سر آقاسید ــ چهارمحال بختیاری

● در سال ۱۳۹۵ طبق گزارش مرکز آمار ایران منظور از شهر هر یک از نقاط جغرافیایی است که دارای مصوبه هیئت دولت بوده و دارای شهرداری باشد. همچنین شهر از نظر بافت ساختمانی، اشتغال و سایر عوامل، دارای سیمایی با ویژگی‌های خاص خود است.

جمعیت زیاد شهرها به خدمات و تسهیلات بیشتری نیاز دارد. جمعیت زیاد سبب شده است خانه‌ها فشرده و محله‌ها پرتراکم شود. بیشتر مردم سکونتگاه های شهری، در بخش خدمات و صنعت شاغل هستند. در شهرها معمولاً تفاوت بسیاری در ارزش‌ها، آداب و رسوم و شیوهٔ زندگی مردم مشاهده می‌شود.

شکل ۱۱ــ زندگی شهری ــ شهر کرمان

تفاوت این سه نوع سکونتگاه را با توجه به اطلاعات داده شده، در جدول زیر بنویسید:

نوع زندگی	جمعیت	معیشت	روابط اجتماعی	خدمات و تسهیلات
عشایری				
روستایی				
شهری				

شکل سکونتگاه‌ها

هر سکونتگاه از اجزای مختلفی تشکیل شده است. اجزای سکونتگاه‌های روستایی شامل خانه‌ها، مزارع، چراگاه‌ها، باغ‌ها، مکان‌های عمومی، مساجد، میدان‌ها و شبکهٔ معابر یا راه‌ها است. اجزای سکونتگاه شهری اغلب شامل کاشانه‌ها، خیابان‌ها، میدان‌ها، مکان‌های آموزشی و تفریحی، دانشگاه‌ها، بازار و مراکز درمانی است. چگونگی قرارگیری پدیده‌های طبیعی و انسانی در سکونتگاه‌ها، شکل‌های مختلفی از سکونتگاه را به‌وجود آورده است.

به شکل‌های زیر نگاه کنید. آیا می‌توانید تفاوت‌های آنها را پیدا کنید؟ اکنون می‌توانید دو طبقه‌بندی کلی از شکل سکونتگاه‌های روستایی را نام ببرید؟

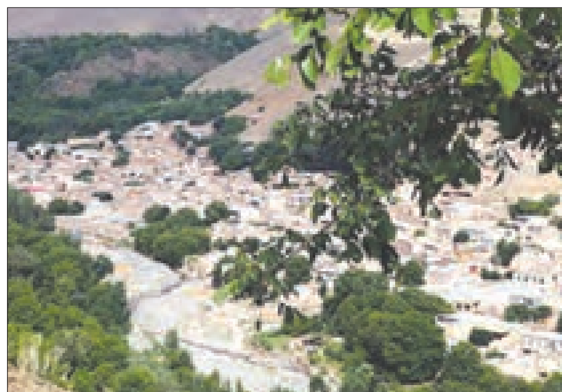
شکل ۱۲ــ روستای لیقوان ــ آذربایجان شرقی

شکل ۱۳ــ روستای آق اولر ــ تالش ــ گیلان

در روستای پراکنده، خانه‌ها با فاصله از هم قرار دارد. به نظر شما زمین‌های کشاورزی در این روستاها کجا قرار دارد؟ چه محدودیت هایی برای کشت در این روستاها وجود دارد؟

روستاهای متمرکز تحت تأثیر پدیده‌های اطراف خود است؛ به‌طور مثال روستاهایی که در منطقهٔ ساحلی و یا کنارهٔ یک رود قرار دارد و یا در امتداد یک جاده شکل می‌گیرد، چگونه دیده می‌شود؟ روستاهایی که در اطراف چشمه‌ها، چاه‌ها و مظهر قنات‌ها گسترش می‌یابد، چه شکلی است؟ روستاهایی که در دامنهٔ یک کوه استقرار یافته، چه شکلی است؟

شکل ۱۴ ــ روستای خطی ــ روستای لرنی ــ سیروان ــ استان ایلام

شکل۱۵ ــ روستای پلکانی دیز باد بالا ــ نیشابور

فعالیت:۴

ــ به نظر شما، در کدام مناطق جغرافیایی ایران روستاهای متمرکز و در کدام مناطق روستاهای پراکنده وجود دارد؟ چرا؟

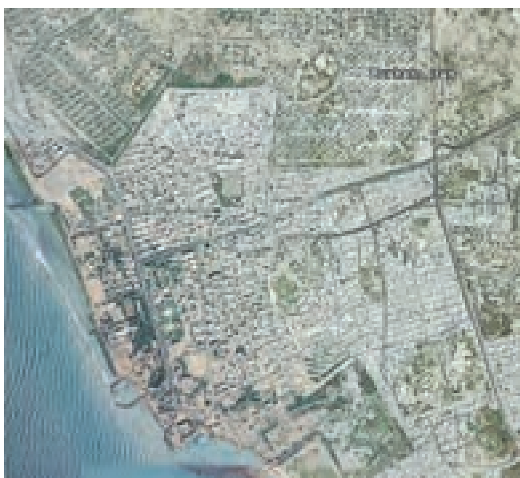
سکونتگاه‌های شهری هم شکل‌های گوناگون دارد. شهرها با توجه به چگونگی پیدایش و کارکردهای مختلف خود، شکل‌های متفاوت دارد. برخی از شهرها شکل ترکیبی دارند. این شهرها در دوره‌های مختلف گسترش پیدا کرده است. به همین دلیل شکل این شهرها از نوع ترکیبی است.
به تصاویری از شهرهای ایران توجه کنید. آیا شکل‌گیری و گسترش این شهرها یکسان است؟ با کمک تصاویر با یکدیگر گفت‌و‌گو کنید.

شکل ۱۶ ــ شطرنجی ــ اصفهان

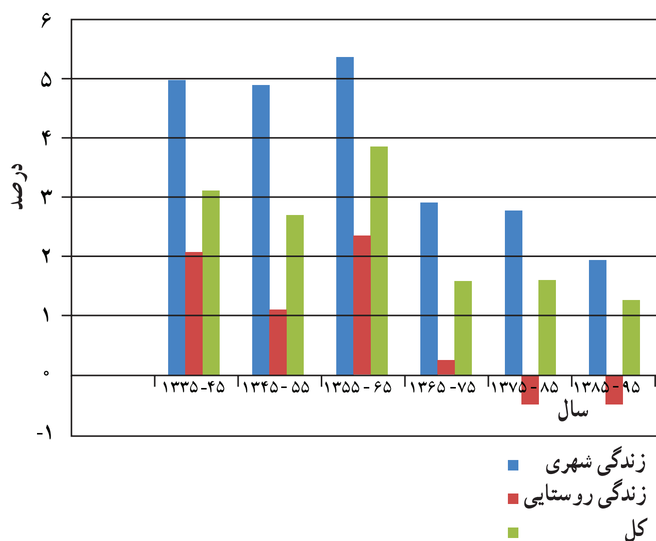
شکل ۱۷ ــ شعاعی ــ همدان

شکل ۱۸ ــ خطی ــ بندرعباس

تغییرات جمعیتی سکونتگاه‌های ایران

افزایش جمعیت سبب شده است که شکل سکونتگاه‌ها به‌تدریج تغییر یابد. رشد سریع جمعیت از یک‌سو، بر تعداد جمعیت شهرها افزوده و از سوی دیگر با تبدیل نقاط روستایی به شهر (تأسیس شهرداری)، تعداد نقاط شهری را افزایش داده است. در سه دهۀ اخیر، ایران شاهد تغییرات زیادی در جمعیت و ظاهر سکونتگاه‌های خود بوده است. این تغییرات در شیوۀ زندگی اجتماعی ـ اقتصادی آنان هم اثر داشته است. نمودار ۱ و ۲ به شما کمک می‌کند که روند تغییرات جمعیت ایران را در دهه‌های اخیر بهتر متوجه شوید.

نمودار ۱ــ تحولات درصد رشد سالانۀ جمعیت بر حسب زندگی شهری و روستایی

نمودار ۲ــ تعداد شهرها ۹۵ــ۱۳۳۵

پیدایش شهرهای پرجمعیت؛ خوب یا بد؟

در دهه‌های اخیر، شهرنشینی در جهان گسترش یافته و رشد شتابان شهرنشینی سبب ایجاد شهرهایی با جمعیت میلیونی شده است. کشور ما هم در دهه‌های اخیر، رشد سریع شهرنشینی داشته است. از حدود سال ۱۳۶۰ هـ. ش بیش از ۵۰٪ از جمعیت کشور در شهرها زندگی می‌کنند. پدیدۀ گرایش به شهرنشینی در همه جای کشور به چشم می‌خورد؛ اما در سال‌های اخیر ۸ شهر ایران، جمعیت بیشتری را درخود جای داده است. جدول صفحۀ بعد، ۸ شهر کشور را نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۰ بیش از یک میلیون نفر جمعیت داشته است. در ایران به شهرهایی که جمعیت بیش از یک میلیون نفر داشته باشد، کلان شهر می‌گویند. در کدام قسمت از کشور تعداد بیشتری کلان شهر دیده می‌شود؟

جمعیت کلان شهرهای ایران در سال‌های ۱۳۸۵ الی ۱۳۹۵

رتبهٔ کشور	نام شهر	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
۱	تهران	۷/۷۰۵/۰۳۶	۸/۱۵۴/۰۵۱	۸/۷۳۷/۵۱۰
۲	مشهد	۲/۴۱۰/۸۰۰	۲/۷۴۹/۳۷۴	۳/۲۴۳/۲۴۹
۳	اصفهان	۱/۵۸۳/۶۰۹	۱/۷۵۶/۱۲۶	۲/۲۴۳/۲۴۹
۴	کرج	۱/۳۷۷/۴۵۰	۱/۶۱۴/۶۲۶	۱/۹۷۳/۴۷۰
۵	تبریز	۱/۳۷۸/۹۳۵	۱/۴۹۴/۹۸۸	۱/۷۷۳/۰۳۳
۶	شیراز	۱/۲۱۴/۸۰۸	۱/۴۶۰/۶۶۵	۱/۸۶۹/۰۰۱
۷	اهواز	۹۶۹/۸۴۳	۱/۱۱۳/۰۳۱	۱/۳۰۲/۵۹۱
۸	قم	۹۵۱/۹۱۸	۱/۰۷۴/۰۳۶	۱/۲۹۲/۲۸۳

* **مأخذ: مرکز آمار ایران**

در درس جمعیت، با جاذبه‌های شهری آشنا شده‌اید. مهاجرت در تغییر جمعیت شهری تأثیر زیادی داشته است. با اینکه شهرها به دلایل امکانات و تسهیلات، مورد توجه مهاجران بوده‌اند اما در شهرها، مخصوصاً شهرهای بزرگ، مشکلات و نارسایی‌هایی به چشم می‌خورد. این نارسایی‌ها در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی، زندگی در این شهرها را دشوار کرده است. به اطلاعات داده شده توجه کنید. عواملی که سبب ایجاد وضعیت نامناسب زندگی شهری می‌شود را نام ببرید.

در روزهای اخیر بر اثر آلودگی هوا، شمار بیماران تنفسی تا ۶۰ درصد افزایش یافته است. آلودگی هوا در تهران به طور متوسط، موجب کاهش ۵ سال از عمر تهرانی‌ها شده است.

طی یک دههٔ گذشته، رشد قیمت مسکن، شتاب فزاینده‌ای داشته است. شهرهای بزرگ کشور وضعیت دشوارتری در این زمینه داشته است.

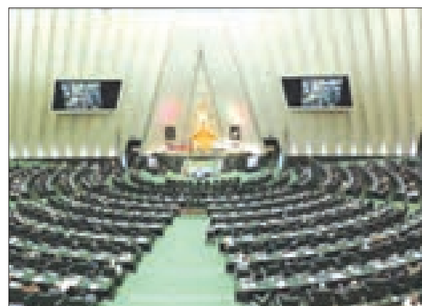

فعالیت:۵

در کلاس خود دو گروه مخالف و موافق زندگی در شهرهای بزرگ را تشکیل دهید. روی تختهٔ کلاس دو ستون رسم کنید. دلایل موافقت هر گروه را از نوع زندگی موردنظر بنویسید. در پایان، نظرات خود را جمع‌بندی کنید.

نقش سکونتگاه‌ها

نقش هر سکونتگاه براساس وضع جغرافیایی آن، اعم از طبیعی یا انسانی تعیین می‌شود؛ به‌طور مثال، شهرهای مقدس مشهد و قم به‌دلیل وجود زیارتگاه‌ها مورد توجه زائران است. این شهرها را «زیارتگاهی» می‌نامند. شهرهای بوشهر و انزلی به‌دلیل قرارگیری در کنار دریا قابلیت پهلوگیری و تخلیه بارگیری و نگهداری کالاهای ورودی و خروجی را دارند که به شهرهای بندری مشهورند. شهر تهران به‌دلیل پایتخت بودن، استقرار وزارت خانه‌ها، سفارتخانه‌ها و مراکز بزرگ اداری دارای نقش سیاسی ـ اداری می باشد. همچنین به‌دلیل اقامت دانشجویان از سراسر کشور، نقش دانشگاهی هم دارد. شهرهای اصفهان و اراک به‌دلیل وجود کارخانه‌های مهم و متعدد، نقش صنعتی دارند. اکنون با توجه به مکانی که در تصاویر به نمایش گذاشته شده است، آیا می‌توانید نقش سکونتگاه مربوط به هر تصویر را تعیین کنید؟

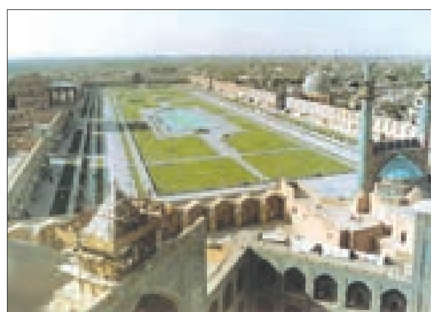
....

....

....

....

دربارهٔ نقش سکونتگاه‌ها به نکته‌های زیر توجه کنید.

- امروزه اغلب سکونتگاه‌ها چند نقش دارد و این نقش‌ها را با هم ایفا می کنند.
- نقش سکونتگاه‌ها در چهره و سیمای آنها منعکس می‌شود. سیمای سکونتگاه دانشگاهی با سکونتگاه صنعتی تفاوت دارد.
- ممکن است نقش سکونتگاه در طول زمان تغییر کند یا تکامل و توسعه یابد؛ مثلاً سکونتگاه صنعتی به‌تدریج نقش‌های اداری و سیاسی را نیز به عهده بگیرد.

فعالیت:۶

با توجه به وضع جغرافیایی و یا نقش سکونتگاه، جدول زیر را کامل کنید.

وضع جغرافیایی	نقش سکونتگاه	نمونه
قرار گرفتن در کنار دریا	بندری	
چشمهٔ آب معدنی	....	سرعین
....	زیارتگاهی	
....	معدنی	
دانشگاه‌های بزرگ	....	

وضع جغرافیایی	نقش سکونتگاه	نمونه
....	اداری و سیاسی	
	نظامی	پیرانشهر
تاریخی	....	
....	تاریخی	
....	....	

فعالیت:۷ شناخت محل زندگی خود

شغل بیشتر مردم شهر و یا روستایی که شما در آنجا زندگی می‌کنید، چیست؟ چه امکان یا وضعی در محل زندگی شما به‌چشم می‌خورد که سبب روی آوری مردم به این مشاغل شده است؟ توضیح دهید.

شهرگریزی

با توجه به مشکلات شهرهای بزرگ در سال‌های اخیر از جمله آلودگی هوا، گرانی مسکن و آسیب‌های اجتماعی، حرکت جمعیت از شهرهای بزرگ به مکان‌های کوچک‌تر یا روستاها آغاز شده است. این پدیده را «شهر گریزی یا مهاجرت معکوس» می‌گویند.

بسیاری از شهرنشینان آرزوی رفتن به مکانی شبیه به تصویر پایین را دارند. برخی از مردم با رفتن به این مکان‌ها در روزهای تعطیل، به رفع خستگی در طول هفته می‌پردازند؛ اما برخی از مردم اقامت کوتاه مدت در این مکان‌ها آنها را راضی نمی‌کند. این افراد ترجیح می‌دهند با تملک خانه‌ای در نواحی دارای مواهب طبیعی، از امکانات آنجا بهره‌مند شوند.

شکل ۱۹ــ روستای زرجه بستان ــ قزوین

فعالیت:۸

در گروه‌های کلاسی خود، پیامدهای مثبت و منفی ناشی از مهاجرت معکوس را مورد بررسی قرار دهید.

درس ۱۰

توان‌های اقتصادی ایران

اقتصاد علمی است که انسان برای تأمین نیازهای خود به آن توجه می‌کند. فعالیت‌های اقتصادی موجب افزایش ثروت در کشورها می‌شود و در نتیجه رفاه و آسایش را برای مردم آن کشور فراهم می‌آورد. فعالیت‌های اقتصادی در سه بخش انجام می‌شود؛کشاورزی، صنعت و خدمات. توجه همه جانبه به سه بخش مذکور نقش مهمی در توسعه اقتصادی و پیشرفت کشورها دارد. به‌طور مثال کشاورزی رونق نمی‌گیرد مگر اینکه امکانات مناسبی توسط بخش خدمات و صنعت فراهم شود. پاسخ به سؤالات زیر کمک می‌کند تا وابستگی بین بخش‌های مختلف اقتصادی بهتر درک شود.

ـ میزان استفاده از ابزار آلات کشاورزی چه تأثیری در میزان و کیفیت محصولات کشاورزی دارد؟

ـ وضعیت حمل و نقل در توزیع محصولات کشاورزی چه تأثیری می‌گذارد؟

ـ بازرگانی و تجارت چه تأثیری بر صادرات محصولات کشاورزی و صنعتی می‌گذارد؟

آیا می‌توانید سؤالات دیگری طرح کنید که پاسخ‌های آن وابستگی این سه بخش اقتصادی را نشان دهد؟

برای پیشرفت و توسعه اقتصادی باید از تمام توان مالی موجود بهره گرفت. محیط طبیعی مساعد از یک‌سو و انسان توانمند از سوی دیگر بستر مناسبی برای فعالیت‌های اقتصادی فراهم می‌آورد.

شناخت توان‌های محیطی به انسان کمک می‌کند تا از مکان‌ها به‌طور صحیح و بهینه استفاده کند و در بخش‌های مختلف اقتصادی به‌خوبی عمل نماید.

بخش کشاورزی

یکی از اساسی‌ترین نیازهای انسان، نیاز به غذا است. به‌منظور برطرف کردن این نیاز، شکلی از رابطهٔ بین انسان و محیط طبیعی ایجاد شده است که آن را «کشاورزی» می‌نامیم.

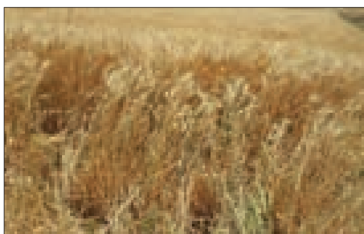
این بخش به دلیل ایفای نقش حیاتی در تأمین مواد غذایی سالم، خودکفایی، ایجاد اشتغال و بهره‌مندی صحیح از مواهب الهی مانند آب و خاک، در اقتصاد کشور نقش بسیار مهمی دارد.

کشاورزی از فعالیت‌های اساسی و زیربنایی در اقتصاد ایران است که در سایهٔ تلاش روستاییان زحمتکش محصولات با کیفیت به بازار عرضه می‌شود.

این بخش شامل فعالیت‌های گوناگونی است. مهم‌ترین فعالیت‌ها در این بخش عبارت است از: زراعت، باغداری و دامداری.

شکل ۱ــ انگور ــ ارومیه ــ آذربایجان غربی

شکل ۲ــ کشت گندم ــ ملایر ــ همدان

شکل ۳ــ پرورش دام ــ کوهدشت ــ لرستان

به تصاویر زیر نگاه کنید. به نظر شما این فعالیت‌ها کدام‌یک از بخش‌های دیگر کشاورزی را پوشش می‌دهد؟ کدام شرایط اقلیمی و جغرافیایی در ایجاد این نوع فعالیت‌ها تأثیرگذار است؟

۱

۲

۳

۱ ....

۲ ....

۳ ....

تنوع آب و هوایی در ایران، موقعیت مساعدی را برای تولید انواع محصولات زراعی فراهم آورده است.
انواع غلات، حبوبات، سبزیجات و محصولات جالیزی، نباتات علوفه‌ای و محصولات صنعتی، از جمله محصولاتی است که در نقاط مختلف کشور کشت می‌شود.

شکل ۴ــ برداشت گندم ــ فارس

شکل ۵ ــ برداشت سیب‌زمینی ــ البرز

با اینکه فعالیت‌های زراعی در کشورمان بسیار گوناگون است، محدودیت در منابع آب و خاک، بهره‌وری کم، وجود آفات و خسارات طبیعی، نوسانات آب و هوایی، بی‌ثباتی در قیمت محصولات و... از جمله مشکلات تولیدات زراعی در کشور است که باعث شده است کشورمان در تأمین برخی محصولات زراعی به واردات وابسته باشد.

باغداری

اختلاف شدید درجه حرارت روزانه و سالانه در نواحی مختلف ایران، سبب ایجاد تنوع فراوان در تولیدات باغی شده است. کشور ما برای تولیدات باغی از مزیت‌های زیادی برخوردار است؛ زیرا امکان کشت انواع گوناگون میوه‌های سردسیری، نیمه‌گرمسیری و گرمسیری را دارد.

این بخش از کشاورزی، از مهم‌ترین اقلام صادراتی کشور است که هر ساله ارز فراوانی را وارد کشور می‌کند. گونه‌های بی‌نظیری مانند پسته، انار و خرمای ایرانی در جهان بی‌همتاست.

شکل۶ــ خرما ــ آبپخش ــ بوشهر

شکل۷ــ انار ساوه ــ مرکزی

شکل ۸ ــ پسته ــ رفسنجان ــ کرمان

با توجه به استعدادهای متفاوت نواحی مختلف کشور در زمینهٔ تولیدات باغی، هر استانی میوه‌های ویژه خود را تولید می‌کند. جدول زیر، پراکندگی تولید سالانهٔ میوه را در کشور ما نشان می‌دهد.

جدول۱ــ جدول پراکندگی تولید سالانهٔ میوه در کشور

نام محصول	استان‌های اصلی تولیدکننده
سیب درختی	آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی، تهران، فارس، اصفهان،
انگور	آذربایجان غربی، فارس، همدان، خراسان رضوی، قزوین
پرتقال	مازندران، فارس، کرمان
خرما	کرمان، سیستان‌وبلوچستان، خوزستان، بوشهر، فارس
انار	فارس، مرکزی، خراسان رضوی، یزد
پسته	کرمان، خراسان رضوی، یزد، فارس، سمنان

امروزه با توجه به مشکل کاهش منابع آبی کشور، توصیه می‌شود محور توسعهٔ کشاورزی از زراعت به توسعهٔ باغداری با روش‌های نوین آبیاری و متناسب با محیط تغییر یابد. این موضوع را در کلاس طرح نموده و در مورد آن بحث کنید.

استفاده از کشت گلخانه‌ای، یکی از روش‌هایی است که بین باغداران ایرانی رایج شده است؛ زیرا مزایای فراوانی دارد؛ از جمله:

۱ کاهش مصرف آب

۲ تولید در طول سال و همه جا

۳ کنترل بهتر وضعیت کشت

شکل۹ــ کشت گلخانه‌ای توت فرنگی ــ هشتگرد ــ البرز

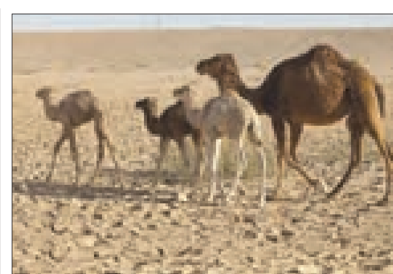
فعالیت:۱

۱ــ علت و تنوع پراکندگی محصولات باغی و زراعی را در استان خود بررسی کنید.

۲ــ آیا در استان محل زندگی شما کشت گلخانه‌ای رواج دارد؟ چه نوع محصولی در آنجا کشت می‌شود؟

دامداری

بسیاری از مواد غذایی که ما مصرف می‌کنیم، مستقیم یا غیرمستقیم از راه دامداری به‌دست می‌آید. گستردگی کشور در عرض جغرافیایی، تنوع اقلیمی و گونه‌های گیاهی، وضعیت مناسبی را برای پرورش انواع دام فراهم کرده است. علاوه بر آن روند رو به رشد صنایع تبدیلی، وجود نیروی انسانی متخصص و ماهر و استفاده از روش‌های علمی در مجموع، باعث رشد این بخش از اقتصاد کشور ما شده است.

شکل۱۰ــ پرورش شتر ــ سیستان و بلوچستان

شکل۱۱ــ پرورش شترمرغ ــ ورامین

شکل۱۲ــ پرورش بلدرچین ــ گالیکش ــ گلستان

تولید محصولات دامی باعث رونق صنایع غذایی در کشور شده است. این صنایع در اقتصاد غذایی، اشتغال، تولید ناخالص داخلی، امنیت غذایی و صادرات کشور نقش مهمی دارد.

یکی از تولیدکنندگان محصولات دامی، عشایر غیور و زحمت‌کش هستند، هر چند جمعیت عشایری کمتر از ۲٪از جمعیت کشور است، آنان ۲۵ ٪ واحد دامی و ۲۰ ٪از تولید پروتئین مربوط به دام کشور را به خود اختصاص داده‌اند.

فعالیت:۲ شناخت محل زندگی خود

۱ـ در استان محل زندگی شما کدام گروه از تولیدات دامی و صنایع غذایی وجود دارد؟

۲ـ آیا ارتباطی بین توان محیطی محل زندگی شما با این فعالیت‌ها وجود دارد؟

بخش صنعت و معدن

صنعت شامل مجموعه فعالیت‌هایی است که به تغییر شکل فیزیکی یا شیمیایی مواد مختلف اولیه و تبدیل آنها به محصولات جدید منجر می‌شود؛ اعم از اینکه این تغییرات با دست یا ماشین در کارگاه و یا منزل انجام شود.

بخش صنعت، محرک اصلی رشد، موفقیت و نوآوری کشورها به‌شمار می‌رود. فعالیت در این بخش به ایجاد اشتغال منجر خواهد شد. بسیاری از مشاغل به طور مستقیم یا غیرمستقیم به صنعت وابسته است. بخش صنعت در تجارت، تحقیق، توسعه و بهره‌وری سهم قابل توجهی دارد.

تقسیم‌بندی صنایع در ایران: صنایع اصلی کشور را می‌توانیم به دو گروه «صنایع دستی» و «صنایع ماشینی» تقسیم‌بندی کنیم.

شکل۱۳ـ گلیم بافی ـ عشایر قشقایی ـ استان فارس

صنایع دستی: به آن دسته از فعالیت‌هایی گفته می‌شود که عمدتاً با استفاده از مواد اولیهٔ بومی و به‌کارگیری ابزار و وسایل سادهٔ دستی، در قسمتی از مراحل اساسی تولید و به ساخت محصولی منجر می‌شود که در هر واحد آن ذوق هنری و خلاقیت فکری صنعتگر به‌گونه‌ای تجلی می‌یابد.

شکل۱۴ـ کارگاه بافت فرش دستی ـ استان کرمان

به تصاویر زیر نگاه کنید. آیا تصاویر زیر می‌تواند فرهنگ و دیدگاه مناطق تولیدکنندۀ آن را نشان دهد؟

شکل۱۵ــ کارگاه شیشه‌گری ــ اسلام‌شهر ــ تهران

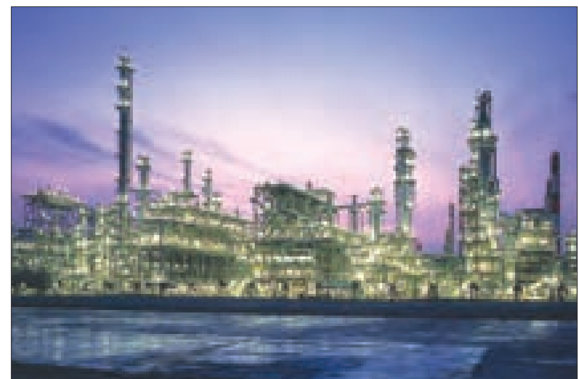
شکل۱۶ــ کارگاه سفال ــ لالجین ــ همدان

یکی از صنایع دستی مهم ایران فرش دستبافت است.کشور ما یکی از صادرکنندگان عمدۀ این فرش در جهان است که به دلیل بافت و نقش و نگار خاص، از اهمیت و شهرت بین المللی برخوردار است.

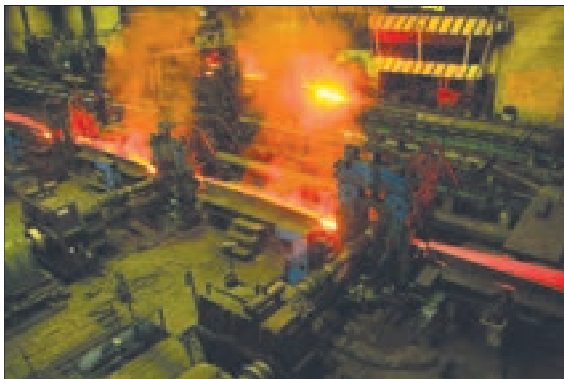
فعالیت:۳ شناخت محل زندگی خود

کدام صنایع دستی در محل زندگی شما پر رونق است؟ چرا؟

صنایع ماشینی: شامل صنایع نفت و گاز، پتروشیمی، فلزات اساسی، خودروسازی، ماشین‌سازی، صنایع شیمیایی و صنایع غذایی می‌شود.

شکل۱۷ــ پتروشیمی ــ شازند ــ استان مرکزی

شکل۱۸ــ تولید فولاد ــ اهواز

صنایع مربوط به فلزات اساسی، از جملۀ صنایع ماشینی است که شامل صنعت فولاد، آلومینیوم، مس، سرب و روی می‌شود. بخش زیادی از صادرات غیرنفتی کشور را، این بخش صنعتی پوشش می‌دهد.

صنایع پتروشیمی: از جمله صنایع مهم کشورمان صنعت پتروشیمی است که بعد از نفت و گاز، بزرگ‌ترین بخش صنعتی کشور به‌شمار می‌رود. مواد پتروشیمی در تولید انواع لاستیک، پلاستیک، شوینده، چسب، کود، رنگ، الیاف مصنوعی و... کاربرد دارد.

صنایع خودروسازی: صنعت خودروسازی یکی از شاخصه‌های توسعه یافتگی کشور است که می‌تواند فرصت‌های شغلی بسیاری برای کشور فراهم آورد و از جمله صنایعی است که در سند چشم‌انداز به آن توجه خاصی شده است. دو شرکت بزرگ ایران خودرو و پارس‌خودرو (سایپا)، بخش عمده‌ای از خودروهای کشور را تولید می‌کنند.

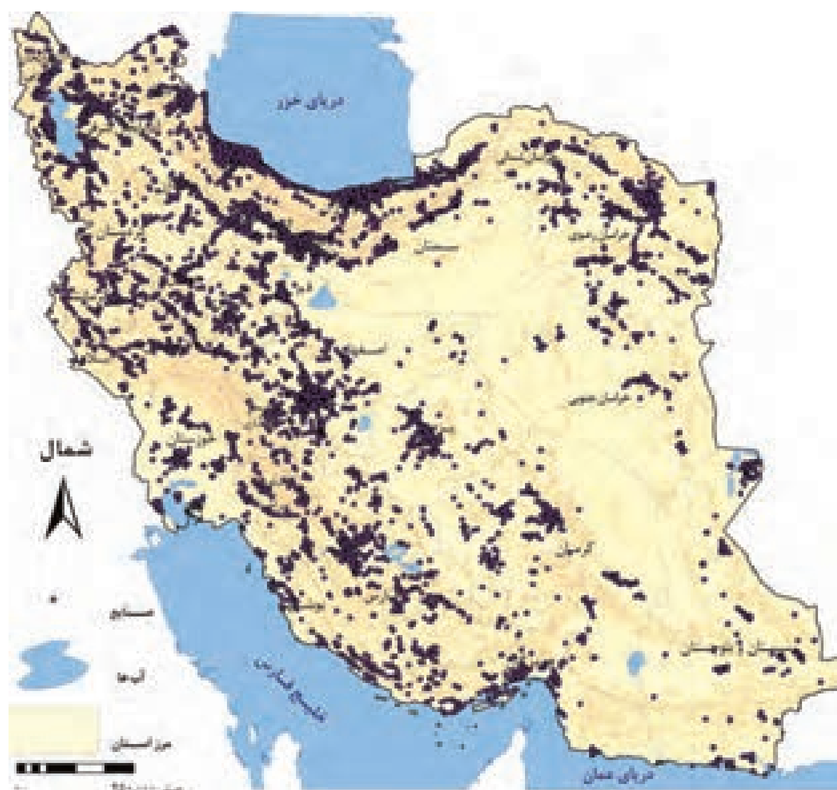
شکل۱۹ــ ذوب آهن ــ اصفهان

شکل۲۰ ــ کارخانه ایران خودرو ــ تهران

فعالیت:۴ شناخت محل زندگی خود

در استان شما کدام صنایع ماشینی وجود دارد؟ دلایل تولید این محصولات را بیان کنید.

شکل۲۱ــ نقشهٔ پراکندگی صنایع ایران

معادن

ایران یکی از کهن‌ترین تمدن‌های جهانی در کشف معدن است و امروزه با وجود بیش از ۷۰ نوع مادهٔ معدنی، یکی از قدرت‌های برتر معدنی جهان است. در کشور ما موادی مانند نفت، گاز، بوکسیت، مس، روی، سرب، سنگ آهن و... وجود دارد.

همچنین بخش معدن یکی از بخش‌های مهم اشتغال در کشورمان است. استان‌های یزد، کرمان و اصفهان بیشترین شاغلان بخش معدن کشور را دارند.

با مقایسهٔ دو نقشهٔ پراکندگی معادن و صنایع ایران، به چه نتیجه‌ای دست می‌یابید؟

شکل ۲۲ ـ نقشهٔ پراکندگی معادن ایران

عدم تعادل در پراکندگی قطب‌های صنعتی در سطح کشور نشان می‌دهد که به توان و ظرفیت‌های محیطی ایران به‌طور کامل توجه نشده است. به‌طور مثال می‌توان به نواحی شرقی و مرکزی کشور اشاره کرد که از نظر ذخایر و مواد اولیه غنی هستند ولی به دلیل اینکه به صورت محدود مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند با رشد صنعتی روبه‌رو نبوده‌اند.اگر در استفاده از منابع طبیعی، ویژگی‌ها و توان محیطی آن منطقه مورد بررسی قرار گیرد، همهٔ مناطق کشور می‌توانند متناسب با امکان‌های طبیعی و انسانی خود توسعه یابند.

خدمات

به زنجیرهٔ فعالیت‌های مالی، مدیریتی، بهداشتی، آموزشی، انتظامی، اطلاعاتی، گردشگری، تجارت و بازرگانی که به‌طور غیرمستقیم در بهبود کیفیت و کمیت تولیدات کشور مؤثرند، «خدمات» گویند.

امروزه، بخش خدمات کمک زیادی به ترسیم سایر بخش های اقتصادی می‌کند. به‌طور مثال رشد وتوسعه بخش‌های کشاورزی و صنعت وابسته به تحقیقات و پژوهش‌های متعددی است که توسط بخش خدمات انجام می‌شود.

خدمات درکشورها به وسیله بخش خصوصی و دولتی به مردم عرضه می‌شود. بسیاری از امکانات خدماتی در ایران از طریق سرمایه‌گذاری بخش دولتی انجام می‌شود. امکانات آموزشی وبهداشتی و درمانی از جمله خدماتی است که دولت به آن توجه می‌کند.

خدمات دارای انواع مختلفی است. حمل ونقل، ارتباطات و مخابرات، بانکداری، تجارت و بازرگانی، بهداشت و درمان، امکانات آموزشی، مطالعات و تحقیقات وگردشگری از انواع خدمات هستند.

حمل ونقل

امروزه زیربنای توسعه اقتصادی براساس سیستم حمل‌ونقل و ارتباطات مناسب آن شکل می‌گیرد. اگر راه‌ها و وسایل حمل ونقل کافی در اختیار نباشد، امکان اتصال بین نواحی مختلف و تبادل کالا وجود نخواهد داشت. می‌گویند: راه‌ها رگ‌حیاتی جامعه هستند و تمام فعالیت‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جامعه را تدوام می‌بخشد. سیستم حمل ونقل مناسب، نتایج مثبتی برای یک کشور دارد. باتوجه به راه های نواحی دورافتاده، که دارای توان محیطی مناسب برای تولید هستند، زمینه‌های خوبی برای بهره برداری ایجاد می‌کند. توجه به همه مناطق‌کشور با درنظرگرفتن توان محیطی آنها عامل رشد و توسعه کشور را فراهم می‌آورد.

راه‌ها دارای انواع مختلفی هستند. به تصاویر زیر دقت کنید تا انواع راه‌ها را بشناسید.

شکل ۲۳ ــ فرودگاه سمنان

شکل ۲۴ ــ ایستگاه راه آهن ساری

شکل ۲۵ ــ آزادراه قزوین زنجان

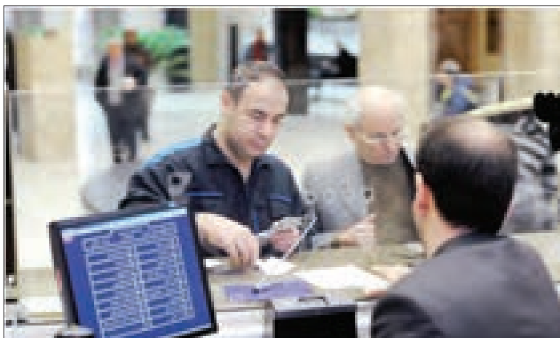

شکل ۲۶ ــ بندر کنگان ــ بوشهر

آموزش وپرورش

نهاد آموزش و پرورش از مهم‌ترین نظام‌های اجتماعی هر جامعه محسوب می‌شود. رسالت این نهاد افزایش سطح آگاهی و نگرش افراد در جامعه است.
برای تربیت انسان‌های سالم و رشدیافته دولت‌ها هزینه بسیاری صرف می‌کنند، اما اطمینان دارند اثربخشی وبازدهی آن در درازمدت به دست خواهد آمد. این بخش از خدمات نیروی انسانی کارآمد و متخصص در بخش‌های صنعت، خدمات وکشاورزی را تربیت می‌کند.

تجارت وبازرگانی

انسان از ابتدای خلقت تاکنون روش‌های تجاری متفاوتی را تجربه کرده است. ساده ترین شکل تجارت انسان همان شیوه مبادله کالا به کالا (پایاپای)است. با گذشت زمان تجارت از شکل ساده خود خارج شد و تجارت، شکل جهانی گرفته است. امروزه تجارت یکی از راه‌های مهم تولید ثروت برای کشورهاست. ایران یکی از کشورهای قدیمی در امر تجارت است. این سرزمین به دلیل موقعیت استراتژیکی ویژه، عبور جاده ابریشم و راه ادویه از نظر تجارت قدمت دارد. باتوجه به موقعیت و جایگاه تجارت در تولید ثروت، حضور قوی ایران در عرصه های تجارت جهان ضروری است.
در گذشته انجام امور تجاری در مکان‌های مشخص مانند بازار و مؤسسات خرده‌فروشی و عمده‌فروشی انجام می‌گرفت. امروزه تجارت الکترونیک بخش وسیعی از انتقال کالا وخدمات را برعهده گرفته است. استفاده گسترده از اینترنت امکان خرید و فروش سریع را به مقدار زیاد تسهیل کرده است.

فعالیت:۵

با جستجو در سایت‌های اینترنتی معایب و محاسن تجارت الکترونیکی را پیدا نموده و جدول زیر را کامل کنید.

محاسن تجارت الکترونیک	معایب تجارت الکترونیک
ـ کاهش هزینه ها ـ ـ	ـ عدم اطمینان طرفین از اصالت یکدیگر ـ ـ ـ

گردشگری

یکی از خدمات مهم، که امروزه مورد توجه بسیاری از کشورها قرار دارد، گردشگری است.گردشگری در ردیف شغل‌های پردرآمد، پاک و کم‌هزینه است که برای کشور میزبان می‌تواند اشتغال‌زایی،توسعه، رونق اقتصادی و ارتباطات جهانی سازنده ایجاد کند.

کشور ما برای جذب گردشگران داخلی یا خارجی توانمندی‌های فراوانی دارد؛ به شکلی که سازمان جهانی گردشگری (WTO)* ایران را از نظر جاذبه‌های طبیعی، در رتبهٔ پنجم و از نظر جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی در رتبهٔ دهم جهانی قرار داده است. موارد زیر توانمندی‌های متعدد ایران را برای گسترش این بخش از خدمات نشان می‌دهد.

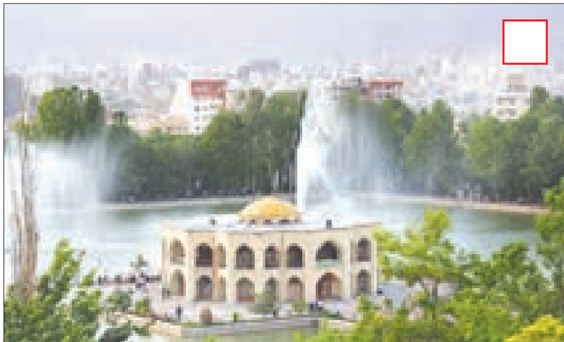

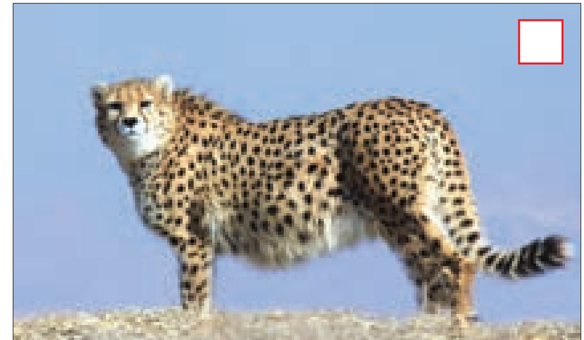
* World Tourism organization

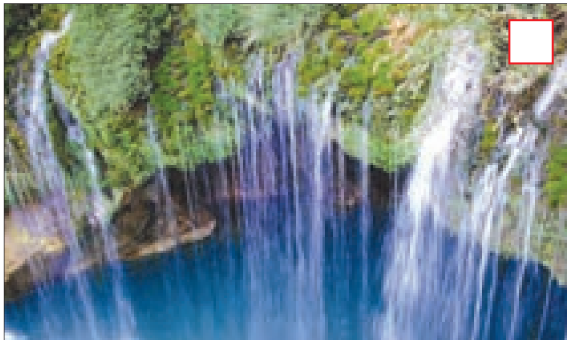

فعالیت: ۶

۱ـ با توجه به جاذبه‌های گردشگری ایران، هر یک از تصاویر بالا را شماره‌گذاری نمایید.

۲ـ در استان محل زندگی شما چه جاذبه‌های طبیعی و تاریخی و فرهنگی وجود دارد؟ آنها را در کلاس ارائه نمایید.

۳ـ به منظور حفظ و نگهداری این جاذبه‌ها چه اقداماتی می توان انجام داد؟

بیشتر بدانیم

گردشگری روستایی

یکی از انواع گردشگری که باید مورد توجه قرار گیرد گردشگری روستایی است. در ایران روستاهای متعددی وجود دارد که دارای جاذبه‌های طبیعی و تاریخی بوده و با عنوان نقاط هدف گردشگری از آنها یاد می شود .

در گردشگری روستایی بازدید کنندگان با ویژگی‌های زندگی روستایی، هنر، فرهنگ و میراث فرهنگی روستاها آشنا و تبادلات فرهنگی و اجتماعی بین گردشگران و افراد محلی و ساکن در روستاها ایجاد می شود .

روستاها همچنین به دلیل داشتن چشم اندازهای طبیعی و آب و هوای سالم‌تر مکان‌های مناسبی برای گذران اوقات فراغت و استراحت ساکن شهرها می باشند .

رونق گردشگری روستایی می تواند به ایجادمشاغل و کسب درآمد روستاها منجر شود .

روستای ولاشان ــ استان اصفهان

فروش صنایع دستی ــ روستای کندوان ــ استان آذربایجان شرقی

توسعهٔ پایدار

بهره‌گیری از توان‌های محیطی، با هدف تأمین معاش و توجه به ابعاد مکانی در برنامه‌ریزی‌ها، به عدالت اجتماعی و اقتصادی و تعادل منطقه‌ای انواع فعالیت‌ها منجر می‌شود.

ساماندهی فعالیت‌های انسان در مکان، براساس توان محیطی می‌تواند از صدمات ناشی از بهره‌گیری انسان از محیط بکاهد و زمینه‌های رسیدن به توسعهٔ پایدار را فراهم سازد.

توسعهٔ پایدار به معنای تأمین نیازهای امروز، بدون کاستن از توانمندی‌های نسل‌های آینده است.

بنابراین، شناخت توان‌های جغرافیایی و درک صحیح ظرفیت‌های محیطی ایران، راه‌حل مناسبی برای رسیدن به اهداف توسعهٔ پایدار است.

